

**MOKOTABA LE KGOHLANO HO
DITSHWANTSHISO TSA ZAKES MDA**

ka

PONNY PIET CHAKA

**Thesis e nehelwang ho kgotsofatsa karolo ya ditlhoko tsa
kgau ya Master of Arts ya University of Stellenbosch.**

Moetelli pele wa thuto: Prof. N.S. Zulu.

DECEMBER 2004

ABSTRACT

DECLARATION

I, the undersigned, hereby declare that the work contained in this assignment is my own original work and that I have not previously in its entirety or in part submitted it at any university for a degree.

SIGNATURE

DATE

ABSTRACT

This study examines theme and conflict in the drama *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, which was translated into Sesotho by M.W. Tsiu, and published by Unisa Press, in 2002 in Pretoria. This drama book has five plays.

Chapter 1, introduces the aims of study, problem identification as well as the organization of study. Chapter 2, deals with literature review on theme and conflict. Chapter 3, is the analysis of theme and conflict in *Se kgitlile lejwe*. Chapter 4, analyses theme and conflict in *Re tla binela fatshe la bontate*. Chapter 5, is the analysis of theme and conflict in *Mantswe a tebileng a a lla*. Chapter 6, is the analysis of theme and conflict in *Leralla*. Chapter 7 analysis of theme and conflict in *Tsela*.

Chapter 8, deals with conclusion about theme and conflict in *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*. It is found that in these five plays, Zakes Mda try to make us aware about the events in the past in South Africa, a political system in which white people had power over black people and made them live separately. We learn from these plays how should we live together and happily.

OPSOMMING

Hierdie studie ondersoek die tema en konflik in drama boek *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, soos dit vertaal is in Sesotho deur M.W. Tsiu, en uitgegee is deur Unisa Press, in 2002 in Pretoria. Hierdie dramaboek bevat vyf toneelstukke.

Hoofstuk 1, stel die doel van die studie voor, identifiseer probleme, asook die organisasie van die studie. Hoofstuk 2, hou verband met teorieë en metodes wat in die studie gevolg word. Hoofstuk 3, ondersoek die tema en konflik in *Se kgitlile lejwe*. Hoofstuk 4, ondersoek die tema en konflik in *Re tla binela fatshe la bontate*. Hoofstuk 5, ondersoek die tema en konflik in *Mantswe a tebileng a a lla*. Hoofstuk 6, ondersoek die tema en konflik in *Leralla*. Hoofstuk 7, ondersoek die tema en konflik in *Tsela*.

Hoofstuk 8, gee die gevolgtrekking van die studie, met tema en konflik in *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*. Dit bied 'n opsomming van die belangrikste bevindinge van die studie.

KGUTSUFATSO

Thuto ena e reretswe ho hlahloba mokotaba le kgohlano bukeng ya Zakes Mda, e leng, *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, e fetoletsweng Sesothong ke M.W. Tsiu, mme ya phatlalatswa ka selemo sa 2002, ke Unisa Press, Pitoria. Buka ena e na le ditshwantshiso tse hlano. Tshwantshisong ka nngwe ho tlo shebanwa le mokotaba, ho boelwe ho shebanwe le kgohlano.

Kgaolo ya 1, ke selelekela sa thuto ena ka bophara. Mona ho hlaha nalane ya Zakes Mda ha kgutshwanyane, sepheo le hlophiso ya mosebetsi ona. Kgaolo ya 2, e hlahisa diteori tse tla sebediswa ho manolla mokotaba le kgohlano ditshwantshisong tsena tsa Zakes Mda. Kgaolo ya 3, ho hlahlojwa tshwantshiso ya, *Se kgitlile lejwe*, moo ho shejwang mokotaba le kgohlano. Kgaolo ya 4, ho hlahlojwa tshwantshiso ya, *Re tla binela fatshe la bontate*, moo ho shejwang mokotaba le kgohlano. Kgaolo ya 5, ho hlahlojwa tshwantshiso ya, *Mantswe a tebileng a a lla*, moo ho shejwang mokotaba le kgohlano. Kgaolo ya 6, ho hlahlojwa tshwantshiso ya, *Leralla*, moo ho shejwang mokotaba le kgohlano. Kgaolo ya 7, ho hlahlojwa tshwantshiso ya, *Tsela*, moo ho hlahlojwang mokotaba le kgohlano.

Kgaolo ya 8, ke qeto, mme ho tlo shejwa hore na mokotaba le kgohlano di fihletswe, mme bohlokwa ba ditaba ke ho sheba ka moo mawala a dingolwa a sebedisitsweng ka teng; tsela eo mokotaba o fihletsweng ka ona le tsela eo kgohlano e hlahang ka teng. Qeto e fihlellwang ke hore Zakes Mda o re elelliswa ka diketsahalo tsa nakong ya kgethollo, mme thuto eo re e fumanang ke ya hore re tshwanetse ho phela ha mmoho le ka kgotso.

DEDICATION

This work is dedicated to:

- ☆ My loving wife, Theresia M. Chaka
- ☆ My three children: Motshidisi P. Chaka,
Rethabile J. Chaka and
Thabiso T. Chaka.
- ☆ My late father, H. Chaka and my mother, M.W. Chaka.
- ☆ My brother, T.S. Chaka and his wife, K.M. Chaka

ACKNOWLEDGEMENTS

My foremost gratitude and appreciation goes to the following:

- ☆ Professor N.S. Zulu, my promoter, for his valuable assistance, for the painstaking guidance, advice and encouragement generously given.
- ☆ Dr. N.P. Satyo, for helpful guidance at the beginning of my course.
- ☆ I owe a lot of gratitude to Karin de Wet, the course coordinator of African Languages for her warmth and support.
- ☆ Mrs. Naomi Visser and other staff members of the University of Stellenbosch library for organizing reading material for me.
- ☆ Sandra Viljoen, typist, for her neat and meticulous typing of the manuscript.
- ☆ Mr. Letlala, Vista University, for reading and correcting my work.
- ☆ A special word of gratitude to Dr. E. Mohatlane, and Mr. M.B. Mokatsanyane and his wife, Mrs. M.N. Mokatsanyane for the encouragement and support throughout my studies.

KGAOLO YA 1: SELELEKELA

1.1	SELELEKELA.....	1
1.2	NALANE YA BONGODI BA ZAKES MDA	2
1.3	SEPHEO SA THUTO	3
1.4	THLOPHISO YA MOSEBETSI ONA	3

KGAOLO YA 2: TJHADIMO YA DINGOLWA KA MOKOTABA LE KGOHLANO

2.1	SEPHEO	5
2.2	MOKOTABA	5
2.3	KGOHLANO	9
2.4	KAMANO YA KGOHLANO LE MOKOTABA	11
2.5	POLOTO.....	12
2.6	DIKGATO TSA POLOTO.....	14
	2.6.1 Tlhekelo.....	17
	2.6.2 Qaleho.....	17
	2.6.3 Tharahano	18
	2.6.4 Sehlohlolo.....	18
	2.6.5 Qetelo.....	18
2.7	QETELO	18

KGAOLO YA 3: SE KGITLILE LEJWE

3.1	SELELEKELA.....	21
3.2	MOKOTABA.....	22
	3.2.1 Lerato le hlokang botsitso	22

3.2.2	Kgethollo	25
3.3	KGOHLANO	27
3.3.1	Kgohlano ya ka ntle	28
3.3.2	Kgohlano ya ka hare	29
3.4	DIKGATO TSA POLOTO	30
3.4.1	Tlhekelo	30
3.4.2	Qaleho	31
3.4.3	Tharahano	31
3.4.4	Sehlohloho	32
3.4.5	Tharollo	32
3.4.6	Qetelo	32
3.5	QETELO	32

KGAOLO YA 4: *RE TLA BINELA FATSHE LA BONTATE*

4.1	SELELEKELA	34
4.2	MOKOTABA	35
4.3	KGOHLANO	39
4.3.1	Kgohlano ya ka ntle	40
4.3.2	Kgohlano ya ka hare	43
4.4	DIKGATO TSA POLOTO	45
4.4.1	Tlhekelo	45
4.4.2	Qaleho	46
4.4.3	Tharahano	46

4.4.4	Sehlohlolo	46
4.4.5	Tharollo	46
4.4.6	Qetelo.....	46
4.5	QETELO	47

KGAOLO YA 5: *MANTSWE A TEBILENG A A LLA*

5.1	SELELEKELA.....	48
5.2	MOKOTABA.....	48
5.3	KGOHLANO	53
5.4	KAMANO YA MOKOTABA LE KGOHLANO	56
5.5	DIKGATO TSA POLOTO.....	57
5.5.1	Tlhekelo.....	57
5.5.2	Qaleho.....	57
5.5.3	Tharahano	58
5.5.4	Sehlohlolo	58
5.5.5	Tharollo	58
5.5.6	Qetelo.....	58
5.6	QETELO	58

KGAOLO YA 6: *LERALLA*

6.1	SELELEKELA.....	56
6.2	MOKOTABA.....	56
6.3	KGOHLANO	63
6.3.1	Kgohlano ya ka ntle	63

6.3.2	Kgohlano ya ka hare	66
6.4	KAMANO YA MOKOTABA LE KGOHLANO	68
6.5	DIKGATO TSA POLOTO.....	69
6.5.1	Tlhekelo.....	69
6.5.2	Qaleho.....	70
6.5.3	Tharahano	70
6.5.4	Sehlohololo	70
6.5.5	Tharollo	70
6.6	QETELO	71

KGAOLO YA 7: TSELA

7.1	SELELEKELA.....	72
7.2	MOKOTABA.....	72
7.3	KGOHLANO	78
7.3.1	Kgohlano ya ka ntle.....	78
7.3.2	Kgohlano ya ka hare.....	80
7.4	KAMANO YA MOKOTABA LE KGOHLANO	81
7.5	DIKGATO TSA POLOTO.....	82
7.5.1	Tlhekelo.....	82
7.5.2	Qaleho.....	82
7.5.3	Tharahano	82
7.5.4	Sehlohololo	82
7.5.5	Tharollo	83
7.6	QETELO	83

KGAOLO YA 8: QETO84

MEHLODI88

KGAOLO YA 1: SELELEKELA

1.1 SELELEKELA

Buka ya Zakes Mda, *The plays of Zakes Mda*, e phatlaladitsweng ka selemo sa 1990 ke Ravan Press, Johannesburg, e ngotswe ka Senyesemane, mme e bokelleditse ditshwantshiso tse na tse latelang:

1. Dead End.
2. We Shall Sing for the Fatherland.
3. Dark Voices Ring.
4. The Hill.
5. The Road.

The plays of Zakes Mda, e fetoletswe Sesothong ke M.W. Tsiu ka ho e bitsa *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, mme ya phatlalatswa ka selemo sa 2002 ke Unisa Press, Pitoria. *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda* e bokelleditse ditshwantshiso tse latelang:

1. Se kgitlile lejwe.
2. Re tla binela fatshe la bontate.
3. Mantswe a tebileng a a lla.
4. Leralla.
5. Tsela.

Jwalo ka ha M.W. Tsiu, a fetoletse, *The plays of Zakes Mda* Sesothong, hona ho etsa hore tshwantshiso ena e be karolo ya letlotlo la dibuka tsa Sesotho.

Lebaka le ntshusumeditse hore ke manolle buka ya Zakes Mda e leng *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, ke hobane ke buka e neng e sa nkelwe hloohong Sesothong nakong e fetileng. Ka lebaka la hobane e se e fetoletswe dipuong tsa batho ba batsho Aforika Borwa, ho kenyeletsa Sesotho, re na le monyetla wa ho bala mosebetsi ona wa Zakes Mda.

Ho ya ka moo ke tsebang ka teng, ha ho motho ya seng a hlahlobile molaetsa le mokotaba wa tshwantshiso ka nngwe bukeng ya Zakes Mda le hore rona Basotho molaetsa le mokotaba o re ama jwang. Ke na le tjheseho ho mokotaba le kgohlano.

Ditshwantshiso tse ho *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, ha ke tadimisisa dihlooho ke fumana hore ke dihlooho tse hohelang, tse re susumetsang hore re utlwe ditaba tsa tsona hobane mantswe a sebedisitsweng dihloohong tse boletsweng ka hodimo ke mantswe ao re a sebedisang Sesothong ka letsatsi le letsatsi. Dihlooho tse boletsweng ka hodimo di hlakisa hantle hore Zakes Mda ke mongodi wa bohlokwa haholo.

1.2 NALANE YA BONGODI BA ZAKES MDA

Jwalo ka ha ke ile ka bolela hore ke mongodi wa bohlokwa haholo, M.W.Tsiu o re Zakes Mda o se a ile a hapa dikgau tse ngata ka lebaka la seabo sa hae dingolweng. Dikgau tsa Zakes Mda di akga M-Net Book Prize, Commonwealth Writer Prize le Sunday Times Fiction Award (Mda Zakes 1990, Selelekeleng ka Andrew Horn).

Zakes Mda ke mongodi wa dibuka tsa Senyesemane. O ngotse dibuka tse ngata tsa Senyesemane, hara tsona tsena tse latelang: *We shall sing for the fatherland and other plays* (1980), *Zakes Mda's plays* (1990), *The plays of Zakes Mda* (1993), *When people play people* (1993), *And the girls in their Sunday dresses* (1993), *Ways of dying* (1995), *She plays with the darkness* (1995), *Four plays* (1996), *Melville 67* (1997), *Let us play* (1998), *The heart of redness* (2000), *Fools, bells, and the habit of eating* (2000) le *The Madonna of Excelsior* (2002).

Buka ya Zakes Mda e leng *The Plays of Zakes Mda* (1993) e fetoletswa malemeng a tsheletseng a batho ba batsho Afroika Borwa, mme e fumaneha ka mabitso ana a latelang: *Mintlangu ya Zakes Mda* (2002), *Imidlalo ya Zakes Mda* (2002), *Imidlalo ka Zakes Mda* (2002), *Ditiragatso tsa Zakes Mda* (2002), *Diterama tsa ga Zakes Mda* (2002) le *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda* (2002).

1.3 SEPHEO SA THUTO

Sepheo sa thuto ena ke ho sheba mokotaba le kgohlano bukeng ena, *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda* hobane ke lekgetlo la pele ditshwantshiso tsa Zakes Mda di fumaneha ka Sesotho. Pele ke etsa jwalo, ke batla ho sheba pele hore bangodi ba fapaneng ba reng ka mokotaba le kgohlano. Ka mora moo ke tla sheba mokotaba tshwantshisong ka nngwe ditshwantshisong tseo tse hlano tse fumanwang ho *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*. Sepheo ke ho bona hape hore melaetsa eo ditshwantshong tseo e a nyalellana na, le ho sheba hore ebe melaetsa eo e re ama jwang maphelong a rona. Ke batla ho bona hore ebe melaetsa eo ke dikeletso kapa ke ditlhokomediso tseo Zakes Mda a batlang ho re eletsa le ho re hlokomedisa tsona bophelong.

1.4 HLOPHISO YA MOSEBETSI ONA

Mosebetsi ona o hlophisitswe ka tsela e latelang:

Kgaolo ya 1: Selelekela

Mona ke tlo shebana le selelekela sa mosebetsi ona. Lebaka le etsang hore ke shebe mosebetsi ona wa Zakes Mda, hlophiso ya ona le ka moo mosebetsi ona wa Zakes Mda o re amang ka teng.

Kgaolo ya 2: Dingolwa ka mokotaba le kgohlano

Mona ke tlo shebana le dingolwa ka mokotaba le kgohlano hore dingolwa tsa bangodi ba fapaneng ba hlalosa mokotaba le kgohlano jwang? Ke kenyelletsa poloto le dikgato tsa poloto.

Kgaolo ya 3: Se kgitlile lejwe

Ke tlo shebana le dingolwa ka mokotaba le kgohlano tshwantshisong, *Se kgitlile lejwe* ke tlo shebana le mokotaba le kgohlano, hammoho le dikgato tsa poloto.

Kgaolo ya 4: Re tla binela fatshe la bontate

Ho tshwantshiso, *Re tla binela fatshe la bontate*, ke tlo shebana le mokotaba le kgohlano, hammoho le dikgato tsa poloto.

Kgaolo ya 5: Mantswe a tebileng a a Ila

Ho tshwantshiso, *Mantswe a tebileng a a Ila*, ke tlo shebana le mokotaba le kgohlano, hammoho le dikgato tsa poloto.

Kgaolo ya 6: Leralla

Ho *Leralla*, ke tlo shebana le mokotaba, kgohlano le dikgato tsa poloto.

Kgaolo ya 7: Tsela

Ho tshwantshiso, *Tsela*, ke tlo shebana le mokotaba, kgohlano le dikgato tsa poloto.

Kgaolo ya 8: Qetelo

Ho tshwantshiso, *Qetelo*, ke batla ho bona hore na ke fihletse qeto ka mokotaba, kgohlano le dikgato tsa poloto.

KGAOLO YA 2: TJHADIMO YA DINGOLWA KA MOKOTABA LE KGOHLANO

2.1 SEPHEO

Sepheo sa kgaolo ena ke ho bontsha phapang mahareng a mokotaba le kgohlano ho ya ka diteore tsa dingolwa. Ke ikemiseditse ho hlahloba hore mongodi ka mong o reng ka mokotaba le kgohlano. Shepheo ka ho etsa tjena ke ho sheba hore mokotaba le kgohlano di kopana jwang tshwantshisong.

Ho tloha moo ke tlo sheba hore ditsebi tsa dingolwa di reng ka poloto le dikgato tsa yona. Potso eo re ipotsang yona ke hore kgohlano e qala jwang, le hore e fihlela pheletsong jwang tshwantshisong.

Ke tla qala ka ho shebana le mokotaba, ke latele ka poloto.

2.2 MOKOTABA

Pretorius le Swart (1982:4) ha ba hlalosa mokotaba ba re:

In simple terms, the theme is the message which is embedded in the story. The theme is the interpretation of life as conveyed by the story as a whole.

Ho ya ka tihaloso ya Pretorius le Swart ka hodimo, mokotaba, ka puo e bonolo, ke molaetsa o fuperweng ke tshwantshiso. Mokotaba tshwantshisong o hlalosa tsa bophelo. Pretorius le Swart ba tswela pele ka ho re mokotaba ha se sehlooho sa tshwantshiso, empa ke maikutlo a ka sehlohong ao mongodi a lehang ho re bolella ka ona tshwantshisong. Mokotaba o ka hlaha ka tsela e siretseng, e potolohang kapa e otlohileng. Mohopolo o fupereng mokotaba ka nako e nngwe e ka ba letswe le le leng feela, polelwana kapa polelo. Mohlala: 'lerato', 'ntwa ya morabe', kapa 'ya sa mameleng o bonwa ka madi hlohong'.

Abbott (2002:88) ha a bua ka mokotaba o re:

Themes and motifs are the two terms most frequently used for the repetitions in narrative. ... a theme is abstract and a motif is concrete. ... But identifying themes and motifs can help enormously in establishing what a work is about and where its focus lies.

Ka mantswe a mang Abbott (2002:88) o re mokotaba ke lentswe leo ha ngata le sebediswang ho pheta-pheta tshwantshiso. Ha o bala tshwantshiso ka makgetlo a mangata, o fumana mokotaba e mengata e fapaneng. Mokotaba ke ka moo o utlwisang tshwantshiso ka teng.

Swanepoel (1971:13) o re mokotaba wa ditshwantshiso tsa Sesotho o sebediswa ho hlahisa mathata a bophelo, dintwa, bofutsana le monyaka. Shroyer le Gardemal (1970:13) ha ba bua ka mokotaba ba re:

Theme, rather, is that statement, explicit or implicit, which a work makes about its subject, and just a play can encompass more than one subject, so is it possible especially in a complex work – for a play to have more than one theme.

Shroyer le Gardemal (1970:13) ba hlahisa ntlha ya hore ha ho ke ho etsahala hore tshwantshiso e ka ba le mokotaba o le mong hobane tshwantshiso e le nngwe, e balwang ke babadi ba bangata, e ka hlahisa melaetsa e mengata e fapaneng hobane melaetsa oe e fumanwa ho ya ka kutlwisiso ya babadi.

Hawthorn (1985:61) ha a bua ka mokotaba o re:

We can also distinguish between concepts of theme which see it as a central idea and those which view it more as a recurrent argument, claim, doctrine or issue.

Hawthorn (1985:61) o tswela pele ka ho re mokotaba ke lentswe le sebediswang haholo dingolweng tsa tshwantshiso. Mongodi a ka nahana hore mokotaba wa tshwantshiso ya hae ke o itseng, empa a tlo hlokomediswa ke mmadi hore mokotaba wa tshwantshiso eo ke o itseng. Taba ena ya Hawthorn (1965:61) e tshwana le ya Shroyer le Gardemal (1970:13) hore molaetsa kapa mokotaba o fumanwa ke mmadi ka mong ho ya ka kutlwisiso ya hae.

Altenbernd le Lewis (1966:61) ba hlalosa mokotaba e le 'meaning, or theme, of a play...', mme ba tswela pele ka ho re:

Conflicts and their resolutions precipitated between men and women, love and hate, tradition and revolt, desire and duty and passion and law.

Ka mantswe a mang, Altenbernd le Lewis (1966:61) ba bolela ho re mokotaba ke moelelo, oo ha ngata e leng dinnete tsa batho ka bophelo, tlhaho kapa boiphihlelo. Hona ho etsa hore dinntete tsena mongodi a tle a di hlokomele terameng ka ho kgetha puo e itseng, boitshwaro le diketso tsa dibapadi. Hona ho bolela hore tshwantshiso e lokela hore e fupare meeelo, matshwao le diketso tse lebisang hore babadi ba utlwisise dintho tse itseng tsa bophelo ka molaetsa o fumanang tshwantshisong, kapa dikeletso tseo mongodi a batlang ho eletsa ka tsona.

Roberts (1992:99) ha a hlalosa mokotaba o re:

When one of the ideas seems to be the major one, it is sometimes also called the theme. Loosely, the words theme and major idea or central idea are the same.

Roberts (1992:99) ka mantswe a mang o re dikelello ka nako e nngwe di bitswa mokotaba. Mokotaba le moelelo kapa mohlodi wa molaetsa ke ntho e le nngwe. O tswela pele ka ho re re ka ba le meeelo e mengata e fapaneng, empa o moholo ka ho fetisisa ke ona oo ka nako e nngwe re o bitsang mokotaba.

Prince (1982:75) o bona mokotaba e le

... a general thought or idea of which a set of sub-propositions (or a set theme) is taken to be an illustration.

Ka ho bua tjena Prince (1982:75) o hlalosa ho re mokotaba ke ho nahana ka kakaretso kapa kelello eo mmadi a e fumanang ha a bala tshwantshiso kaofela. Styan (1965:71) o hlalosa mokotaba tjena:

A theme involves the real purpose for which a play is written, as well as the tenor and meaning pervading the whole.

Ka mantswe a mang o bolela ho re mokotaba o kenyetsetsa maikemisetso a nnete ao papadi e ngotsweng ka ona le ka moo tlhaloso e leng ka teng tshwantshisong kaofela. Styan (1960:179) o re mokotaba ke dikgopolo, kapa ditumelo tsa ho itseng. Motho o nahana ka ntho e tla etsahala empa ho se jwalo. Ho rata motho e mong o be a bone hantle hore le se le le baratani, empa ho se jwalo, e le monahano wa hao feela.

Ha ke akaretsa mokotaba ho ya ka bangodi ba ka hodimo ke fumana hore mokotaba ke molaetsa oo mongodi a lehang ho re fa ona. Mongodi a ka re hlaha leseding ka tse ding tsa bophelo, kapa ho re e lelliswa ka leraba leo re ka welang ho lona bophelong boo re bo phelang. Mongodi hape a ka fana ka dikeletso.

Ha ngata mongodi ha a ngola o ngola ka dintho tse ileng tsa etsahala ka yena kapa di etsahala mahlong a hae, kapa tseo a ileng a di bolellwa. Tsena tsohle o di fetisetse bathong ka ho di tshwantshisa ka batho bao re ba bitsang dibapadi. Babadi le babohi ba tshwantshiso ke bona ba iphumanelang mokotaba wa tshwantshiso hobane ka maikutlo le menahano, ha re shebe ntho ka ho tshwana, hape ha re nahane ka ho tshwana.

Ke kena ho kgohlano jwale.

2.3 KGOHLANO

Roberts (1992:52) o hlalosa kgohlano ka tsela ena:

Conflict is the opposition of two people... it may also exist between groups... Conflict is the major element of plot because opposing forces arouse curiosity, cause doubt, and create tension.

Roberts (1992:52), ka mantswa a mang o tiisa kgohlano ka ho re ke e nngwe ya bohlokwa ya dikarolo tsa tshwantshiso. Ho ya ka Roberts, kgohlano e ka etsahala mahareng a batho ba babedi kapa mahareng a dihlopha tse pedi.

Kgohlano ke e nngwe ya dikarolo tse ka sehloohong tsa poloto hobane kgohlano e tlišwa ke phapano ya maikutlo le menahano pakeng tsa dibapadi tse pedi ho isa ho feta, hodima tšhadimo e itseng ya bophelo. Hona ho tlišwa ke Dancyger (1990:5) ha a re tshwantshiso ke kgohlano ka bokgutshwanyane. Le Keuris (1996:50) ha a bua jwalo ka kgohlano:

The different actions of the characters and the possibility of conflict between them often create tension in a play.

Seo re se utlwisisang mona ke hore Keuris (1996:50) o hlalosa kgohlano ka diketsahalo tse fapaneng tsa dibapadi le kgoneho ya kgohlano mahareng a dibapadi. Kgohlano e atisa ho hlalisa tsitsipano papading, mme Keuris o tswela pele ka ho re:

Dramatic conflict can take various forms. A play can be about the inner conflict experienced by a character. In most plays we find that characters are in external conflict with each other. This type of conflict is often expressed verbally or physically between characters (1996:50).

Qotsong e ka hodimo, Keuris o hlalosa ho re kgohlano e ka ba ka mefuta e fapaneng. Papading kgohlano ya ka hare e ka ba teng sebakading. Tshwantshisong tse ngata re fumana kgohlano ya ka ntle mahareng a dibapadi, mme mofuta ona wa kgohlano o ka hlaha ka mantswa kapa diketso mahareng a dibapadi.

Pretorius le Swart (1982:9) le bona ba bona kgohlano jwalo ka Keuris, Roberts le Dancyger kahodimo. Ba re re na le mefuta e mmedi e ikgethileng ya kgohlano, e leng kgohlano ya ka ntle e sitana le kgohlano ya ka hare. Pretorius le Swart (1982:9) ba bua tjena ka kgohlano ya ka ntle:

A battle can take place externally, in the sense that two characters or parties may bodily assault one another – a sword fight, a fight with knives, knobkieries and a first – fight are all examples of physical battle.

Mona Pretorius le Swart (1982:9) ba hlalosa ho re ntwala e ka etsahala ka ntle, e bonahala ka mahlo, moo e leng hore dibapadi kapa dihlopha di ka otlana, moo di sebedisang disabole, dithipa, dikoto le tsona difeisi. Ka mantswa a mang, kgohlano ena ke eo ha ngata e fumanwang pakeng tsa dibapadi tse pedi: sebakadi sa sehlooho, e leng *protagonist* le mohanyetsi, ya tsejwang ka hore ke *antagonist*. Kgohlano pakeng tsa dibapadi tsena e bakwa ke ha ba hanana ka maikutlo le menahano, kapa mohlomong ba e na le ditshekamelo tse fapaneng tshadimong ya bona ya bophelo.

Kgohlano e jwalo e totiswa ke dibapadi tse ding tse fihlang di emela dibapadi tsena. *Tritagonist*, kapa moqabanyi, o fihla a totisa kgohlano ka ho jara ditaba ho tloha lehlakoreng le itseng, ho ya ho le itseng.

Pretorius le Swart (1982:9) ba bua tjena ka kgohlano ya ka hare:

A conflict may also arise from thoughts, loyalty, moral codes, etc. It can be of a personal nature, in the sense that a character does not stand up against any person(s) or power(s) outside himself, but is involved in a battle within himself.

Pretorius le Swart (1982:9) ba re kgohlano e ka qhoma ho tswa menahanong le maikutlong a sebakadi sa sehlooho. Sebakadi sa sehlooho se kgelekgetha maikutlo ka lebaka la ho hloka ho etsa qeto bophelong ba sona. Re fumana se touta ke ho tsieleha

hore se tla etsa qeto jwang. Ha ngata sena se etsahala ha se bapadi se iphumana se le mateanong a ditsela ka bophelo ba sona, mme se lokela ho etsa qeto e hlokolosi.

Abbott (2002:51) ha a bua ka kgohlano o re:

In many narratives, there is more than one conflict at play. ... Also in conflict, and riding on top of the conflict of narrative entities, are conflict regarding values, ideas, feelings, and ways of seeing the world.

Qotsong e ka hodimo, Abbott (2002:51), o re bongata ba ditshwantshiso bo na le dikgohlano tse fetang bonngwe. Kgohlano hape e nkuwa jwaloka dikelello, maikutlo le ditsela tseo dibapadi di bonang lefatshe ka tsona. Ka mantswe a mang kgohlano ke ha dibapadi tse pedi kapa ho feta di fapana ka maikutlo, dikelello le tsela eo di bonang lefatshe ka yona.

Heese le Lawton (1988:113) ha ba bua ka kgohlano ya ka hare ba re ke kgohlano ya motho ka seko sa hae, pakeng tsa hae, pakeng tsa motho le mabaka, le pakeng tsa hae le tikoloho. Mofuta o jwalo wa kgohlano ke o pakeng tsa motho ka boyena. Ka mantswe a mang, boemong bona motho o lwana le maikutlo a hae. Sena se atile hobane bophelong ba nnete re ye re fihlele maemo a kang ana: 'Pelo e nngwe e re ke ... ha e nngwe e re ke ...'. Ha ngata dibapadi tse ding ha di e bone kgohlano ya mofuta ona.

Ntho e nngwe e tlamehileng ho elwa hloko ke hore, ho ya ka Pretorius le Swart (1982:19), kgohlano ha e hlahe pakeng tsa dibapadi feela. Ditshwantshisong tsa batho ba batsho, ha ngata kgohlano e ba mahareng a setso sa Aforika le setso sa bophirima, bophelo ba ditoropong le bophelo ba mahaeng. Hona ho re bolella hore senotlolo sa kutlwisiso ya mokotaba ke kgohlano, mme ke shebana le kamano ena ka tlase.

2.4 KAMANO YA KGOHLANO LE MOKOTABA

Mongodi wa tshwantshiso o sebedisa dibapadi ho totobatsa molaetsa kapa mokotaba wa hae. Ka se bapadi se hlolang phehisanong, kapa kgohlano, kapa thulanong, mongodi o qaqisa tumelo, molaetsa le sepheo sa hae ka se bapadi seo, e leng wona mokotaba wa

tshwantshiso. Ha tlhelo e hlahella pheletsong ya tshwantshiso, le mokotaba o hlahella ka botlalo. Ha ho bonolo ho fumana molaetsa ka botlalo pele ho bonahala hore kgohlano e fella kae, mme e hlahisa sephetho sefe. Mohlala ke hore ha motho e mobe (mohanyetsi) a hlolwa, hona ho bontsha hore botle (ba moetapele) bo hlola bobbe, empa ha mohanyetsi a hlola sebakadi sa bohlokwa, re fumana bobbe bo hlola botle. Ena ke kamano pakeng tsa kgohlano, molaetsa (mokotaba) le ho botjwa ha dibapadi (characterisation).

Mokokotla wa kgohlano ke poloto. Ke ka poloto mmadi a bonang hore kgohlano e hlaha jwang. Ka hoo he ke tla sheba poloto ka tlase mona jwalo ka motheo wa kgohlano, le hore e hlahisa jwang molaetsa le mokotaba.

2.5 POLOTO

Tshwantshisong mongodi o rala diketsahalo tsa tshwantshiso eo ho ya ka moo a hopolang hore di tla hohela mmadi. Sepeho ke hore mmadi a natefelwe ke ho bala tshwantshiso eo ho fihla pheletsong. Styan (2000:65) ha a bua ka poloto o re:

In drama the word plot suggests a plan of attack, and even implies a scheme involving something cunning and deceitful.

Styan (2000:66) o tswela pele ka ho re poloto ke 'the manipulation of cause and effect'. Hlahlamano ya diketsahalo tshwantshisong, e hlaha ho ya ka sesosa sa diketsahalo, ka mantswe a mang, re le babadi ba terama kapa babohi ba tshwantshiso ya kalaneng, re ipotsa hore ketsahalo ya pele ho tlile jwang hore e be teng, mme ya bobedi yona e tlile jwang, jwalo-jwalo. Mohlala ke hore ketsahalo ya pele e ka tliswa ke hore mosadi o iphumane a tahlilwe kaekae moo a neng a etetse teng metswalle ya hae, ya bobedi ya ba hore ka lebaka la botahwa boo, ha a robale hae, ya boraro ya ba hore ha a fihla hae letsatsing le latelang, ba se ba qabana le monna ka hore one a sa robala hae. Hona ho ntshetsa pele qabang ya bona hobane monna o mo qosa a bile a mo nahanela hore ha esonoba o robetse matsekeleng, empa mosadi yena a re ha ho jwalo, ebile ditaba tsa botahwa feela. Le ka banna ho ka etsahala jwalo. Poulelo e etsa hore mosadi a nahele monna ha a fihlile lata hae kapa a le siyo. Hona ho hlahisa kgohlano, mme ho hlahisa moelaetsa o itseng oo mongodi a batlang ho re hlakisetse ona ka dikamano pakeng tsa

monna le mosadi. Ke ka hona ha Roberts (1992:51) a tswela pele ka ho re, poloto ke ka moo diketsahalo di hlahellang ka teng tshwantshisong, ke hore tatellano ya tsona. Chatman (1978:20) o re poloto ke tlhahlamano ya diketsahalo ka moo di hlahellang ka teng tshwantshisong. Forster (1969:120-130) o re ka ntle ho poloto ha re na tshwantshiso. Ketsahalo ya pele e etsa hore ketsalo ya bobedi e qale, le ya boraro le ya bone jwalo-jwalo.

Styan (1965:71) ha a bua ka poloto a re:

A plot might be roughly described as those events pieced together to make up a story, which may sometimes make sense on its own.

Ka mantswe a mang Styan (1965:71) o bolela ho re poloto e ka hlaloswa ho ya ka diketsahalo ka moo di leng ka teng ho bopa tshwantshiso, mme ka nako e nngwe di fana ka moelelo e le tsona ka botsona. Ke ka hoo Roberts (1992:51) hatellang hore ka ntle ho poloto, ha re na pale kapa tshwantshiso, mme o e beha ka tsela ena:

A plot is a plan or groundwork of human motivations, with the actions resulting from believable and realistic human response.

Altenbernd le Lewis (1966:16) ba hlalosa tatellano ya diketsahalo tsa poloto ka tsela ena:

The playwright orders and connects the events in a story to form a plot, a causal or motivated sequence of actions which introduce a conflict into the lives of group of characters....

Altenbernd le Lewis (1966:16), ka mantswe a mang, ba bolela ho re tatellano ya diketso le nyalano ya tsona di bopa poloto.

Pretorius le Swart (1982:5) ha ba bua ka tatelano ena tjena:

A story basically comprises a sequence of events. The events are the action moments in a story. The plot or intrigue is the particular pattern which is adopted for a group of chronological events.

Pretorius le Swart (1982:5) bona ba hlalosa ho re poloto ke hlahlamano ya diketsahalo, kapa sehlopha sa diketsahalo le ka moo di latelanang ka teng.

Hona ho re bontsha hore poloto e na le tatelano ya ho tlo ha qalong ho isa qetelong. Empa ha terama e bapala, e ka qala sebakeng se itseng ho ya ka moo mongodi a latelanianang diketsahalo tsa hae ka teng. A ka qala sebakeng se itseng, mme diketsahalo tse ding di se di etsahetse, a kgutlela morao, a boela a ya pele, jwalojwalo. Hona ke ho natefisa pale le ho matlafatsa se bitswang *suspense*.

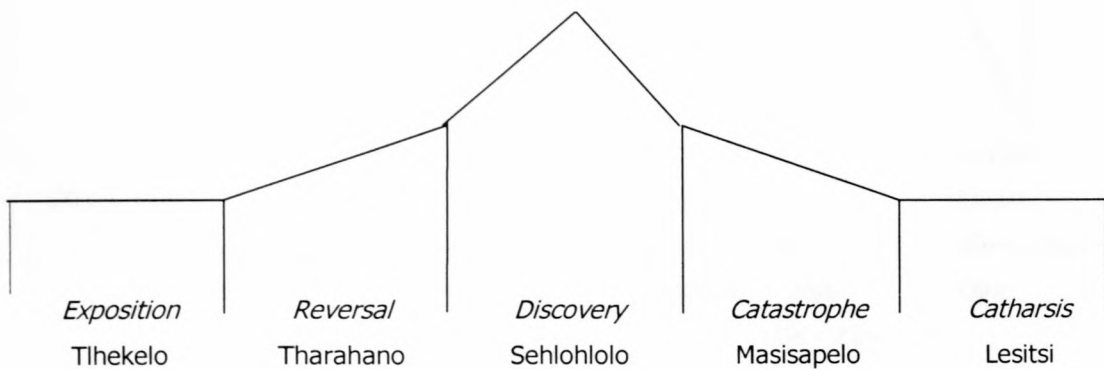
Ke sheba dikgato tsa terama jwale.

2.6 DIKGATO TSA POLOTO

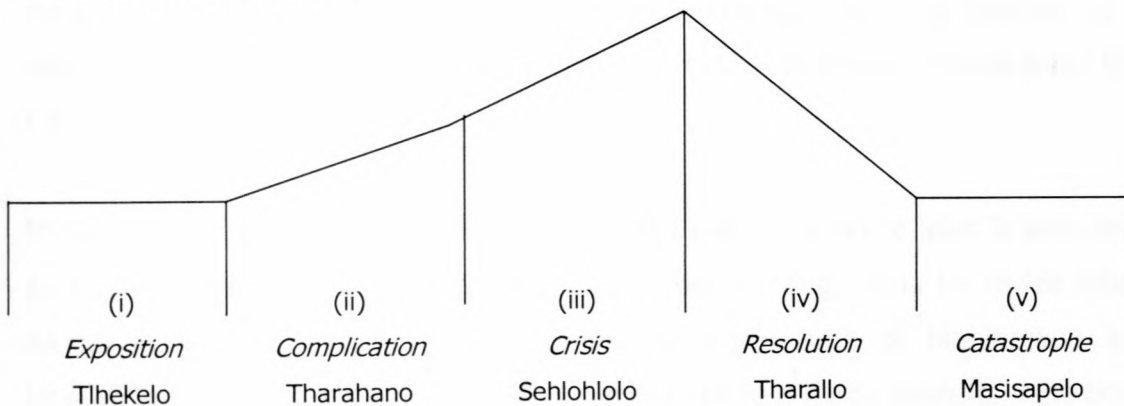
Dikgato tsa terama di mefuta e mengata, mohlala: terama ya kgalekgale ya Makgerike ya *tragedy* e na le sebopelo se itseng - ho ya ka dikgato tsa yona tse hlahisang mahlomola le molaetsa o ahang le ho ruta. Terama ya nakong ya Mofumahadi Elizabeth I wa Manyesemane, e neng e ngolwa haholoholo ke Shakespeare, le yona e na le sebopelo sa yona se ikgethang ha e batla ho qabola (comedy) kapa ho ruta ka bobele bo itseng (tragedy). Ka ho jwalo le terama ya sekwalekwale le yona e na le sebopelo sa yona. Se etsang dibopelo tse nngata ke hore terama e ikamahanya le ditlhoko tsa nako ya yona. Babohe ba hona jwale ha ba tshwane le ba Makgerike le Manyesemane. Hape, diterama le difilimi tsa hona jwale di susumetswa ke moya wa *post-modernism* le *post-structuralism* tse bolayang sebopelo ka ho ba le sebopelo se thellang, se sa tsitsang, se sa hlaloseheng. Ho a bonahala hape hore *Star Trek* (mohlong le Unidentified Flying Objects (UFO)) le yona e tliša tshusumetso e itseng sebopelohong le tshebehong ya terama, ka lebaka la ka moo re bonang le fatshe ka teng. Ha pele re ne re hopotse hore bophelo bo fella lefetsheng lena, mme *Star Trek* e re hlokomedisa hore ho na lemafatshe a mang. Re

ellelwa hore ha re phele re le bang. Ho teng dikabatho kapa bathobatho ba bang ba bohlale ho re feta ba phelang kaekea lefatsheng le leng ba re eteleng. Hona ho tlosa moelelo wa sebopeho se phethahetseng sa lefatshe le batho ba lona. Re fumana hape hore ho na le batho mafatsheng a *cosmos*, eseng feela motho eo re mo tsebang wa 'the earth' ka moo re le tsebang ka teng.

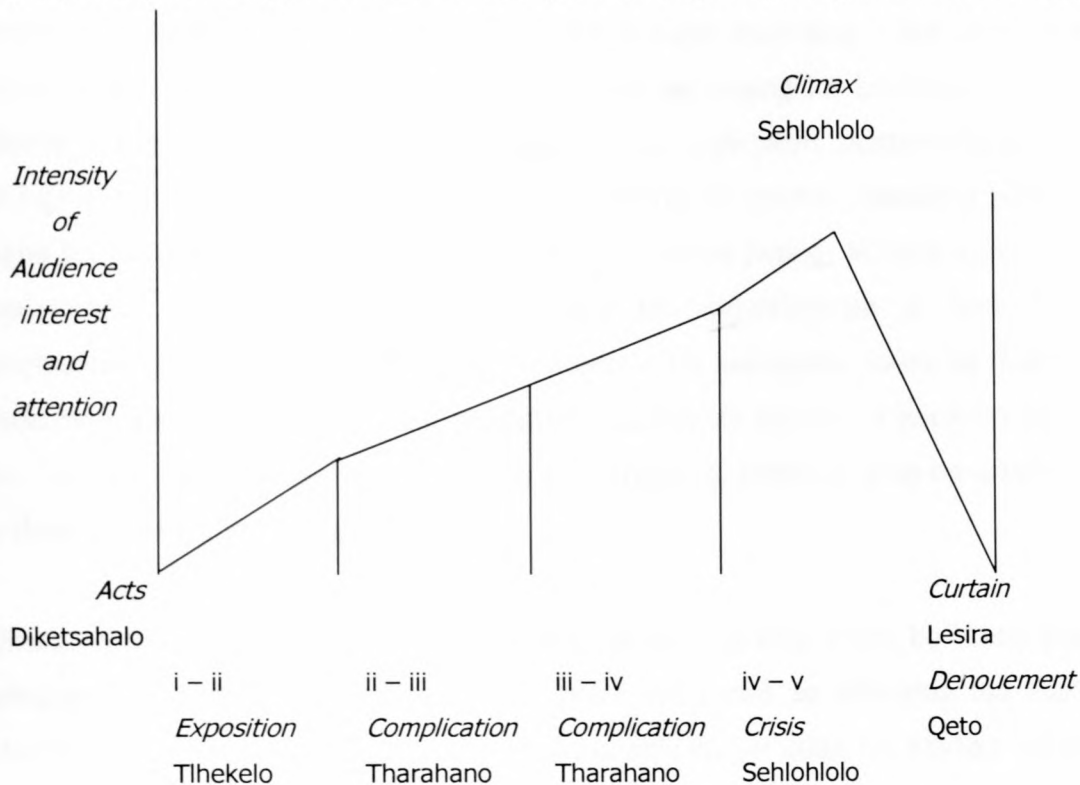
Ha re kgutlela ho dikgatong tsa tshwantshiso re fumana hore Styan (2000:68) o hlahisa dikgato tsena tsa terama ya Makgerike:

Styan (2000:69), o boela a hlahisa dikgato tsa poloto tsena tsa tshwantsiso ya dinako tsa Mofumahali Elizabeth I:

Styan, J.L. (2000:69), o hlalisa fomula ya terama ya sekwalekwale ka tsela ena:

Seo re se ehlwang dibopehong tsena tse ka hodimo tsa poloto, ke hore mofuta wa poloto ya Makgerike le wa Manyesemane o nka nako e telele o shebane le tlhekelo le qaleho, mme bohlokwa ba terama ke tharahano le sehlohlolo. Ha e le mofuta wa hona jwale wona, o nyoloha ka potlako ho tloha qalong ho isa sehlohlolong, mme lesira lewe hang ha diketsahalo di fihla moo.

Pfister (1988:197) o hlalosa dikgato tsena tsa poloto ka ho re 'plot is also determined by an additional element of causality'. Ka mantswe a mang, hona ho re isa tabeng ya hore diketsahalo tsa tshwantshiso di bakilwe ke eng, mme di hlahlamana ka tsela efe tshwantshisong ho latela se di bakang. Se di bakang e ka ba poulelo, kapa botahwa, kapa ho se tshepane, kapa ho se kgathallane lenyalong, jwalo ka ha re se re boletse ka hodimo. Sena se hlaha ka dikgato tse isang sehlohlolong le pheletsong ya kgohlano eo. Pheletso ya kgohlano ke yona e re hlakisetsang molaetsa – haeba sepheo sa mongodi e le ho etsa jwalo. Ha sepheo e se ho etsa jwalo, mongodi a ngola sekwalekwale, re fumana re fihla pheletsong re sa fumane hantlentle hore molaetsa ke ofe.

Ha ngata, molaetsa wa diterama tsa sebopeho sa Makgerike le sa Manyesemane e ba o bobebe, o itshetlehileng sebopehong, mme o kena mekoteng e itseng eo e ka bitswang, bobbe, botle, moya o mobe, bokreste bo thunthetswang ke bosatane, jwalojwalo. Empa diterama tsa sekwalejwale (*postcolonialism, postmodernism, poststructuralism, le startrek*), di ikgantsa ka ho hlahela ka molaetsa o hanang ho anehwa terateng jwalo ka diaparo, o hana ho hlaka ka mebala ya tsona le hore di aparwa jwang, le hore ke tsa dikarolong dife tsa mmele. Lebaka ke hobane diterama tsa sekwalejwale di fana ka molaetsa o phehisanang, o thellang, o hanang ho ikemela ka sebopeho jwalo ka diketso tse tswileng mokoting. Di hlahisa molaetsa o moputswa ka mmala hobane o hana ho ba mosweu kapa ho ba motsho. Ke molaetsa o dulang o le mahareng, empa le teng ha o tsitse moo hobane o thula ka mona le ka mane.

Diterama tsa Makgerike le tsa Manyesemane ha di jwalo, mme ke tsona tseo re ithuting sebopeho sa terama ka tsona. Ha re sheba sebopeho sa diterama tsa Makgerike le tsa Manyesemane, sebopeho sa tsona se tlwaelehileng se atisa ho hlahisa dikgato tse tse latelang:

2.6.1 Tlhekelo

Tlhekelo ke moo terama e qalang teng. Roberts (1992:57) ha a bua ka tlhekelo o re:

The exposition is the laying out, the putting forth, of the materials in the work: The characters, their backgrounds....

Roberts (1992:57) o hlakisa tlhekelo ka ho re ke yona selelekela. Tlhekelo e hlalosa dibapadi, semelo sa tsona le tulo moo diketsahalo di etsahalang teng.

2.6.2 Qaleho

Boulton (1980:40) o hlalosa qaleho ka ho re ke ketsahalo ya pele tshwantshisong moo e leng hore bothata bo botjha bo qaleha teng. Qalehong reka bona ngwana a lofa sekolong, a ipata mangopeng, kapa a fella dishopong, mme a kgutla le ba bang ha sekolo se etswa. Hona ho isa tharahanong hore sekong matitjhere a etsa jwang, mme ha batswadi ba se ba

tsebile bona ba etsa jwang. Ka diketso tsa matitjhere le matswadi ba ngwana, ho hlaha diketsahalo tse ding tse tlisang kgohlano, mohlomong pakeng tsa ngwana le batswadi, batswadi le matitjhere, matitjhere le ngwana. Hona e se e ba tharahano.

2.6.3 Tharahano

Boulton (1980:60) o re tharahanong mathata a sebakadi a a phaellana, mme ha ho bonolo ho a rarolla mothating ona. Ka setlwaedi, tharahano ke kgato e teletsana ka ho fetisisa, mme dikatsahalo tsa yona di isa sehlohlolong.

2.6.4 Sehlohlolo

Sehlohlolong, Roberts (1992:57) ke moo boemo ba ditaba bo nkileng boemo bo hodimodimo moo kang e lokelang ho kgaolwa ke letlaka. Ha re nka mohlala o boletswng ka hodimo, re lebelletse bo bona bstwadi ba re matitjhere ke ona a etsang hore ngwana a balehe sekonong. Ho se ho rohakanwe mohlomong ha ba ha iswana diakgenteng moo ho thweng batswadi ba batlele ngwana wa bona sekolo se setjha, a se hlole a beha leoto la hae sekolong sa pele, hape batswadi ba hae ba se ke ba hlola ba kgathatsana le sekolo. Ke ka hoo Brooks le Heilman (1964:70) ba reng sehlohlolong ke kgatong e hlokolosi haholo moo diketsahalo di nkang mothinya o mong.

2.6.5 Qetelo

Roberts o re qetelong kgohlano e fedile. Kgotso le kgotso di boetse di a rena (1992:59). Ha re nka mohlala o ka hodimo hape kgatong ena matitjhere a kga moya hore ngwana ya neng a ba bakentse dihooho o tswile jwale. Le batswadi ba amohetse hore ngwana wa bona o tswile jwale sekolong se sebe, mme o tla qala hantle jwale ho se setle se setjha. Ke dumellane le Jafta (1978:82) a re bophelo bo botjha bo tswa kgatong ya sehlohlolo.

2.7 QETELO

Hona ho re fihlisa qetong ya hore ka hobane tshwantshisong ketsahalo e qaleha ka lebaka la ketsahalo e nngwe, ka mantswe a mang dikgato tsa poloto ke tsona tshiya tsa

tshwantshiso. Seo e leng tabataba mona ke hore le ha mongodi a ne a qadile terama e ka hodimo ka ngwana ya fihlang sekolong se setjha, ebe o kgutlela morao ho re bontsha hore hobaneng ha ho le jwalo, sebopeho sa yona ha se otlollwa ka ho bitswang *episodes*, se ne se tla dula se tsepame moralong o bontshitsweng wa dikgato.

Ke ha tshwantshiso e fihletse qetelo moo molaetsa wa terama o hlahelang kaofela hore o sebopeho sefe. Ha re se re fumana molaetsa, re ka elellwa mohlomong hore ha re phela bophelo bo thata, re ka tswa jwang mathateng ao, kapa ra phela le ona ka tsela e itseng. Re fumana kutlwisiso e ntjha ya bophelo kaha molaetsa ona o ka hlahiswa ka tsela ya pakamahlomola (tragedy), kapa ya ho qabola (humorous), kapa ya tomatso le phoqo (satire), kapa ya ho ya pele le morao (ambivalence). Empa sepheopheo sa terama, ntle le molaetsa wa yona o re thusang ho sheba bophelo ka leihlo le leng, ke ho natefela mmohi kapa ya e balang. Motho ha a ya papading ya kalane, kapa a ilo shebella filimi, o batla ho natefelwa kapa ho lebala nakwana se mo imelang maikutlo. Ha a le moo, a ka iphumana a utlwela e mong wa dibapadi bohloko, mme a lla le yena, kapa a ka tshehiswa ke diketso tsa hae, yaba o imoloha matetsetso a hae nakwana, mohlomong ahle a alafehe. Hona ho re bontsha hore terama ke seipone se itseng sa bophelo.

Terama ha e a shebana feela le bophelo ba motho ka mong, empa e shebane le ba setjhaba. E beha mathata a setjhaba pepeneng jwalo ka seolo lehwatateng, ka nako e nngwe, kapa e pate, ka mehato e itseng ya lepata, empa ho nne ho utlwahale le ha ho le jwalo hore e lokisa eng, kapa e hlaba eng. Maemo a mabe a dipolotiki tsa kgethollo Aforika Borwa a ne a atisa ho hlahiswa terameng tsa sebaya a le jwalo hobane a ne a pepeseha habonolo. Aforika Borwa terama ya tokoloho ya batho ba batsho (struggle black theatre) ya dilemo tsa 1970 e neng e bapallwa Market Theatre Kgauteng, le Space Theatre kwana Port Elizabeth, e bile le seabo sa bohlokwa ho bontsheng dimpe tsa leano la kgethollo. Ke ka hona bongata ba tsona bo ne bo kotelwa hanghang ha sepheo sa tsona se elellwa ke ba tshwereng marapo a mmuso oo.

Diretama tsena di tlile ka sebopeho se setjha se fapaneng le sa bophirima seo re hlahositseng sebopeho sa sona ka hodimo. South African Black Theatre Union, e neng e etelwa pele ke South African Student Organisation, e ile ya kgothaletsa terama ya batho ba batsho - 'black theatre' – ka moo e neng e bitswa ka teng. Sepheo sa yona e ne e le ho

fa motho a motsho seipone sa hae, mme a bone mathata ka tsena ya Aforika, e seng ya mose ho mawatlle. Terama ena e ne e shebane le ditaba tsa dipolotiki moo motho e motsho ya hateletsweng o ne a hlahisa e le mohlabane (hero) terameng, mme ya mohateletseng a hlahiswa jwalo ka mohatelli ya sehloho (oppressor). Horn (1990:vii) o hlalosa mofuta ona wa terama ka hore ho shebane le 'social, economic and political problems of the region's black communities' le hore '[it has been] marked by extraordinary technicality, in both composition and performance'.

Diretama tsa mofuta ona ke tse kang bo 'Woza Albert', 'How long (shall we suffer)', 'Sarafina', 'Too late' le 'Sikhalo'. Ka ho kotelwa ha 'How long', Kavanagh (1985:121) o ngola tjena:

In February 1974, only three months after the premiere of *How long*, Kente had been banned by the township superintendents of the East rand and the Vaal triangle from performing it in halls under their jurisdiction.

Ditshwantshiso tsa Zakes Mda tse ho *The plays of Zakes Mda*, tse fetoletseng Sesothong ke Tsiu e le *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, di itshetlehile motheong ona wa 'black consciousness theatre' wa bo dilemo tsa 1970, mme di bapetswe kalaneng pakeng tsa 1978 le 1980.

Ke tla shebana le tshwantshiso ka nngwe ho tswa pokellong *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda* dikgaolong tse latelang.

KGAOLO YA 3: SE KGITLILE LEJWE

3.1 SELELEKELA

Kgaolong ya ho feta ke ne ke itshetlehile haholo dingolweng hore di reng ka mokotaba, kgohlano, poloto ha mmoho le dikgato tsa poloto. Kgaolong ena ya boraro, ke tlo manolla tshwantshiso *Se kgitlile lejwe*, bukeng ya Zakes Mda e leng, *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*, mme ke tlo hlahloba mokotaba le kgohlano.

Tshwantshiso *Se kgitlile lejwe*, e na le dipono tse kgutshwanyane tse hlano. Diketsahalo ke tse ileng tsa etsahala ka la maobane, mme di phethwa teronkong. Pono ya pele, ya boraro le ya bohloko di batla di tshwana ka tsela eo di behang ditaba kalaneng ka teng hobane sebakadi sa sehlooho, e leng Charley, o phofa a bua le Lentswe, leo a le bitsang Modimo, mme a batla thuso ho yena. Se hlileng se makatsa tshwantshisong ena ke hore ponong ya pele, ya bobedi le ya boraro, Charley o bua le Lentswe, empa le sa bonwe. Le ha ho le jwalo, ekare Lentswe ke motho hobane le kgona le ho mo fa mollo wa ho tsuba le kwae. Sena se hlaka hantle ho pono ya 3:10, moo Charley a ntshang sakarete a batla ho tjhesa. Ponong ya bone, Lentswe le botswa hore mmala wa lona o jwang. Na ke o motsho jwalo ka wa Charley, kapa o Mosweu jwalo ka wa Father Joseph? Lentswe le arabela ka hore ha le na mmala.

Pono ya bobedi le ya bone le tsona di a tshwana ka tsela ya ho hlahisa ditaba kalaneng. Mona mongodi o re qaqisetsa hore re utlwisise se ileng sa etsahala hore Charley a iphumane a le teronkong.

Dibapadi tsa sehlooho tshwantshisong ya *Se kgitlile lejwe* ke Charley, Tseli le Frikkie du Toit. Mosebetsi wa Charley e ne e le ho pota-pota Western Avenue ho batlana le banana ba diotswa, a ba batlela makgowa. Tseli e ne e le kgarebe ya Charley. Charley o ile a tshwarwa ka lebaka la ho etselletswa ke Frikkie, hore ke yena ya otlileng Tseli, empa bonnete e le hore ke Fikkie.

3.2 MOKOTABA

Tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*, ha ke sheba mokotaba wa yona ke fumana hore ke lerato le hloakang botsitso le kgethollo.

3.2.1 Lerato le hloakang botsitso

Dintlha tse mpontshang hore lerato la Charley ho Tseli le ne le sa tsitsa ke tse na tse latelang:

Ntlha ya pele ke ha Tseli a botsa Charley hore o tla etsa eng ha ba se ba nyalane, Charley o re ha a eso ka a nahana ka lenyalo, le hore hobaneng ba tshwanetse ho senya thabo ya bona ka ho kena dinthong tse kang lenyalo. Taba ena e ka hodimo e hlaka puisanong ena:

Tseli: O tla etsa eng hare se re nyalane? O tshwanetse ho batla mosebetsi. Nke ke ka ba le monna ya nyolosang a theosa le diterata.

Charley: (*O maketse.*) Ha ke eso ka ke nahana ka lenyalo. Menahano e jwalo e tliswa ke eng kelellong ya hao? Lenyalo? Hobaneng re tshwanetse ho senya thabo ya rona ka ho kena dinthong tse kang lenyalo?

(*Se kgitlile lejwe*, pono ya 2:6)

Mona Charley o bontsha hore lerato la hae ho Tseli ha le a tsitsa hobane ha o rata motho le lenyalong, le tshwanetse hore le kene ho lona. Charley ha a batle ho utlwa ka lenyalo. Ha Charley a sa batle ho utlwa ka lenyalo hobaneng a ratana le Tseli? Karabo e a hlaka hore Charley o mpa a bapala ka Tseli.

Ntlha ya bobedi e bontshang hore lerato la Charley ho Tseli le ne le sa tsitsa, ke ha Tseli a bolella Charley hore o imme. Charley o ile a bontsha ho halefa ka hore Tseli, o nahana hore o tla mo thibela ho ya Western Avenue ka ho etsa ditshoso tsa mafuta oo, le hore a ke ke a tswelella. Ke tiisa ntlha ena ka ho qoholla puisano ena:

Tseli: Ke imme.

Charley: Sheba mona, Tseli, haeba o nahana hore o tla nthibela ho ya Western Avenue ka ho etsa ditshoso tsa mofuta ona, o tsebe hore o keke wa tswellella.

(Se kgitlile lejwe, pono ya 2:6)

Mona Charley o bontsha hore lerato la hae ho Tseli ha le a tsitsa hobane Charley o nahana hore Tseli o mmolella leshano. Charley o bontsha ho se tshepe Tseli jwaloka kgarebe ya hae. Batho ba babedi ba ratanang ba tshwanetse ho tshepana.

Ntlha ya boraro e mpontshang hore lerato la Charley ho Tseli le ne le sa tsitsa, ke ha Charley a bolella Tseli hore a ntshe mpa, le hore ho ntsha mpa ke ka thuso ya Dr. Zuma, eo e leng ngaka ya methokgo. Sena se hlaha puisanong ena:

Tseli: O bolela hore re tla tshwanela ho tlosa leseae?

Charley: Leseae, leoto la ka! Ho ntsha mpa ke yona feela pheko, mme Dr. Zuma ke yena motho wa rona.

(Se kgitlile lejwe, pono ya 2:7)

Puisano e ka hodimo e bontsha hore lerato la Charley ho Tseli le ne le sa tsitsa hobane Charley ha a utlwele Tseli bohloko, ha a nahane hape hore Tseli a ka shwa. Ho motho eo o mo ratang, o tshwanetse ho mo utlwela bohloko, mme o mmontshe lerato la nnete ka hoba le yena ka dinako tsole.

Qalong ya puisano ena ya Tseli le Charley eo ke e qotsitseng ka hodimo, ke fumana hore Tseli o bontsha hore o ikemiseditse ka lerato la hae le Charley hobane o nyatsa tsela eo Charley a sebetsang ka yona le metsamao ya hae. O botsa Charley hore o tla etsa eng ha ba se ba nyalane, le hore a ke ke a ba le monna ya nyolosang a theosa le diterata a batlela batho diotswa. Tseli mona o bontsha hore jwale ba tshwanetse ho theha lelapa, mme sena se bontsha tjhebelo pele ya hae bophelong.

Charley ha a mo fetola o bua ka hore ha a eso ka a bua ka lenyalo le hore Tseli o senya thabo ya bona ha a kenya tsa lenyalo. Charley o bontsha hore ha a ikemisetsa ka Tseli

ho hang hore ba ka theha lelapa. Ka mantswa a mang Charley o bapala ka Tseli. O mo nka jwalo ka e mong wa diotswa tseo a di batlelang batho.

Charley ha a utlwa hore Tseli o imme, o boela a ba kgahlanong le taba eo, mme o qobella Tseli ho ntsha mpa. Sena se bontsha hore Charley lerato la hae ho Tseli le ne le sa tsitsa hobane ha a bontshe le kutlwelo-bohloko. Charley o thatafalletsa Tseli bophelo ka hore a ntshe mpa le hona ka thuso ya Dr Zuma eo e leng ngaka ya setso. Ha a tshabe le hore Tseli o tla shwa.

Charley o ile a qala pele ka ho nonya maikutlo a Tseli ka hore o leshano empa ka mora hoba Tseli a mmontshe karete ya sepetlele, yaba o se a bua ka ngaka ya setso. Sena se bontsha hore Charley ke leqitolo, lemenemene, motho ya sa kgathalleng bophelo ba motho e mong.

Ntlha ya bone ke moo Charley a qobellang Tseli hore ba ye ha Dr. Zuma, mme Tseli a qetella a dumetse. Charley o bua Dr. Zuma ha monate hore Tseli a tle a dumele. Taba tse ka hodimo re di fumana mona:

Charley: E re ke o bolelle ka Dr. Zuma. O tswaletswe Zululand. O nyantse moriana letsweleng la mmae. Botjheng ba hae, yena, bomalomae le bonkgonwae, ba ne ba tjheka ditlama maloting a Drakensberg. O rupeletswe ke ba bang ba banna ba ditlakala.

Tseli: Ho lokile jwale, mme ha o ka tlohela ho nna o sehakaka mesamo ya ka, re ka ya jwale ho Dr. Zuma. E re ke apare mose o mong.

(Se kgitlile lejwe, pono ya 2:8)

Mona Charley o bontsha hore ha a kgathelle Tseli hobane ke moo o mo qobella hore ba ye ha Dr. Zuma. Ha a ne a mo rata ka lerato le tsitsitseng, o ne a ke ke a mo qobella. Qetellong Tseli o ile a dumela, mohlomong hobane a mo rata.

Ntlha ya bohlano ke moo Charley a qobellang Tseli hape hore, Tseli a nwe meriana eo ba tswang ho e lata ha Dr. Zuma. Puo ya Charley e entseng hore Tseli a be a nwe meriana eo ke ena e latelang:

Charley: Se tshabe, Tseli. Nwa moriana wa hao jwalo ka ngwananyana e motle. (*Tseli o kwenya dipilisi tse pedi, o kotjela kopi ya moriana. O sosobanya sefahleho.*) Ke Tseli wa ka. Kotjela hape. Hape. (*O nwa se setseng koping, o e lahlela fatshe, o mathela pitsaneng ka tlasa bethe, mme o tshwela moriana. O tadimeha a hlile a kula jwale; mmele wa hae o a kebesela, o hloka matla.*) Tseli, molato keng? Se ka tshwela moriana. O tshwanetse ho o kwenya. Tsohle di tla tsamaya hantle. Dr Zuma o re tiiseditse jwalo. Ha ho letho le ka sitisang! Letho! O tadimeha ho nna o se monate.

(*Se kgitlile lejwe, pono ya 4:18 -19*)

Puo ena ya Charley e bontsha le ho tiisa taba ya ka ya hore Charley ke leqitolo le lemenemene hobane puong ena leleme la hae le monate. Charley o rorisa Tseli ka hore o motle le hore Tseli ke wa hae. Charley o ne a batla feela hore Tseli a nwe meriana eo.

Hoba Tseli a nwe meriana eo, Tseli o ile a kula, mme Charley a mo potlakisetsa ha Dr. Zuma. E hlile Charley o ne a sa rate Tseli. Lerato la Charley le ne le sa tsitsa, mme Tseli yena o ne a elellwa hore Charley ha a mo rate ka hobane dipuong tsa Tseli le Charley, Tseli o ne a qala pele ka ho hana, ha morao Tseli a dumele. Ho dumela ha Tseli ho re bontsha hore Tseli o ne a rata Charley haholo, mme ke ka hoo le ha Tseli a ne a elellwa hore Charley ha o mo rate, empa ka lebaka la lerato la Tseli ho Charley, Tseli o ne a dumela.

3.2.2 Kgethollo

Kgethollo e bonahala feela moo Charley le Tseli ba leng tseleng e yang ha Dr. Zuma ha ba tla kopana le Frikkie du Toit. Frikkie e leng lekgowa le leng leo Charley a neng a hlola a le tlišetsa banana ba diotswa, a thaba haholo ha a bona Tseli e le ngwanana e motle. Charley o ile a leka ho hlalosa hore Tseli ke wa hae, empa Frikkie a halefa. Kgalefong ya hae, ke moo ho ileng ha etsahala tsena, mona o bolella Lentswe se ileng sa etsahala:

Charley: O a tseba ho etsahetse ka potlako. Tseli a bokolla. (*Mosadi o bokolla kaekae ka morao.*) 'Charley! Tjhe! Tjhe!' Charley ... tjhe ... Hobaneng nna? O lekile ho nkgulela thoko le ntwā. Frikkie a mo otlā ka matla

mpeng. A wela fatshe. Ke a mmona ha a ewa. A wela fatshe. A tshohile. Le sethoto sena sa lekgowa se mo okametse. 'Molato ke eng ka letekatse lena la hao, monna? Haeba a nahana hore ke tla o tlohela ha e le mona mosadi enwa a iketsa eka o shwele, a tsebe hore o fositse.' (*O tsheha jwalo ka lehlanya.*) Mamela - haeba mosadi enwa o nahana hore monna enwa o tla ntlohela. Hajwale ke ne ke mo roba molala.

(*Se kgitlile lejwe*, pono ya 5:21)

Ka mora tsena Charley o tswela pele ka ho bolella Lentswe empa a ipolella ka hore:

Charley: Ke lekile. Modimo o a tseba hore ke lekile. 'Ha se nna, monghadi. Ke Frikkie du Toit. O a tseba, Frikkie ya moriri e kang wa tonki. O entse seo le ho ngwanana eo.' Ha ba ka ba mamela. 'Ha di emele moahlodi,' ha kgaruma Sajene. Jwale sethoto sa lekosetabole: 'O tadimeha a le hlaha, Saj? O lwantsha batho kaofela diterateng, ee. O batlile o bolaya le ngwanana.' Le Frikkie ke enwa ka matsoho thekeng, a betlile meno, a kgaruma mapolesa 'vang 'om' (*Mo tshwareng*). 'O emetseng? Ke tla o tlaheha ho base e moholo seteisheneng.' O a bona, o ne a nepile.

(*Se kgitlile lejwe*, pono ya 5:22)

Mona ho hlakile hore kgethollo e ne e le matla hobane ke moo Frikkie o laela mapolesa hore ba tshware Charley, ho seng jwalo o tla ya bolella base e moholo seteisheneng, empa e le yena ya otlileng Tseli. Le mapolesa le ona a se a mamela Frikkie ka ho tshwara Charley, mme ba mo isa teronkong.

Tshwantshisong ena mokotaba o fumanwa ho ya ka Hawthorn (1985:61), ha a re mokotaba ke taba e ka sehloohong, hape ke ngangisano e ntseng e ipheta le ho qosuwa. Taba-taba mona Charley o qosa Tseli ka hore o ne a sa batle lesea le lenyalo. Tsena ke tsona tse qholositseng ngangisano tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*.

Sena se tiiswa le ke Roberts (1992:99), ha a re mokotaba ke taba e ka sehloohong tshwantshisong (Central idea or major idea.)

Diketsahalo tsohle tse etsahetseng tshwantshisong ya *Se kgitlile lejwe*, di re totobaletsa ho se tsitse ho makatsang ha maikutlo a Charley mabapi le lerato la bona. Lerato la Charley ho Tseli, leo boholo ba nako le batang, le iponahatsa ka dipelaelo, tshabo ya tse sa tsejweng le diqabang. Ha Tseli a ima, bakeng sa hore Charley a bontshe lerato la nnete le kutlwelobohloko, Charley o kgothaletsa hore Tseli a ntshe mpa ka thuso ya ngaka ya setso. Tseli o a hana, empa o qobellwa ke Charley. Charley ha a lemoha hore Tseli o tetebetse hahalo ke meriana ena ya Dr Zuma, o iphumana a jewa ke letswalo, molato le boikwahlayo, mme o hopola mantswe a Tseli a reng, o se a ile a ya teronkong ka lebaka la ho beta. Ho le leng la matsatsi o tla ya teronkong ka lebaka la ho bolaya (pono ya 4:14).

Lerato lena la Charley le hlokanang botsitso, ke mona le bolaisa Tseli ka lekgowa, le yena o kena teronkong ka lebaka la lekgowa ho mo etseletsa ka seo a sa se etsang, e leng ho otlala Tseli. Ho ne ho se ka moo Charley a neng a ka etsa ka teng hobane lekgowa le ne le tshajwa haholo mehleng eo. Ketso ena e ne e bontsha kgethollo. Ho tshwarwa ha Charley, ha ho a etsahala hore moo batho ba leng siyo, batho bane ba le bangata. Ho pono ya 5:12, Charley o bua ka difahleho tse ngata tse ntsho tse neng di ba potapotile. Hona ho re bontsha hore batho ba batsho bana ba tshabile ho bolella mapolesa a masweu nnete e etsahetseng. Ba a thola, hobane ha nnete ke hore ha ba batle ho ba dipaki kgotleng la kgethollo le sa tlo nkela hlohong bopaki ba bona hobane feela e le batho ba batsho. Sena se bontsha hore kgethollo e ne e le teng hobane batho bao Charley a buang ka bona ka hodimo ke bona ba neng ba tshwanetse ho kgodisa mapolesa hore Frikkie ke yena motho ya molato. Jwale, ka lebaka la hobane Frikkie ke lekgowa, ba a thola.

Diketsahalo tsena di re bontsha le ho re ruta le ha maemo a le boima re tshwanetse hore re rate balekane ba rona ka nnete le ka botshepehi hobane le rona re ka wela lerabeng leo Charley a wetseng ho lona.

3.3 KGOHLANO

Jwaloka ha Roberts (1992:52) a hlalosa hore kgohlano ke maikutlo le mehopolo e fapaneng ya batho ba babedi kapa dihlopha, tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*, ke fumana kgohlano e le pakeng tsa Charley le Tseli, moo e leng hore bothata bo boholo ke ba ho ima ha Tseli, he latelwe ke ho hana ha hae ho ntsha mpa, empa e re ha a se a dumetse, a

hane ho nwa meriana ya Dr. Zuma. Hape re e fumana mahareng a Charley le Frikkie du Toit, moo Frikkie a otlang Tseli, mme Charley a tshwarwa ka lebaka la ho etselletswa ke Frikkie.

Ha ke sheba kgohlano tshwantshisong ya *Se kgitlile jwe*, ke fumana mefuta e mmedi ya kgohlano. Kgohlano ya ka ntle le kgohlano ya ka hare. Ke qala pele ka ho sheba kgohlano ya ka ntle.

3.3.1 Kgohlano ya ka ntle

Ha ke sheba kgohlano ya ka ntle tshwantshisong ya *Se kgitlile lejwe*, ke fumana hore e totile ha Tseli a bolella Charley hore o imme (pono ya 2:6), mona Charley o ile a hanana le Tseli, empa ha a fumana hore ke nnete, yaba o kgothalletsa Tseli hore a ntshe mpa. Tseli o ile a hana, empa Charley a mo qobella a ba a dumela. Taba ena ya kgohlano e hlahella ho Roberts (1992:52), hore kgohlano e ka ba mahareng a batho ba babedi. Ha Altenbernd, L. le Lewis, L. (1966:61) ba re kgohlano e ka ba mahareng a monna le mosadi. Mona kgohlano e mahareng a Tseli le Charley.

Tseli: Nke ke ka etsa jwalo le kgale. Le utlwile ka banana ba seng ba kile ba shwa ka baka la ho ntsha dimpa.

Charley: Hono ho keke ha etsahala ho Dr Zuma. O tseba mawala ohle. Banana kaofela bao ke ba isang ho yena dintho di tsamaya hantle feela.

(*Se kgitlile lejwe*, pono ya 2:8)

Ke fumana hape kgohlano ya ka ntle moo Charley le Tseli ba ngangisanang ka ho re:

Tseli: Charley, ke ikutwa eka ke tla bokolla.

Charley: Hobaneng?

Tseli: Ha ke battle le o mong wa meriana ya hao, le phaposi ena e bodile.

Charley: (*O shebane le dibotlolo.*) Bokolla haeba o tlamehile. Sena ke boikwetliso ba matshwafo a hao. Dingaka di a ho kgothaletsa. Hape ke letshwao la bophelo. Masea a sa tswang ho tswalwa a etsa jwalo haholo. Ha o boela o

shebisisa ditaba hape , se ke wa bokolla. Ha ke rate basadi ba llang. Ba nkgopotsa ketsahalo ya ho beta.

Tseli: (*O a bokolla.*) Peto! Peto! Peto!

(*Se kgitlile lejwe, pono ya 4:12*)

Kgohlano e nngwe e etsahetse pakeng tsa Charley le Frikkie, ba tsekang Tseli. Tsena di fumanwa mona moo Charley a hlalosa se ileng sa etsahala.

3.3.2 Kgohlano ya ka hare

Ha ke sheba kgohlano ya ka hare tshwantshisong ya *Se kgitlile lejwe*, ke fuman hore e etsahetse ponong ya pele, ya boraro le ya bohloko. Tsena di etsala Charley a le teronkong. Mona ho hlahella a bua le Lentswe, empa Lentswe leo e le la hae.

Charley mona o a ikwahlaya hore Tseli a se ke a mpa a shwa, mme a hlalosa ka moo Tseli a neng a sena molato ka teng le hore ke yena ya molato. Mona ha Lentswe le mmotsa potso hore hobaneng a entse seo, o bua ka tshabo:

Lentswe: Seo o se entseng ... hobaneng, Charley hobaneng o se entse?

Charley: Ha ke tsebe. Tshabo. E tshwanetse hore ebe ke yona. Re buile ka yona nako e telele, Tseli le nna. Qalong o bile kgahlanong le yona. O ne a sitwa ho ka e etsa. Empa ke ile ka kgona ho mo kgodisa. E bile molemong wa hae ... Nako e telele ...

(*Mabone a fifala ho fihlela ho eba lefifi ha Charley a ntse a bua.*)

(*Se kgitlile lejwe, pono ya 1:2 -3*)

Ha ke sheba ponong ya boraro ke fumana mona Charley a ngongorehiswa ke lebaka la hore ebe Tseli o tla phela na. Tsena re di fumana puisanong ya hae le Lentswe:

Lentswe: O utlwile se boletsweng ke dingaka tsa sepetelele sa Victoria.

Charley: Ha ke na mosebetsi le dingaka.

Lentswe: Ba rupelletswe dinthong tsa mofuta ono, o a tseba.

Charley: Ha k ena mosebetsi le thupello eno ya bona.

Lentswe: Hape ba tseba seo ba buang ka sona.

Charley: Ha ke na mosebetsi le tseo kaofela. A ko mpoelle feela hore o tla phela hle.

(*Se kgitlile lejwe*, pono ya 3:10)

Puisanong ya Charley le Tseli ke bona kgohlano e le ya ka ntle hobane ke kgohlano eo re e bonang ka mahlo le ho e utlwa. Pretorius le Swart (1982:9), ha a hlalosa kgohlano ya ka ntle o re ke eo re e bonang ka mahlo hobane ke moo batho ba babedi kapa ho feta ba lwanang teng. Mona ke bona ntwana e pakeng tsa Charley le Tseli ya ho ima ha Tseli. Hape re e bona pakeng tsa Charley le Frikkie moo ba hulahlanyang Tseli le ha Frikkie a otlala Tseli.

Kgohlano ya ka hare yona e etsahala ho Charley. Yena ka boyena o a ikwahlaha ka seo a se entseng ho Tseli ka hore a ntshe mpa, mme jwale o iphumana a le teronkong a kgekgethwa ke letswalo bomonng ba hae. Tiiso ya sena e fumanwa ho Pretorius le Swart (1982:9) ha ba re kgohlano ya ka hare e hlaha monahanong le maikutlong a motho moo motho a lwanang le maikutlo a hae ka seqo. Hape e fumanwa ho Heese le Lawton (1988:113), ha ba re kgohlano ya ka hare ke kgohlano ya motho ka seqo sa hae, pakeng tsa hae, mabaka le pakeng tsa hae le tikoloho.

3.4 DIKGATO TSA POLOTO

3.4.1 Tlhekelo

Ha ke sheba tshwantshisong ya *Se kgitlile lejwe*, ke fumana tlhekelo ho pono ya bobedi qalong ya yona, mme yona e hlaliswa ka tsela ena:

Phaposi eo thepa ya yona e qhalaqhalaneng, e sebedisetswang tsohle – ke phaposi ya ho robala, ya ho phehela, ya ho jela. Pitsa hodima poraemasetofo e emetse karolo ya ho phehela, bethe ya motho a le mong emetse phaposi ya ho robala, mme tafole le setulo di emetse phaposi ya ho jela. Ka ntle ho utlwahala medumo ya tse etsalang 'lekeisheneng'. Bana ba seteratang ba ipapalla. Modumo wa phala, mohlomong e letswang ke sebini se emang hukung ya seterata, mosadi ya boulelang wa letekatse kapa motho ya bonahalang

a bile a kgarumela molekane wa hae ... Tseli, ngwananyana e motjha, o dutse setulong se pela tafole. Charley o kena a tshwere mokotlana wa pampiri.

(Se kgitlile lejwe, pono ya 2:4)

Tlhekelo ke kgato ya pele hobane ke moo ho hlahiswang sebaka le mabitso a dibapadi tsa sehlooho e leng Tseli le Charley.

3.4.2 Qaleho

Mona re fumana qaleho ya diketsahalo moo Tseli a bolellang Charley hore o imme, mme tsena di fumanwa ho pono ya 2:6.

3.4.3 Tharahano

Kgatong ena ke moo bothata ba ho ima ha Tseli bo rarahanang teng, mme tharahano yona re e fumana moo Charley a bolellang Tseli hore a ntshe mpa, empa Tseli o a hana. Qetellong Tseli o a dumela:

Charley: Utlwisisa, ngwanana. Kgetlong lena feela. Ha re le hloke. Re ke ke ra kgona ho le hlokomela. Re tshwanetse ho le tlosa. A ko nahane ka mathata ao re tjamelaneng le ona. Maleiri. Lesea le ilo o nyela hohle mokokotlong. O ilo hlatswa masepa ka matsoho a hao, jwalo ka ha o ne o etsa ha Koornhof.

Tseli: Ke tshepa hore o tla nthekele mosamo o motjha jwale.

Charley: A ko hlaphohelwe kelellong hle, Tseli. Ha re hle re ye hona jwale ho Dr Zuma.

(Se kgitlile lejwe, pono ya 2:7)

3.4.4 Sehlohlolo

Boemo ba ditaba sehlohlolong bo hodimo-dimo, mme kgato ena re e fumana moo Charley a qobellang Tseli hore a nwe meriana e tswang ho Dr Zuma, empa ka morao ho moo Tseli o qalella ho kula haholo. Tsena re di fumana ho pono ya 4:18-19.

3.4.5 Tharollo

Tharollo e fihlelwa ha Charley le Tseli ba le tseleng e yang ha Dr Zuma, mme ba kopana le Frikkie. Frikkie o ile a otlala Tseli ka matla. Tseli o ile a ya sepetelele ha Charley yena a ile a tshwarwa. Tsena re di fumana ho pono ya 5:21-22.

3.4.6 Qetelo

Qetelo e hlaha moo Charley a iphumanang a le teronkong, mme a kopa ho Lentswe hore Tseli a se ke a shwa. Tsena di hlahella puisanong ya Charley le Tseli:

Charley: Tjhe ... tjhe ... A se ke a shwa ... Ba tla tla ho nna hoseng. Polao! Mmolai! Ke yane hukung ya sele. Mo tshwareng! (*O dula fatshe.*) Oh, ke ... ke utlwa ke tshwarwa ke boroko ...

Lentswe: Boroko bo bonyenyane bo tla o thusa haholo. Robala hantle, Charley.

Charley: Bosiu bo monate, Modimo.
(*O a robala. Mabone a a tima.*)
Qetello

(*Se kgitlile lejwe, pono ya 5:23*)

3.5 QETELO

Tshwantshiso ena mokotaba le kgohlano di hlakile hobane mokotaba o fumanwa e le lerato le hlohang botsitso.

Ha ke tla tabeng ya kgethollo ke fuman hore mapolesa a ile a mamela Frikkie ka lebaka la hobane e le lekgowa. Mapolesa ha a ka a botsa letho, empa a ile a tshwara Charley, a mo isa teronkong, mme sena se bontsha kgethollo.

Ho na le mekotaba e meng (sub-themes) hape e hlahiswang ke mekotaba le melaetsa e meholo (main themes), mme yona ke peto, ho hloka nnete lenyalong, ho ima pele ho lenyalo, ho ntsha mpa ka lebaka la hore ngwana o hlahile ka ntle ho lenyalo, ketselletso le

ho intsha bobeng ka ho tshela motho e motsho ka madi a tswang matsohong a mmolai, tshebediso e mpe ya meriana ya setso, dikamano tse mpe pakeng tsa makgowa e batho ba batsho, makgowa a lakatsang basebeletsi ba bona ba batsho, le tshwaro e mpa ya basebeletsi ba batsho. Ke tsona dintho tse hlahisang kgohlano tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*.

Ha ke tla tabeng ya kgohlano, ke fumane kgohlano e le mahareng a Charley le Tseli, hape ya eba mahareng a Charley le Frikkie. Kgohlano ho Charley le Tseli e ne e le ho ima ha Tseli le hore a ntshe mpa. Ho Charley le Frikkie ke fumana kgohlano e le ha Charley a hana ho fana ka Tseli ho Frikkie, mme Frikkie a ota Tseli hore a be a ye sepetele. Kgohlano ena eo ke buang ka yona ka hodimo ke kgohlano ya ka ntle, ho ya ka Pretorius le Swart (1982:9).

Ha ke tla kgohlanoeng ya ka hare e fumanwa moo Charley a ngongorehileng haholo ka lebaka la ho ba sepetele ha Tseli, mme a tshohile hore Tseli a se ke a shwa. Ke ka hoo a kopang Lentswe hore Tseli a se ke a mpa a shwa, ponong ya pele, ya boraro le ya bohloko.

Ha ke sheba dikgato tsa poloto ke fumana hore diketsahalo tse hlahellang tshwantshisong ena ha di hlahelle ka tatellano ya tsona ka lebaka la hobane tshwantshiso ena e pheta diketsahalo tse etsahetseng ka la maobane. Empa ke lekile ho di latellisa ka moo di tshwanetseng ho latellana ka teng hore mmadi a tle a tsebe ho utlwisisa hantle.

Kgaolong e latelang, e leng kgaolo ya bone, ke tlo manolla tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, pokellong *Ditshwantshisong tse tsa Zakes Mda* (2002). Le teng ke tlo shebana le mokotaba le kgohlano.

KGAOLO YA 4: RE TLA BINELA FATSHE LA BONTATE

4.1 SELELEKELA

Kgaolong ya boraro ke ne ke manolla tshwantshiso *Se kgitlile lejwe*. Ke ne ke shebane le mokotaba le kgohlano. Mokotaba o fumanwe e le lerato le hloakang botsitso le kgethollo. Kgaolong ena ya bone, ke tliho manolla tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, le teng ke tlo shebana le mokotaba le kgohlano. Ke tla kenyetsetsa le dikgato tsa poloto, ka lebaka la hobane ke batla ho tseba hore kgohlano e qadile jwang, ya tswela pele jwang, le hore tharollo e fihletswe jwang. Jwalo ka ha Roberts (1992:51), a re poloto ke tsela eo diketsahalo di hlahlamanang ka yona tshwantshisong, mme ke dumellana le Forster (1927:120-130) hore ka ntle ho poloto ha re na tshwantshiso. Ketsahalo ya pele e etsa hore ketsahalo ya bobedi e qale, mme ya bobedi e etsa hore ketsahalo ya boraro e qale, jwalo-jwalo. Sena se bontsha hore poloto ke karolo ya bohlokwa ya kgohlano.

Tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate* e fa mmadi kutlwisiso le maikutlo a batsi mabapi le mekaubere ya dintwa tsa tokoloho le mathata a tsona. E tsosa thahasello, e emere ditaba, mme e baka tsitsipano. Tshwantshiso e bua ka maemo ao mekaubere e meng ya dintwa tsa tokoloho e iphumanang e le tlasa ona, e kenyeletsang, leqeme la mesebetsi, ho hloka bodulo, ho nyahlatswa le mahlomola.

Dibapadi tsa sehlooho tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate* e leng Sajenemajoro le Janabari ba hopola maemo a boima ao ba fetileng tlasa ona, nakong ya dintwa tsa tokoloho, mme ba nahana ka maemo a mabe ao ba leng hara ona naheng ya bona e sa tswa fumana boipuso ho mmuso wa makoloniale, mme jwale e matsaohong a baetapele ba batsho. Le hoja ba ananela mosebetsi o motle oo ba o entseng ka ho tliša tokoloho lefatsheng la bontata bona, ba ikutlwa hore ho na le tse ngata tse lokelang ho etswa hore ba fumane tokoloho e phethahetseng.

Mohanyetsi tshwantshisong ena ke Ofisiri, mme yena ke lepolesa le lebelang toropong, mme o kgahlanong le Janabari le Sajenemajoro, hobane ba dula phakeng (park), mme hoo e se molao.

Tshwantshiso *Re tla binela fatshe la botate*, e na le dipono tse tharo. Diketsahalo tsa pono ya pele le ya bobedi di etsahala phakeng. Ponong ya boraro, diketsahalo tsa teng di etsahala ka morao ho lefu. Sajenemajoro le Janabari ba hlahella e le dithotsela. Pono ena ya boraro tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, e tswana le pono ya pele, pono ya boraro le pono ya bohano, tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*. Diponong tseo ke sa tswa di bolela ka hodimo, Charley o ne a bua le lentswe. Lentswe leo Charley a neng a bua le lona, e ne e le la hae. Ka mantswa a mang, Charley o ne a bua le yena kapa le lentswe la hae. Sena le sona se a makatsa.

4.2 MOKOTABA

Mokotaba wa tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, ke fumana hore ke ho shwela dikano, hobane Sajenemajoro le Janabari ba ile ba shwela dikano tsa bona ka hore ba ke ke ba tloha phakeng (park) jwang kapa jwang, hobane phaka eo ke lehae la bona. Dintlha tse mpontshang hore Sajenemajoro le Janabari ba ile ba shwela dikano tsa bona ke tsena tse latelang:

Ntlha ya pele ke hore Sajenemajoro le Janabari ba ne ba phela phakeng, ba sa sebetse, ba phela ka maqheka, mme ba ne ba ngola maano ao ba neng ba a sebedisa bukaneng ya ho ngolla ho fumana dijo. Ke fumana tsena puisanong ena:

Janabari: (*O a hemesela*). Dintho di a nyolosetsa.

Sajene: A ko dule fatshe, o kgutse.

Janabari: (*O dula fatshe*). Maqheka a kajeno ke afe?

Sajene: Ha ke tsebe hajwale.

(*Re tla binela fatshe la bontate*, pono ya 1:26)

Lentswe lena 'maqheka' Mona, le hlalosa mokgwa oo Sajenemajoro le Janabari ba neng ba phela ka ona. Sena se bontsha hore ba ne ba itetse ka ho phela ka maqheka le matshwephehene.

Ntlha ya bobedi, e fumanwa moo Sajenemajoro a buang le Janabari. Janabari o bolella Sajenemajoro hore o lapile, ha Sajenemajoro a phaphama o re Janabari ke moleko, na motho a ke ke a robala ka kgotso lapeng la hae (pono ya 1:27). Sajenemajoro o bua ka lapa la hae, mme sena se bontsha hore phaka ke lelapa la Sajenemajoro. Sajenemajoro o se a nkile phaka jwalo ka lelapa la hae. O itetse ho phela le ho shwela phakeng mono.

Ntlha ya boraro, ke moo Sajenemajoro a qabanang le Janabari ka hore Janabari o sebedisa boko ba hae ho iphidisa, ka mora hoba tjelete e fumanwe ka pokothong e nngwe ya Janabari. Puong e ka tlase, Sajenemajoro o hopotsa Janabari dintho tseo a mo rutileng tsona, mme sena se hlaka puong ena:

Sajene: O lebetse hore ke o rutila tsohle tseo o di tsebang ka ho phela. Ke o rutila ho etsa leano la tshebetso, le hore o ka le latela jwang. Ha re ne re le morung, ke nna ya ileng a o ruta ho phela tlasa maemo a boima. Ka mora Dintwa tsa Tokoloho ke nna ya ileng a o ruta ho phela hara baahi. Empa kajeno lena o mpontsha ka moo o hlokang teboho ka teng.

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 1:29)

Puong e ka hodimo ho a hlaka hore Sajenemajoro o ne a latela boikano ba bona ba hore ba tshwanetse ho tshepana ho tsohle tseo ba di etsang, le ho ikokobetsa.

Ntlha ya bone, ke moo Sajenemajoro a hopotsang Janabari, kano ya ho lwanela le ho shwela lefatshe la bontata bona, ka mora hoba Janabari a tletlebe ka hore Sajenemajoro o rorisa Ofisiri le ho mo theholetsa. Puisano eo re e fumana mona:

Sajene: Tlo mona. Ema mona ka pele ho nna. Ema tswe, monna. Janabari, na o hopola kano?

Janabari: E, monghadi.

Sajene: Ho lwana le ho shwela lefatshe la bontate.

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 1:32)

Mona, ho a hlaka hore Sajenemajoro o ne a tsitlalletse boikanong ba hae hore a ke ke a tloha phakeng, le ho bolella Janabari hore phaka eo e jwang, le hore ho tlike jwang hore a lahlehelwe ke leoto.

Ntlha ya bohloko, ka mehla ha Ofisiri a ne a etla ho Sajenemajoro le Janabari, o ne a tlela ho ba leleka phakeng, empa ba ne ba fa Ofisiri tjeheletenyana, ho mo thibela hore a se ke a ba leleka, empa tjeheletenyana eo, Sajenemajoro le Janabari ba ne ba re ke ya ho reka setlosa-matheba, hobane yunifomo ya Ofisiri e ne e ena le letheba. Ketsahalo e jwalo ya pele e fumanwa ho pono ya 1:29, ya bobedi ho pono ya 2:39, mme ya boraro ho pono ya 2:42.

Diketsahalo tse ka hodimo di bontsha hore Sajenemajoro le Janabari ba ne ba ikanne hore phakeng eo ba ke ke ba tloha. Ke ka hoo Sajenemajoro le Janabari ba neng ba tela tjeheletenyana eo ba neng ba e fumana ka thata ho efa Ofisiri hore a mpe a ba tlohele le ha ba ne ba sa sebetse.

Ntlha ya botshelela, e mpontshang hore Sajenemajoro le Janabari ba ile ba shwela dikano tsa bona, ke ha ba buisana le mosadimoholo. Mosadimoholo o ile a bolella Sajenemajoro le Janabari hore radio e tsebisitse hore mohatsela o ile ba tlasa ntlha ya kgwamo bosiuung boo, le hore o na le mokhukhu oo Sajenemajoro le Janabari ba ka dulang ho ona. Empa ba ile ba hana jwalo ka ha re bona puisanong ena:

Mosadimoholo: Bontate, radio e tsebisitse. Mohatsela o ile ba tlasa ntlha ya kgwamo bosiuung bona. Ke na le mokhukhu o motle, o futhumetseng jareteng ya ka.

Sajene: Ha re no tloha mosebetsing oo re ntseng re o etsa ka baka la eng lefatsheng; hape sala hantle, mosadi ya molemo.

Mosadimoholo: Tjhe, ha o hatella jwalo. (*O a tswa*).

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 2:44)

Puisano e ka hodimo e tiisa hore Sajenemajoro o tiile kanong ya hae, hore a ke ke a tloha phakeng. Sajenemajoro o re ba ke ke ba tloha mosebetsing oo ba ntseng ba o etsa, le hore mollo oo o hatilweng ka dieta, ke Ofisiri o mo elelliswa hore nako e fihlile ya hore ba

eme ba tiile ho lwanela seo e leng sa bona, e leng phaka. Hodima mohatsela oo o mo kaalo, Sajenemajoro le Janabari ha ba ikutlwe ho tloha phakeng, ba ikana hore ba ka mpa ba bolawa ke serame, mme ha fela ha ba jwalo.

Sajenemajoro le Janabari ba ile ba leka ho binela lefatshe la bontata bona, empa mantswe a ile a hana ho utlwahala ka baka la serame. Sajenemajoro le Janabari ba ile ba qetella ba robetse hara serame seo.

Ntlha ya ho qetela, e mpontshang hore Sajenemajoro le Janabari ba ile ba shwela dikano tsa bona (pono ya 3:46), moo Ofisiri a buang a le mong, mme a hlalosa ka moo mohlahlobi a mmehang molato ka ho dumella Sajenemajoro le Janabari ho robala phakeng.

Sajenemajoro le Janabari ba shwelletse phakeng moo ba ileng ba ikana hore phaka eo ke yona lehae la bona le hore ba tla shwella teng. Sena sa Sajenemajoro le Janabari, sa ho shwella phakeng, ba bolawa ke serame, se utlwise bohloko haholo. Motho e mong a ka re ba ikentse hobane Sajenemajoro le Janabari ba ile ba latola Ofisiri ha a ne a ba leleka phakeng. Taba ya bobedi ba ile ba latola mosadimoholo ha a ne a ba thusa ka hore ba mpe ba ilo dula mokhukhung wa hae. Kahlakoreng le leng, Sajenemajoro le Janabari ba hanne thuso ya Ofisiri le ya mosadimoholo ka lebaka la hobane ba batla hore maikemisetso a bona a hore ba tla shwela dikano tsa bona a phethahala.

Ntlha e nngwe, ke ya hore Sajenemajoro le Janabari ba ile ba nyahlatswa ke Rakgwebo le Rabanka ka hobane ha a ka ba ikgathatsa ka hore ba buisane lebona. Lebaka e ne e le hore Rakgwebo le Rabanka ke batho ba boemo bo hodimo, ba nang le ditjhelete, jwale ha ba a tshwanela ho buisana le bommauthwa-uthwane, batho ba hlophehileng bao re ka reng ke bafutsana, ba tshwanang le Sajenemajoro le Janabari.

Sajenemajoro le Janabari ba ile ba boela ba nyahlatswa ke morwetsana e motle, eo a ileng a ba furalla, mme a swenya dinko e ka o a nkgelwa, yaba o a ba siya. Mohlankana ya sebeletsang mmuso, e leng mosebeletsi wa molao, le yena a latola Sajenemajoro le Janabari ka hobane le yena e ne e le motho wa maemo, mme a sa tshwanela ho thusa basolla-hohle ba phelang diphakeng jwaloka Sajenemajoro le Janabari.

Ponong ya boraro ya tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, ke moo Sajenemajoro le Janabari ba hlahellang e se e le dithotsela, mme ba bua ka lepatong la bona le senang hlompho, hobane ho sena moruti le batho ba tla tla lepatong la bona. Taba ya bobedi ke ha Sajenemajoro le Janabari ba utlwa mmimo le ho bona mokoloko wa batho wa le lepatong la Monghadi Mafutha. Taba e bohloko ke ha Sajenemajoro le Janabari ba ipotsa hore bona ba ya ho kae ha e le moo lepatong la bona le sena moruti le batho. Na ba ya diheleng kapa lehodimong?

Tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, Zakes Mda o re eelliswa hore re tshwanetse ho tsitlallela le ho phethisa dikano tsa rona, re se ke ra feto-fetoha re fetohela dikano tsa rona. Batho ho balekane ba bona, mesebetsing, malapeng, mekgatlong, dikerekeng le dikopanong dife kapa dife, re tshwanetse ho tshepana, jwalo ka Sajenemajoro le Janabari.

4.3 KGOHLANO

Kgohlano ho ya ka Roberts (1992:52), ke mehopolo, maikutlo le menahano e fapaneng ya dibapadi. Kgohlano e ka etsahala mahareng a batho ba babedi kapa mahareng a dihlopha tse pedi. Kgohlano e hlalosewang ke Roberts (1992:52), ke kgohlano ya ka ntle, hobane Pretorius le Swart (1982:9), ba re kgohlano ya ka ntle ke ntwala eo o e bonang ka mahlo, e pakeng tsa batho ba babedi kapa dihlopha moo di otlalang ka disabole, dithipa, dikoto le tsona difeisi.

Tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, kgohlano e mahareng a Sajenemajoro le Janabari, moo ba tsekang bukana ya ho ngolla. Janabari o ne a batla ho e bala empa Sajenemajoro a re ha a tshwanela ho bala bukana ya ho ngolla, hobane bukana ya ho ngolla e batsi haholo bakeng sa keello ya Janabari e fokolang. Kgohlano hape e fumanwa pakeng tsa Sajenemajoro le Janabari, moo Sajenemajoro a lwantshang Janabari ka hore tjhelete e ho Janabari, Janabari o e nkile kae hobane e ne e se leanong la bona, ho ya ka bukana ya ho ngolla. Mona ba lwantshana ka maikutlo le menahano, hobane maikutlo le menahano ya bona e fapane.

Kgohlano e leng ka sehloohong tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, e fumanwa mahareng a Sajenemajoro, Janabari le Ofisiri, moo Ofisiri a batlang hore Sajenemajoro le Janabari ba tlohe phakeng, mme ba ne ba re phaka ke lehae la bona, hobane ke sona feela sebaka moo bahale ba itlhomphang ba sesole ba ka phelang ka kgotso le kgutso. Maikutlo a fapane, hobane ha ba utlwane le Ofisiri.

Kgohlano ya ka hare e fumanwa ponong ya boraro, moo Ofisiri a ngongorehileng ka lebaka la hobane mohlahlobi o ile a beha Ofisiri molato wa hore ke yena ya entseng hore Sajenemajoro le Janabari ba bolauwe ke serame ka ho ba dumella hore ba dule phakeng, hara serame seo.

Hodima seo ke se buileng ka hodimo, ho hlakile hore tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, e na le mefuta e mmedi ya kgohlano, e leng kgohlano ya ka ntle, esitana le kgohlano ya ka hare.

4.3.1 Kgohlano ya ka ntle

Tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, kgohlano ya ka ntle e fumanwa e le pakeng tsa Sajenemajoro le Janabari, moo ba tsekang bukana ya ho ngolla. Janabari o ne a batla ho bala bukana ya ho ngolla, ho bona hore leano la tsatsi leo ke lefe, Sajenemajoro ya ba o hana ka bukana ya ho ngolla, a re Janabari ha a tshwanela ho e bala hobane e batsi ho feta kelello ya hae. Tsena re di fumana puisanong ena:

Janabari: A ko re nke ke bone bukana ya ho ngolla.

Sajene: Tjhe.

Janabari: Ke mang ya ilo tswela pele ka tshebetso? Na ha se nna?

Sajene: Ho lokile, ke wena.

Janabari: Ka hoo, hobaneng o sa ntumelle ho bona leano la tshebetso, he?

Sajene: Ha o a tlameha.

(*Re tla binela fatshe la bontate*, pono ya 1:26)

Puisanong ena Janabari le Sajenemajoro ha ba dumellane ka mehopollo le maikutlo, hobane Sajenemajoro o hana ha Janabari a bala bukana ya ho ngolla, empa Janabari yena o hatella hore a bale bukana ya ho ngolla.

Kgohlano e latelang le yona e fumanwa moo Sajenemajoro a qosang Janabari ka hore tjhelete eo a e fumaneng ka pokothong ya Janabari e tswa kae ka hobane e ne e se leanong la bona la bukana ya ho ngolla, le hore Janabari o mo etsetsa bonokwane le bolotsana. Sena re se fumana puisanong ena:

Sajene: (*O mo hulela ho yena ka dithupa tsa hae*). Tlo mona. O nahana hore o ya kae? (*Janabari o dula fatshe hape*). Batla dijo kaekae, na o tla hle o etse jwalo? O tshwanetse hore ebe o na le tjhelete ho wena mono.

Janabari: Ha ke na letho mona ho nna.

Sajene: (*O fumana tjhelete e lewala ka pokothong e nngwe*). Janabari, sena se bolela hore ke se neng se ntse se etsahala ke sa se hlokomele. Wena, hara batho bohle.

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 1:27-28)

Puisano e ka hodimo e bontsha hore Janabari o ne a etsetsa Sajenemajoro bolotsana hobane Janabari o re ha a na tjhelete, empa Sajenemajoro o fumana tjhelete ho yena, mme sena se baka phapang mahareng a Sajenemajoro le Janabari.

Kgohlano eo ke reng ke ya sehlooho tshwantshisong ena, *Re tla binela fatshe la bontate*, ke e mahareng a Ofisiri le Sajenemajoro le Janabari. Ofisiri o ile a bolella Sajenemajoro le Janabari hore ba tlohe phakeng le hore Ofisiri ha a ikemisetsa ho mamella basollahohle hara toropo. Sena se ka hodimo ke se fumana puisanong ena:

Ofisiri: Ke tlile ho o kopa hore o tlose ditopo tsa hao phakeng ena. Ke o boleletse bekeng e fetileng hore ha re a ikemisetsa ho mamella basollahohle bana, haholoholo ka hara toropo.

Janabari: Oh, Ofisiri, ha re etse tshenyo ya letho.

Sajene: Ho feta mona, re bahale ba Dintwa tsa Tokoloho.

Ofisiri: O a tseba hore ho hohle ha o mohlala o motle wa kgohelo ya bohahlaodi.

Sajene: Ke seo bontate ba toropo ba se boelang?

Janabari: Le borapalamente?

Ofisiri: Bontate ba toropo kapa e seng bona, mosebetsi ke mosebetsi, metswalle e ratehang ya ka. Tswang jwale!

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 1:29-30)

Puisano e ka hodimo e bontsha hore phapang e mahareng a Ofisiri le Sajenomajoro le Janabari. Ofisiri o bolella Sajenomajoro le Janabari hore ba tlohe phakeng, empa Janabari le Sajenomajoro ha ba batle ho tloha, mme ba fa Ofisiri tjelele e le tlotjo ya hore ba mpe ba dule phakeng.

Ofisiri ka mora nakwana o ile a boela a tla phakeng, ho tlo tlosa Sajenomajoro le Janabari. Kgetlong lena le teng Sajenomajoro le Janabari ba ntsha tjelele ba efa Ofisiri hore a ba dumelle ho dula phakeng:

Ofisiri: Bahlomphehi, ke a tshaba le tla tshwanela ho tloha phakeng mona.

Janabari: Empa, Ofisiri, hoseng hona feela o re dumelletse ho dula.

Sajene: Thola, Janabari. Ke makgetlo a makae ke tshwanetseng ho o bolella hore o se no etsa ditlhophiso tsa bothoto le malao? *(Ho Ofisiri)*. Monghadi Ofisiri, hoseng hona feela o re dumelletse ho dula – bonyane beke.

Ofisiri: Ke a tseba, metswalle, empa ke qeta ho fumana ditaello ho tswa ntlokgolo.

Janabari: Ntlokgolo e batla ho re ntsha?

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 2:37-38)

Puisano e ka hodimo Ofisiri o tla ka lengolo, e leng bopaki ba hore le Khabinete ha e batle batho phakeng. Sajenomajoro le Janabari ba boela ba mo fa tjelele hape. Ofisiri o ile a e dumela, mme a re ke ya bakeng sa mantsiboya a letsatsi leo feela.

Kgetlo la ho qetela ke moo Ofisiri a neng a halefile haholo, ka baka la hobane Sajenomajoro le Janabari ba ne ba besitse mollo ho iphuthumatsa. Ofisiri a bolella Sajenomajoro le Janabari hore ba tseba molao wa hore ha ho beswe mello diphakeng. Ofisiri o ile a hatakela mollo oo ho fihlela o tima, yaba o a tswa. Sena se hlaka puisanong ena:

Janabari: Hoo ho lokile ho ya ka nna. Ha re beseng mollonyana, re iphuthumetse. Ho bonahala ho ntse ho eketsa ho bata motsotso le motsotso. (*O bokella dithupanyana tsa patsi e ommeng, o besa mollo*). Ho betere jwale. Etlo, Saj, ha re iphuthumetse. (*Ofisiri thoso! Jwale o apere jase e boima ya sesole*).

Ofisiri: Le tseba molao, metswalle. Ha ho mello diphakeng!
(*Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 2:42*)

Ho ne ho se seo Sajenemajoro le Janabari ba ka se etsang ho kokobetsa Ofisiri ka tjelete hore ba nne ba tswelle pele ka ho iphuthumatsa ka mollo oo, hobane Ofisiri o ile a o tima. Qeto eo Sajenemajoro le Janabari ba ileng ba e etsa, ke ya ho robala ho ntse ho le jwalo, ho bata.

Ke ka moo kgohlano ya ka ntle e leng ka teng tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*.

4.3.2 Kgohlano ya ka hare

Kgohlano ya ka hare tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, e fumanwa feela moo Ofisiri a dutseng hodima lefika, a shebile sehlopha sa batshwaruwa ba baroro ba bonahalang ka diriti, mme ba tjheka lebitla ba kgutsitse. Thokonyana le bona ho bonahala ditopo tse pedi tse kwahetsweng ka mekotla, e leng setopo sa Sajenemajoro le sa Janabari. Ofisiri o ngongorehile hobane mohlahlobi o mmeha molato ka ho dumella Sajenemajoro le Janaba ho robala phakeng, jwale ke moo ba shwele, ba bolawa le serame. Ka mantswe a mang mohlahlobi o ne a re ke Ofisiri ya bolaileng Sajenemajoro le Janabari ka ho se ba tlose phakeng.

Tabeng ya pele, Ofisiri o ngongorehiswa ke ho shwa ha Sajenemajoro le Janabari hobane mohlahlobi o mmeha molato. Taba ya bobedi o ngongorehiswa ke kotlo eo a e fuweng, ya hore o tshwanetse ho dula moo jwalo ka molebedi ya tadimmeng batshwaruwa ha ba tjheka mabitla. Taba ya boraro Ofisiri o ngongorehile ka lebaka la hobane o ilo fetwa ke monyetla wa ho ba teng mokolokong wa ho ya lepatong la mofu wa moruihadi, Monghadi Mafutha. Tsena ke di fumane puong ena:

Ofisiri: Hobaneng ha sethoto sela sa mohlalobi se mpeha molato ka ho ba dumella ho robala phakeng? Ke hlokomeditse dithoto tseno hore di tlohe, mme ha di a mamela. Sheba jwale ho etsahetseng: ba shwele! Mohatsela wa lefu. Homme ba ne ba tshwanetse ho etsa ho ya ka taelo ya ka. E le kotlo, nna, setho se hlomphehang sa lebotho la sepolesa, ke tshwanetse ho dula mona jwalo ka molebedi ya tadimmeng batshwaruwa ha ba tjheka mabitla. Ke mang ya kileng a utlwa ka kotlo ya mofuta oo? Homme dithoto tsena e ka ba beke jwale di shwele. Jwale re tla re ba habo bona ba hokae? Na ba ke ke ba pata bafu ba bona? Ke tshwanetse ho tadimana le mohlalobi ka taba ena, ho seng jwalo ditho tsa sepolesa ditla qetella di pata diratha tse shwellang mosebetsing. Sena se tla qetella e le mohlala o tshwanetseng ho latelwa ke basebetsimmoho. Ka baka la sena sohle ke tshwanetse ho fetwa ke monyetla wa ho ba teng mokolokong wa ho ya lepatong la monghadi Mafutha. Monghadi Mafutha wa batho! O shwele hang hoba a kgethelwe o mong wa mesebetsi e phahameng. *Ag shame.* O ile a tshwanela ho ya etswa opereishene ya tshohanyetso sepetleleng sa Victoria. Mme basebetsimmoho bohle ba tla be ba koloka ba etelletswe pele. Hape ke nna enwa, ke dutse jwalo ka mohlokomedi ya beileng batshwaruwa leihlo ha ba ntse ba tjheka mabitla.

(Re tla binela fatshe la bontate, pono ya 3:46-47)

Puo e ka hodimo e bontsha hore Ofisiri o ne a ngongorehile e le ka nnete, hobane batho ba babedi ha ba shwele ka baka la hao, o tshwenyeha bophelo ba hao bohle. Ofisiri a ke ke a boela a kgutlisetsa bophelo ba Janabari le Sajenemajoro ho bona hape. Kgohlano ka ho dimo ke ya ka hare, hobane Ofisiri o lwantshana le maikuto a hae a le mong, mme tharollo ha a e fumane.

Kgohlano tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, e qadile ka mora hoba Sajenemajoro le Janabari ba dule phakeng e ka toropong. Ba ne ba phela ka thata, hobane dijo ba ne ba di fumana ka ho etsa maqithi a hore ba rekise dintho tseo ba di utswitseng. Bophelo ba Sajenemajoro le Janabari bo ile ba thatafala haholo hoba Ofisiri a ba kope ho tloha phakeng. Ba ile ba tela tjeheletenyana eo ba neng ba e fumana ka thata hore ba efe Ofisiri, e le hore Ofisiri a tle a ba dumelle ho nna ba dula moo phakeng.

Ofisiri o ne a hlola a ile ho Sajenemajoro le Janabari ho ba kopa hore ba tlohe phakeng, Sajenemajoro le Janabari ba ne ba fa Ofisiri tjhelete, e le hore a ba tlohele hore ba nne ba dule phakeng. Kgetlo la ho qetela, ke ha Sajenemajoro le Janabari ba besa mollo ho iphuthumatsa, e leng se ileng sa halefisa Ofisiri haholo, mme Ofisiri a qetella a timme mollo oo, le ha ho ne ho bata ha kaalo bosiuung boo. Sajenemajoro le Janabari le bona ba ile ba etsa qeto ya hore ha ba tlohe phakeng eo hobane ke lehae la bona. Sajenemajoro le Janabari ba ile ba robala hona phakeng, ho bata haholo, mme ka bomadimabe Sajenemajoro le Janabari ba ile ba shwella phakeng ba bolawa ke serame. Kgohlano e fihletse tharollo ka ho shwa ha Sajenemajoro le Janabari.

4.4 DIKGATO TSA POLOTO

Dikgato tsa poloto tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate* di hlaha ka mokwa o latelang.

4.4.1 Tlhekelo

Tlhekelo tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, e fumanwa ponong ya pele, qalong ya yona. Roberts o re tlhekelo ke moo ho hlahiswang mabitso a dibapadi, sebaka sa moo diketsahalo di ilo etsahala ho sona, le tlhaloso ya dibapadi (1992:57). Tlhekelo e hlaha ka tsela ena:

Sejenemajoro, e leng letahwa le seng le hlotse, o dutse phakeng (park), hodima banka. O apere yunifomo ya kgale, e seng e kgathetse, mme o ntse a bala bukanyaneng eo a ngollang ho yona. O nto le leng: dithupa tseo a tsamayang ka tsona di hodima banka. Ho kena Janabari. Le yena o apere yunifomo ya bosole e seng e kgathetse haholo ya lebotho la kgale le seng le lebetswe. Sajenemajoro o leka ho pata bukana ya hae ya ho ngolla.

(*Re tla binela fatshe la bontate*, pono ya 1:26)

4.4.2 Qaleho

Qaleho tshwantshisong *Retla binela fatshe la bontate*, e fumaneha moo Sajenemajoro le Janabari ba dulang phakeng ka lebaka la ho hloka bodulo le mosebetsi (pono ya 1:26).

4.4.3 Tharahano

Boulton (1980:60) o re tharahano ke kgato eo ho yona mathata a phahellanang, mme ha ho bonolo ho a rarolla jwale. Ho *Re tla binela fatshe la bontate*, tharahano e hlaha ha Ofisiri a leka ho tlosa Sajenemajoro le Janabari phakeng ka makgetlo a mabedi, mme bona ba mofa tjhelete hore ba mpe ba dule (pono ya 1:30, le pono ya 2:39).

4.4.4 Sehlohloho

Roberts (1992:57), o re sehlohloho ke kgato eo boemo ba ditaba bo leng hodimo-dimo. Sehlohloho ho *Re tla binela fatshe la bontate*, ke se fumana moo Ofisiri a timang mollo oo Sajenemajoro le Janabari ba neng ba o besitse, ho iphuthumatsa, ka baka la lengolo le hlahang Khabineteng. Sajenemajoro le Janabari ba ile ba robala ho le jwalo, ho bata (pono ya 2:42-45).

4.4.5 Tharollo

Tharollo ho ya ka Roberts (1992:58), e a fihlelwa mothating ona. Ke pheletsong ya diketsahalo ka mora sehlohloho. Tharollo ho *Re tla binela fatshe la bontate*, e fumanwa e le ho shwa ha Sajenemajoro le Janabari, ba bolauwa ke serame (pono ya 3:46).

4.4.6 Qetelo

As Jafta (1978:82), o re bophelo bo botjha bo tswile ho sehlohloho, mme Roberts (1992:59), o re kgohlano e fedile, kgotso le kgutso di boetse di a rena, ha ba bua ka qeto. Qeto ho, *Re tla binela fatshe la bontate* e fumanwa moo Sajenemajoro le Janabari ba hlahellang e se e le dithotsela, mme mona kgohlano ha e sa leyo, bophelo bo botjha bo qadile (pono ya 3:47-48).

4.5 QETELO

Kgaolong ena ya bone ke manollotse mokotaba, kgohlano le poloto tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, ke fumane mokotab le kgohlano di hlakile hobane mokotaba ke ho shwela dikano. Ke bone ka moo Sajenemajoro le Janabari ba ileng ba shwela dikano tsa bona ka teng. Dikano tsa bona e ne e le ho dula phakeng moo, jwang kapa jwang, mme ho ile ha eba jwalo hobane Sejenemajoro le Janabari ke bao ba ile ba shwella phakeng ba bolawa ke serame.

Ha ke tla tabeng ya kgohlano, ke fumane hore kgohlano e ne e le mahareng a Sajenemajoro le Janabari, moo ba neng ba fapane ka maikutlo bakeng sa bukana ya ho ngolla. Kgetlong la bobedi ba ne ba fapane maikutlo ka baka la tjhelete eo Sajenemajoro a e fumaneng pokothong ya Janabari hore e tswa kae? Ha ngata Sajenemajoro o ne a thiba Janabari, ha a ne a tswa leanong la bona le boikanong ba bona, mme Janabari o ne a phakisa a utlwisisa. Mona ke keletso ho rona hore re tshwanetse ho hlompha baokamedi ba rona le ho latela ditaello tsa bona.

Kgohlano e ya bobedi, ke e pakeng tsa Ofisiri le Sajenemajoro le Janabari moo ba neng ba tseka phaka. Ofisiri o ne a batla hore Sajenemajoro le Janabari ba tlohe phakeng empa ba ne ba fa Ofisiri tjhelete hore a ba dumelle ho dula phakeng. Kgohlano ya ho qetela ke moo Ofisiri a ileng a hatikela mollo oo Janabari le Sajenemajoro ba neng ba o besitse hore ba iphuthumatse ka baka la hobane ho ne ho bata haholo. Ketso ena ya Ofisiri ya ho tima mollo, ke yona e fileng Sajenemajoro le Janabari matla le manganga a hore ba ke ke ba tloha phakeng, mme sena se re fa keletso ya hore dikano tseo re di etsang re tshwanetse re di phethise.

KGAOLO YA 5: MANTSWE A TEBILENG A A LLA

5.1 SELELEKELA

Kgaolong ya ho feta ke ne ke hlahloba tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, moo ke ne ke shebane le mokotaba le kgohlano, mme ke ile ka kenyeletsa le dikgato tsa poloto. Kgaolong ena ke tlo hlahloba mokotaba le kgohlano, ke kenyeletsa le dikgato tsa poloto tsa tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a lla*.

Tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a lla*, ha ena dipono, ntle le pono e le nngwe feela. Diketsahalo tsa *Mantswe a tebileng a a lla* di phetwa ke Mosadi le Monna. Ha ba ntse ba pheta diketsahalo, ha ngata Monna o etella pele Mosadi. Diketsahalo boholo di tsejwa ke Mosadi. Tshwantshisong ena Zakes Mda o hlahisa maemo a Afroka Borwa ya leano la kgethollo ka ho otlooha ka dibapadi tse tharo tse emetseng maemo ao a kgethollo: Sebapadi sa pele ke Monnamoholo ya tsokang sephadi polasing, ya batlelang moradi wa hae bokamoso bo botle, mme o lomahantse meno, ha a rate ho tlohela matla ao a nang le ona polasing ya monga hae. Sena o se etsa ka mokgwenyana wa hae; Sebapadi sa bobedi ke Mosadi, mohatsa Monnamoholo, eo tabataba ho yena e leng menyaka eo a phelang ho yona ka baka la bothoto ba monna wa hae le ho se nahane ha hae.

Sebapadi sa boraro ke Monna, eo nka reng ke mokgwenyana wa Monnamoholo le Mosadi, ya sa thabeleng mokgwa oo Monnamoholo a sebeletsang monga hae ka teng le ka moo a tshwereng basebeletsi le batshwaruwa ba bang ka teng polasing. O bona bophelo ka ihlo lesele, mme ha a re letho ka ho kula ha Monnamoholo le ditsietsi tsa hae ka ha Monnamoholo ha a re letho ka tshotleho ya basebeletsi le batshwaruwa ba polasi. Qetellong o tsebisa Monnamoholo le Mosadi sephiri sa hore o ilo ba e mong wa balwanedi ba tokoloho ka sepheo sa ho fetola melao e hatellang basebeletsi le batshwaruwa ba polasi.

5.2 MOKOTABA

Mokotaba wa tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a lla*, ke fumana mokotaba e le tshwaro empe ya basebeletsi le batshwaruwa ba batsho dipolasing ka nako ya leano la lekgethollo

la mmuso wa manashinale. Rapolasi wa masimo a ditapole o ne a sebedisa mosebetsi a motsho ho tuba basebeletsi le batshwaruwa ba batsho le ba tswang teronkong, ha yena le balebedi ba mapantiti ao ba dula ba nwa jwala le ho ithabisa foranteng ya heisi ya hae. Monnamoholo, eo e neng e le foromane, o ne a etsa mosebetsi oo wa ho lebela basebeletsi le batshwaruwa le mapantiti ka sheshe, a sebedisa sephadi. Se a neng a se laetswe ke hore basebeletsi le batshwaruwa ba tjeheke ditapole ka matsoho, mme Monnamoholo o ne a hlokomela hore ba etse jwalo honane o ne a batla ho tshetjwa. Hona ho ne ho thabisa balebedi ba mapantiti hobane ho le teng motho ya ba etsetsang mosebetsi wa bona ka botshepehi. Hape ho ne ho thabisa rapolasi hobane ho tjeheka ka matsoho ho ne ho sa mmatle tjehelete e ngata e tswang, bongata e ne ele e kenang.

Bosoto ba Monnamoholo e ne e le hore ha abatle ho tshetjwa feela, empa o ne a fumana menyetlanyana ya base wa hae, a neng a sa fumanwe ke basebeletsi le batshwaruwa ba bang. E ne e le ntlonyana e molemo ho feta tsa basebeletsi le batshwaruwa ba bang, dimphonyana tsa diaparo tse lahlilweng le dijonyana tse salang tafoleng ya mmisisi ha mosadi wa hae a hlatswa dijana heising.

Ke dintho tsena tse neng di etsa hore Monnamohlolo a sebetse ka botshehi le ha a ne a kgale. Kgafa ya hae e ne e le makumane a wang tafoleng ya base wa hae. Ka lebaka ho rata ho tshejwa, o ne a qhoba basebeletsi le batshwaruwa ka sephadi, ba sa fumane le nako ka kgefutso, kapa hona ho ya ho ithusa poteleng. Tshwantshisong ho thwe ba ne ba ithusetsa hona moo tshimong, mme manyolo wa mantle a bona a ne a hlahisa ditapole tse ntle, tse kgolo. Qetelong mapantiti a ile a mo tsohela matla, mme a holofala bophelo ba hae bohle. Hona koduweng eo, moradi wa hae e wa lesea e leng Nontobeko o ile a tjhella ka mokgorong. Bothata ba boraro, ke ho tjha ha ntlo ya Van Wyk ka mora hoba basebeletsi le batshwaruwa ba tjhese mokgoro wa Monnamoholo le Mosadi, ba ile ba hwantela heising ya Van Wyk ba fihla ba e tjhesa.

Mokotaba o mong ke hore Mosadi o ne a tshaba ho tswela ka ntle hobane a tshaba ho kopanya mahlo le setjhaba ka baka la monna wa hae ya kgopo, le ka moo a neng a tshwere basebeletsi le batshwaruwa hampe ka teng. Mokotaba o mong ke ho fumanwa ha Silas, Duiker le Janfek ba le molato wa ho hlohleletsa basebeletsi le batshwaruwa le wa polao, mme bahlolewa lefu.

Dintlha tse mpontshang le ho tiisa hore mokotaba o hlahisang tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a Ila* ke kgethollo ke afe? Ke ana a latelang:

Ntlha ya pele ke moo Mosadi a bolellang Monna hore Monnamoholo o ne a halefile haholo tsatsing leo a hlasetsweng ka lona, hoo a ileng a se ke a fa basebeletsi le batshwaruwa nako ya ho phomola. Tsena di fumanwa puong ena:

Mosadi: *Voetsek.* Tswela pele o sebetse. (*O tsoka sephadi. Monna o tswela pele ho sebetsa*). Eo e ne e le Janfek. Ya neng a le manganga ho ba feta kaofela. Ya neng a ena le leihlo le lebe ka ho fetisisa. Jwale ba qala ho bina. Matsatsing a bona a pele polasing ba ne ba tlwaetse ho felehetsa mosebetsi wa bona ka pina. Empa Monnamoholo a fedisa ntho eno kgale kwana hobane dipina tsa bona kaofela ke tse neng di lebisitswe ho yena. Sepheo e ne e le ho mo hlaba ka mantswe. Ka hoo, o ile a fedisa taba ya ho bina. Empa, joo!, tsatsi leo ba sitwa ho itshwara, ba bina. (*O a bina*).

Monnamoholo a tlallana ke bohale. A shapa a sa kgethe ka sephadi sa hae seo a se tshepang. *Mablou-baadjie* a ema. A mararo a ona a etelletse sehlopha pele. Silas, Duiker le Janfek. Ba mo lwantsha, ba mo otlala ba mo siya a le makgatheng a lefu. Jwale ba hwanta ho leba mokgorong wa rona – ba ntse ba bina pina ya bona.

(*Mantswe a tebileng a a Ila*, pono ya 1 : 62)

Puo e ka hodimo e bontsa hore Monnamoholo o ne a tshwere basebeletsi le batshwaruwa hampe hobane ke moo basebeletsi le batshwaruwa ba ile ba fellwa ke mamello, mme ba fumana hore ba tshwanetse ho lwana hore ba tle ba fumane tokoloho.

Ntlha ya bobedi ke ha basebeletsi le batshwaruwa ba hwantela mokgorong wa Monnamoholo le Mosadi, mme ba fihla ba o tjhesa. Tsena di fumanwa puong ena:

Mosadi: Ba tjhesa mokgoro o motle wa rona.

(*Mantswe a tebileng a a Ila*, pono ya 1 : 62)

Bothata mona ke hobane Monnamoholo le Mosadi ha ba sa na ntlo eo ba tla dula ho yona, ka lebaka la Monnamoholo ka ho tshwara basebeletsi le batshwaruwa hampe.

Ntlha ya boraro ke ho tjhella ha Nontobeko ka mokgorong, mme sena ke se fumana puisanong ena:

Monna: Nontobeko, nthwana batho.

Mosadi: Ke ne ke le tshimong ya ka ya meroho ha ke utlwa seboko. Ka mathela mokgorong moo ke ileng ka fumana batho ba lwantshana le mollo o neng o bonahala o ba hlola. Batshwaruwa ba ne ba se ba se moo. Ke pina ya bona feela e neng e utlwahala thokonyana hobane jwale ba ne ba hwantela heising. Ka leka ho fohla ka sepheo sa ho pholosa ngwana empa malakabe e ne e le a halefileng. Banna ba nkgulela morao. (*O bokolla*). Lesea la ka! Kgaohanang le nna! Ke tshwanetse ho pholosa Nontobeko! Thusang bo!

(*Mantswe a tebileng a a lla*, pono ya 1 : 63)

Nontobeko o ile a tjhella ka mokgorong, a shwa ka baka la kgethollo hobane Monnamoholo o ne a sebedisa leano la kgethollo ka ho hlekefetsa basebeletsi le batshwaruwa.

Ntlha ya bone e mpontshang hore mathata a tlisitsweng ke kgethollo ke ke ho tjha ha heisi. Basebeletsi ka mora hoba ba tjhese mokgoro wa Monnamoholo le Mosadi ba ile ba hwantela heising ya Jan van Wyk ho ilo e tjhesa:

Mosadi: Hang ha batshireletso ba bona hore ho teng bohlabaphiyo ke ha ba otlala mohala, hore ba tlatsetso ba tle, e leng ba ileng ba fihla hang ha *mabloubaadjie* a sa ntse a nyakaletse, a tantsha a potapotile *heisi* e tjang.

(*Mantswe a tebileng a a lla*, pono ya 1 : 64)

Basebeletsi le batshwaruwa ba ile ba tjhesa heisi ya Jan van Wyk, mme le teng hoo ho fana ka mathata hobane Jan van Wyk o tshwanetse ho aha heisi e nngwe hape ka lebaka la kgethollo eo a neng a e sebedisa ka ho fa Monnamoholo matla a hore a sebedise basebeletsi le batshwaruwa hampe ka ho ba shapa.

Ntlha ya bohloko, Mosadi o ne a tshaba ho tswela ka ntle ho kopanya mahlo le batho ba motse, ka hobane Mosadi o re ba mo hloile. Ke fumana sena puisanong ena:

Mosadi: Ba ntlhoile, ngwana. Ha o lemohe seo?

Monna: Ha o ba fe monyetla wa ho o rata. ha ba leka ho thusa, o re ba leka ho kenya ditlhare lapeng la hao. Ka baka lena ba etsa qeto ya ho ba hole le wena.

Mosadi: Ke tshaba ho tswela ka ntle – ho kopana le bona. Ba na le menahano e mebe. Banna bona ba bile ba feteletse. Ba o tonela mahlo. Ba o hlobodisa pono pono ka mahlo. Nka hore mohlomong ho na le se phoso – se sa hlwekang. Ba ilo tsamaya ba bua ka wena, mme motse wohle o tla tseba.

(Mantswe a tebileng a a Ila, pono ya 1 : 55-56)

Puisano e ka hodimo e bontsha bothata boo Mosadi a neng a le ho bona, ho tshaba ho tswela ka ntle ka baka la monna wa hae ya tshwereng basebeletsi le batshwaruwa ha bohloko.

Ntlha ya botshelela ke ho shwa ha Silas, Duiker le Janfek, ba bolauwa ka lebaka la hobane ba ile ba otlala Monnamoholo, mme ba mo siya a le makgatheng a lefu. Hape ba tjhesa le heisi ya Jan van Wyk, mme polao ya bona e bile ho fanyehwa. Tsena di fumanwa puisanong ena:

Monna: Nyewe e ile ya kena, ba bararo ba bona ba fanyehwa.

Mosadi: Silas, Duiker le Janfek.

(Mantswe a tebileng a a Ila, pono ya 1 : 64)

Mona ho a hlaka hore bothata ba ho shwa ha Silas, Duiker le Janfek ho tlisitswe ke kgethollo hobane nakong ya kgethollo ho fanyehwa ha batho ho ne ho le teng, mme ka mora tokoloha ya ba ho fanyehwa ho a fediswa hobane molao theo wan aha o re motho o na le tokelo ya ho phela.

Mokotaba wa tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a Ila*, o fumanwe, e le mathata a tlisitsweng ke kgethollo ka morabe le ho hatakellwa ha ditokelo tsa batho batsho nakong eo Aforika Borwa. Mathata ao ke a boletseng ka hodimo a bontshitse hore a tlisitswe ke kgethollo. Mabaka ke ana a latelang:

Nontobeko o tswalletswe heising ya monga polasi, e seng ntlong ya makote jwalo ka bana ba bang ba polasi ya Jan van Wyk. Sena se bontsha kgethollo (pono ya 1 : 54).

Lebaka la bobedi, Monnamoholo o ne a entswe baas-boy polasing ya Jan van Wyk, a mo fa mokotla wa poone ka kgwedi (pono ya 1: 52). Ka mantswe a mang Jan van Wyk o ne a entse Monnamoholo modingwana wa basebeletsi le batshwaruwa hobane Monnamoholo le basebeletsi le batshwaruwa e ne e le basebeletsi le batshwaruwa kaofela. Taba e nngwe Jan van Wyk o ne a fa Monnamoholo mokotla wa poone ka kgwedi, seo a neng a sa se etse ho basebeletsi le batshwaruwa ba bang, mme seo se ne se bontsha kgethollo.

Lebaka le leng ke ha Jan van Wyk a hahela Monnamoholo le Mosadi mokgoro, basebeletsi ba bang bona a sa ba hahele mekgoro, mme seo se ne se bontsha kgethollo (pono ya 1: 60).

Diketsahalo tseo ke di boletseng ka hodimo ke tsona tse entseng hore basebeletsi le batshwaruwa ba se ke ba kgotsofala, mme ba qetelle ba lwanne. Taba ena ya kgethollo e utlwiswa bohloko hobane ditlamorao tsa yona ha di monate. Ke ile ka bona kgethollo tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*, ka Frikkie du Toit. Ka boela ka e bona hape tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, ka Ofisiri. Jwale le mona tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a Ila*, ke kopana le yona ka Jan van Wyk. Hona ho hlakile hore sepheo sa Zakes Mda ke ho pepesa leano la kgethollo le dimpe tsohle tsa yona.

5.3 KGOHLANO

Tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a Ila*, kgohlano e mahareng a Monnamoholo le basebeletsi le batshwaruwa, moo basebeletsi le batshwaruwa ba neng ba sa batle tsela eo Monnamoholo a neng a ba sebedisa ka yona hobane Monnamoholo o ne a ba shapa ka sephadi, a sa ba fe le kgefutso mosebetsing. Kgohlano hape e mahareng a Monna le

Monnamoholo, eo nka reng ke mokgwenyana wa Monnamoholo le Mosadi – mohlankanyana ya neny a tlo qobellwa ho nyala morari ya shweleng wa Monnamoholo. Ke motho ya sa thabeleng mokgwa oo Monnamoholo a sebeletsang monga hae ka teng, le ka moo a tshwereng basebeletsi le batshwaruwa ba bang polasing ka teng. Hape kgohlano e mahareng a Mosadi le baahisane ka hobane Nontobeko a tswalletswe heising ya monga polasi jwalo ka haeka ke ngwana lekgowa, mme seo ya eba lefufa ho baahisane.

Ke fumana kgohlano e totobetseng tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a lla*, e le mofuta o le mong wa kgohlano ya ka ntle, mme yona e hlahella ka tsela ena:

Kgohlano ke e bona mahareng a Monna le Mosadi moo ba ngangisanang ka hore Monnamoholo ya seng a holofetse ka mora ho hlaselwa ha a tsebe ho bua. Sena ke se fumana puisanong ena:

Monna: Ha ke eso mo utlwe a bua haesale a kgutla mapolasing a ditapole.

Mosadi: Ha o mosadi wa hae.

Monna: Hata butle, mme. O tseba hantle hore Monnamoholo ha a tsebe ho bua. Ha a bue bobbe, ha a bone bobbe, ha a utlwe bobbe.

Mosadi: Haeba ha o mo utlwe, nna ke a kgona. E seng mantswe. Mantswe a hae ha a utlwahale. A lahlehile lemo tse ngata mapolasing moo bonna ba hae bo ileng ba epelwa le manyolo a etsang hore ditapole di none, di hole. Tjhe. E seng mantswe a hae.

(Mantswe a tebileng a a lla, pono ya 1 : 51)

Mona ho a hlaka hore kgohlano e ile ya ba ho ngangisana ha Mosadi le Monna ka hore Monnamoholo ha a tsebe ho bua.

Kgohlano hape ke e bona pakeng tsa Mosadi le baahisani moo baahisani ba leng lefufa ka ho tswallwa ha Nontobeko heising. Baahisani ba ne ba le lefufa ka baka la hobane ngwana wa Mosadi e leng Nontobeko a ile a tswallwa heising, mme ba bona ba tswallwa ntlong tsa makote. Kgohlano ena e fumanwa mona:

Mosadi: Haesale a phela ka tlotla eo. Ngwana ya mong feela, ho tloha tshimolohong ya nako, hore a tswallwe *heising* ya monga polasi. E bile lefufa ho baahisani bohle. Nnete ke ho re, jwalo ka ngwana wa *nduna*, o ne a ke ke a tshwana le bana ba bang.

(Mantswe a tebileng a a Ila, pono ya 1 : 54)

Kgohlano e nngwe ke e bona pakeng tsa Monna le Monnamoholo le ha Monnamoholo a ne a sa bue. Monna o komela Monnamoholo ka hore o batlile a mo senya ka ho mo etsa *nduna* jwalo ka ha ba mo sentse. Mme yona e hlahela ka tsena e tjena:

Monna: *(O tsheha Monnamoholo)*. Jwale, o ne o batla hore ke nke mafa a mmuso wa hao, ho jwalo? O ne o batla ho nkuka batswading ba ka, le ho nkenya bonono ba ho kganna makgoba? *(O a tsheha hape)*. O a tseba Monnamoholo, ke ipotsa hore ho etsahala eng kelellong ya hao. Ke ipotsa hore o bonang moo, o tonne mahlo moo ho seng letho. Ke a tseba. Batshwaruwa. Ke sona seo o se bonang. Ba a hwanta, ba a bina. Ba tjheka ditapole ka menwana. Ba nyela hona moo masimong, ba etsa manyolo a ditapole. Baa hlasela. E, ba a hlasela! *(O tsheha nako e telele)*. Mme o batlile o a tleha, hape. Ho etsa nna *nduna*. O batlile o ntshenya. Ka mokgwa oo ba o sentseng ka wona.

(Mantswe a tebileng a a Ila, pono ya 1 : 58)

Ho ya hlaka mona hore Monna o ne a le kgahlanong le maikemisetso a Monnamoholo ka yena, hobane Monna o re Monnamoholo o batlile a mo senya jwalo ka ha basebeletsi ba sentse yena Monnamoholo.

Kgohlano hape ke e bona pakeng tsa Monnamoholo le basebeletsi le batshwaruwa ka hore Monnamoholo o ne a tshwere basebeletsi le batshwaruwa ha bohloko:

Mosadi: *Voetsek Janfek! Tswela pele! (O mo otlala mokokotlong ka sephadi sa meinahanelo, mme o bontsha hore o utlwile bohloko. O mo qhoba ho pota kalana a ntse a phahamisitse sephadi sa hae, jwale o kgumama fatshe, o qala ho tjheka ditapole)*. Hoseng ha letsatsi leo lohle batshwaruwa ba

sebeditse ntle le phomolo. Bahlokamedi ba Maburu ba ne ba dutse *verandeng* ya *heisi* ba ntse ba enwa jwala. Nako le nako ba ne ba tla masimong ho tla kgothatsa Monnamoholo. Nako le nako ha a ne a tsoka sephadi sa hae ba ne ba mo opela ditlatse; e ne e re ha batshwaruwa ba tsitsipana ke bohloko ba ne ba kenwa ke mafolofolo, mme boikgohomoso bo ne bo tlala ka sefubeng sa Monnamoholo. O ne a tshwere batshwaruwa ka letsohong la hae – ka matla ao a neng a se na ona pele – sena se ne se mo natefela. Bahlokomodi ba ne ba itumetse hobane ba ne ba ena le e mong eo ba neng ba mo tshepa, motho ya neng a kgona ho etsa le seo ba neng ba sitwa ho ka se etsa – ho etsa hore ma*blou-baadjie* ao a manganga a sebetse. Ka hoo ba ne ba qeta nako e ngata ba le ka *heising*.

(*Mantswe a tebileng a a lla*, pono ya 1 : 61)

5.4 KAMANO YA MOKOTABA LE KGOHLANO

Zakes Mda o sebedisitse dibapadi tsena: Monnamoholo, Mosadi le Monna ho totobatsa mokotaba wa hae. Mokotaba tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a lla*, ke fumane e le mathata a tlisitsweng ke kgethollo. Monnamoholo, Mosadi, Monna le basebeletsi le batshwaruwa ba ile ba fapana ka maikutlo e le hore re tle re utlwisise mokotaba wa tshwantshiso ena. Dipheo tsa dibapadi tseo ke seng ke di boletse ka hodimo di ile tsa fapana.

Monnamoholo sepheo sa hae e ne e le ho batlela moradi wa hae bokamoso bo botle, ka hore a sebedise basebeletsi le batshwaruwa ha bohloko. Mosadimoholo sepheo sa hae e ne e le ho phela ka monyaka ka baka la bothoto le ho se nahane ha monna wa hae. Monna sepheo sa hae e ne e le ho lwanela tokoloho hobane basebeletsi le batshwaruwa ba ne ba hatelletswe ke Monnamoholo. Basebeletsi le batshwaruwa bona sepheo sa bona e ne e le ho sebetsa ka kgotso le ho tswa bokgobeng.

Ke ka moo mokotaba le kgohlano di leng ka teng tshwantshisong ena *Mantswe a tebileng a a lla*. Ho latelang e tla ba dikgato tsa poloto.

5.5 DIKGATO TSA POLOTO

Dikgato tsa poloto tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a Ila*, ke tse na tse latelang:

5.5.1 Tlhekelo

Tlhekelo tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a Ila* e fumanwa qalong ya tshwantshiso. Mona ho hlahela moo diketsahalo di tla etsahalang teng. Ho hlahela hape le mabitso a dibapadi, mme mabitso a hlahellang moo a dibapadi, ke mabitso a dibapadi tsa sehlooho. Tlhekelo eo e fumanwa mona:

Ka hara mokgoro. Monna wa leqheku ya otlilweng ke dirame, marole le metjheso, o dutse fatshe. Mmeleng ohle o apere dikatana tsa kobo. Ha a bonahale a ena le diphaka, le hoja re ke ke ra ba le bonnete ba sena ka baka la kobo. Ho bonahala feela hloho e kang lehata. Mahlo a hae, ao e kang a tshwerwe ke makenete, a shebile sebakeng se feela – mme o tla geta boholo ba papadi ena a ntse a le maemong ana. Pela hae ho dutse Mosadi. O bonahala a apere thapo ka ha a rwetse tuku e ntsho, a apere mose o motsho. Hape o akgetse kobonyana e ntsho (ya sholo) mahetleng. O ntse a honotha ka lentswe le sa utlwahaleng. O bonahala a sa phutholoha, a tshwara mona le mane. Kgafetsa o tona mahlo, o sheba hona mane sebakeng se feela, moo Monnamoholo a shebileng teng, empa ka baka la ho se bone letho o tswela pele ka ho tshwara mona le mane le ho honotha. Ho hlaha Monna ka morao, o a ba sheba, o tsitsinya hloho, o tsheha ka bolokolohi.

(*Mantswe a tebileng a a Ila*, pono ya 1 : 50)

5.5.2 Qaleho

Qaleho tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a Ila*, e fumaneha moo Monna a ngangisanang le Mosadi ka hore Monnamoholo ha a tsebe ho bua le hore hobaneng a siile Nontobeko morao dithakong (pono ya 1: 50-51).

5.5.3 Tharahano

Tharahano e fumanwa moo Monnamoholo a tiisang letsoho ho basebeletsi le batshwaruwa hobane monga polasi, e leng Jan van Wyk, o ne a file Monnamoholo marapo a hore a laole basebeletsi le batshwaruwa ka sheshe jwalo ka haeka kaofela ha bona e ne e le batshwaruwa, kapa makgoba a sebetsang le mapantiti (pono ya 1: 60).

5.5.4 Sehlohlo

Sehlohlo ke se fumana moo Monnamoholo a halefileng ka ho fetisisa, a shapa basebeletsi le batshwaruwa a sa kgethe (pono ya 1: 62).

5.5.5 Tharollo

Tharollo e fumanwa moo basebeletsi le batshwaruwa ba ileng ba otlala Monnamoholo hore a holofale, ba tjhesa mokgoro wa Monnamoholo le tlo ya Jan van Wyk, mme Silas, Duiker le Janfek, ba neng ba etella pele mohwanto, ba fanyehwa (pono ya 1: 62-64). Leha ho le jwalo Monnamoholo yena o ile a ba tharollo ho basebeletsi ka hore a holofale. Rapolasi o ile a hlokomela hore ho tshwara motho jwalo ka lekgoba ho mo etsa hore a tele bophelo, a nyorelwe lefu ho ena le ho phela tlasa tubo e sa feleng. Mohlomong hona ho ile ha etsa hore a hopole hore motho ha se phoofolo, mme le ha a ka tshwarwa jwalo yona, qetellong o a itwanela.

5.5.6 Qetelo

Qeto e fumanwa moo Monna a bolellang Mosadi hore o tshwanetse ho tsamaya ho ya Leboya ho ya lwanela tokoloho ya motho e motsho (pono ya 1: 64).

5.6 QETELO

Mokotaba wa tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a lla*, ke fumana hore ke mathata a ho hlekefetsa basebeletsi ba dipolasing a tlisitweng ke kgethollo hobane Monnamoholo o ile a otlwa ke basebeletsi le batshwaruwa a ba a holofala. Ke fumane kgohlano ya ka ntle

KGAOLO YA 6: LERALLA

6.1 SELELEKELA

Tshwantshisong *Leralla* ke shebana le mokotaba le kgohlano, ha mmoho le dikgato tsa poloto. Tshwantshiso *Leralla* e na le dipono tse nne. Diketsahalo tshwantshisong ena di etsahetse leralleng la Maseru, Lesotho. Dibapadi tsa sehlooho ke Monna, Mohlankana le Kwata. Tshwantshisong ena Zakes Mda o bontsha ho sotleha, ho hlopheha le ho hlokofatswa ha basebeletsi ba Lesotho ba yang merafong ya Aforika Borwa. Ba bonahala ba phunyelletsa dirameng tsa dithaba tsa Lesotho, ba tobane le bobele ba ditjotjo, ba emela dikonteraka tse nkang nako e telele pele ba fumana mosebetsi, mme ha ba se ba o fumane ba sebetsa ka thata. Ka mora moo ha ba kgutlela hae ba atisa ho lahlehelwa ke moputso oo Maseru ka lebaka la basadi ba ba rekisetsang mmele. Banna bana ba hlahiswa tshwantshisong e le batho ba hloakang thuto e hodimo naheng ya bona, mme ba emela dikonteraka tse ba isang dimaeneng tsa Aforika Borwa nako e telele pele ba qala ho sebetsa.

6.2 MOKOTABA

Leralla e na le mokotaba o moholo o itshitlehileng ka mathata a basebeletsi ba Lesotho ba yang merafong Aforika Borwa. Monna le Mohlankana ba ile ba tloha Lesotho ho ya batla mosebetsi wa ho tjheka kgauta mpeng ya lefatshe Aforika Borwa. Ka ho hloka tsebo ya hore dintho di sebetswa jwang, ba iphumane ba dutse dikgwedi tse pedi ba emetse dikonteraka tsa bona. Kgweding tsena tse pedi ba ne ba dula leralleng Maseru hobane ba hloka bodulo le ho se tsebe hore dikonteraka di fumanwa ka ho ntsha tjotjo.

Qetellong taba ya ho ntsha tjotjo ba e fumane ka sebakadi se bitswang Kwata. Kwata o fihlile leralleng a ntswa mmaeneng, mme a nkelwa dintho tsa hae le tjhelete ha a fihla Maseru. Kwata ha e a ka ya fihla ya fetela ha yona, empa e ile ya ithabisa pele le basadi ba rekisang mmele Maseru. Boithabisong boo ba ho nwa jwala le ho batlana le basadi, a kopana le bothata ba ho tlatlapuwa.

Dintlha tse bontshang hore basebeletsi ba merafo ba kopana le mathata merafong tshwantshisong *Leralla*, ke tsena tse latelang: Ya pele ke ho tsamaya dirameng ha ba hlaha metseng ya habo bona, dithabeng tsa naha ya Lesotho ho ya folla mosebetsi wa merafo dikantorng tsa *Native Recruiting Corporation (N.R.C.)* Maseru. Tsena di fumanwa moo Mohlankana a phetelang Monna ditaba tsena:

Mohlankana: Ha re na boikgethelo, morena. Re tswa metseng ya habo rona, dithabeng tsa naha ena ho tla batla mosebetsi ho ba *N.R.C.* Re emetse hore ba re fe mosebetsi merafong ya Aforika Borwa, empa ho nka nako e telele ho fumana konteraka. E se e le kgwedi tse pedi jwale re le mona Maseru, mme letsatsi le letsatsi ha re ya ho ba ha *N.R.C.* ba re bolella ho tla tsatsi le hlahlamang. Tjheletana eo re neng re e tshwere ha re tloha metseng ya habo rona, e fedile.

(*Leralla*, pono ya 1 : 72)

Puong e ka hodimo ho a hlaka hore Monna le Mohlankana ba ne ba tsamaile tsela e telele hara dirame ho fihla Maseru le ho emela dikonteraka nako e telele hobane ba hlalosa hore e se e le kgwedi tse pedi ba eme. Tjheletana eo ba neng ba e nkile ha ba tloha metseng ya habo bona, e ile ya fela. Bothata ba ho fellwa ke tjhelete ke bona bo boholo ka ho fetisisa hobane tlala e ne e ba bolaya. Ka lebaka la ho hloka dijo, Monna le Mohlankana ba ile ba etsa qeto ya ho utswa dijo meqomong ya matlakala dijareteng tsa dikgorane tsa Maseru. Ba qala boshodu motseng wa ngaka pele e ya sejaring ya yona:

Mohlankana: Ke ha re etsa qeto ya ho utswa dijo meqomong wa hae, empa bomadimabe ba rona ke hore o ne a eso tsamaye ho ya sejaring moo a sebeletsang teng. Ke ha a re bona.

(*Leralla*, pono ya 1 : 72)

Hona ho hlakisa taba ya hore Monna le Mohlankana ba ne ba ena le bothata bo boholo ba dijo hobane ke moo jwale ba thonaka dijo matlakaleng.

Tshepo ya Monna le Mohlankana ho Moitlami e ile ya fetoha lefeela la mafeela. Lebaka ke hobane Moitlami e ne e le moruti, Monna le Mohlankana ba ne ba e na le tshepo ya hore

Moitlami o tla ba hlohonolofatsa, mme ba fumane mosebetsi, empa seo ha se a phethahala. Tsena di fumanwa puong ena:

Mohlankana: Ruri, ngwana mme. Jwale re se re hlometse ka mahlohonolo, mme pele a re tlohela, a re ke re mathele *N.R.C.* ho ya bona hore na dikonteraka tsa rona di lokile na.

Monna: (*Ka thabo*). A re yeng, ngwana mme. (*Ba a tswa. Mabone a fifala ho fihlela ho le lefifi. Mantswe a thabileng a Monna le Mohlankana a utlwahala thoko*). Welkom, re tseleng ya rona! Carletonville, re tseleng ya rona!

(*Leralla*, pono ya 1 : 74)

Mokotaba o latelang ke ho hloka bodulo ha ba batho ba Lesotho Maseru ha ba ntse ba foletse dikonteraka ho ba hira. Re fumana ho le jwalo ka Monna le Mohlankana ba neng ba se na moo ba dulang teng ha ba ntse ba emetse dikonteraka tsa bona, ka hoo he ba kgetha ho dula leralleng, jwalo ka ha re bona puong ena:

Mohlankana: Ha se rona feela. Ho teng banna ba bangata ba robalang leralleng. Diforanteng tsa mabenkele a Matadiana. Mahaheng a Mpokho. Ba bang ba bona ba bile mona ka dilemo.

Monna: Bongata ba bao ba robalang mahaheng a Mpokho ba ile ba lahlehelwa ke tshepo kgale haholo. Ha ba sa ikgathatsa ho ya *N.R.C.* ho ya batla mosebetsi. Ba fumane mokgwa wa ho etsa tjehelete ka ho tlatlapa le ho utswa.

(*Leralla*, pono ya 2 : 79)

Mokotaba o latelang o hlahiswa ke ha Monna le Mohlankana ba rekisa madi a bona ho *Trans-Africa Biologicals* hore ba fumane tsa ho ja jwalo ka ha re bona puisanong ena:

Mohlankana: Ke badile matsatsi hantle. Kajeno ke letsatsi leo re rekisang madi a rona ho *Trans-Africa Biologicals*, mme ba re lefa diranta tse ngata, makotikoti a tlhapi le lebese.

Monna: Lena ke letsatsi leo re bang marena. Ha feela re ne re ka ba le matsatsi a jwalo kgafetsa.

(*Leralla*, pono ya 2 : 83)

Hona ho re bontsha hore Monna le Mohlankana ba ne ba phela ha boima hobane ke mona ba tela madi a bona hore ba mpe ba kgore, e leng ntho e thata ka ho fetisisa.

Mokotaba o latelang ke ho tlatlapuwa ha basebeletsi Maseru ha ba kgutlela hae ba tshwere tjelete. Sena se etsahala ho Kwata Maseru ha a hlaha morafong Aforika Borwa. Kwata o hlalisa tletlebo ya hae ka ho tlatlatjwa ka ho ithoka, mme a kgona ho rohaka ba mo tlatlapileng:

Kwata: Letho! Esitana le dikausu. Bommabona sebono ba nkile tsohle. Selemo le selemo e a etsahala. Ba bang ba rona ha re ithute. E tla etsahala hape lemong se tlang.

(*Leralla*, pono ya 3 : 84)

Mokotaba o mong hape ke ho ntsha tjojjo. Hore basebeletsi ba ba Lesotho ba yang merafong ba tle ba atlehe, ba ntsha tjojjo ho ba sebetsang dikantorong tse hirang:

Kwata: Ha se feela diofisiri le ditelereke tse tshwanelang ho ntshetswa tjojjo. Hohle bophelong ba morafu, moo o batlang ho phahamiswa le ho tswela pele, o tla tshwanela ho itshetleha ka matla a tjojjo.

(*Leralla*, pono ya 3 : 94)

Hona ho bontsha hore ka ntle ho tjojjo, ka nako e nngwe o ne o ke ke wa hirwa merafong ka nako eo.

Mokotaba o mong ke ho siya basadi ba bona malapeng. Kwata le Monna ba ile ba siya basadi ba bona malapeng:

Kwata: Re siile basadi ba rona malapeng hobane monna e mosweu ha a rate ha ba etla le rona lefatsheng la gauta. Re dula dihosetele moo re robalanang re le

banna, ha takatso di se di le teng.

(*Leralla*, pono ya 3 : 95)

Mona re ithuta hore ho siya mosadi nako e telele ho tliša bothata hobane mosadi eo a kanna a sheba banna ba bang hobane ha se ba bangata ba laolang ditakatso tsa bona. Ka lehlaoreng le leng ha banna ba kwallwa ba le bang ba sa dumellwe ho kopana le basadi merafong ba qetella ba na le ditakatso tsa ho robala le banna ba bang jwalo ka ha Monna a hlokomedisa Mohlankana hore botjha ba hae bo ka etsa hore a lakatswe ke banna ba bang ba tla mo fa tjehelete hobane ba mo entse mosadi wa bona.

Mokotaba wa ho rolwa seriti merafong ya Aforika Borwa e hlakile qotsong ena e latelang:

Kwata:

Ke eng e sa nyenyefatseng lefatsheng la gauta? Ditlhahlobo tsa bongaka tseo o tshwanetseng ho feta ho tsona, na tsona ha di swabise? Ha ba thaothilweng ba tshwanetse ho ema ba tsotse ho sa tsotellwe dilemo tsa bona kapa kamano ya bona, e le ha feela ho hlahlojwa ho otlala ha pelo, na hoo ha ho nyenyefatse? Na ha ho nyenyefatse ho robala hoseteleng e tletseng ditshitshidi ya *N.R.C.* ha re ntse re emetse terene hore e re tshedise noka ya Mohokare ... hole le Lesotho la rona le ratehang? Ha ho nyenyefatse ho tlatswa ka tereneng jwalo ka di-*sardines* tse nkgang? O reng ka Mzilikazi, sepetlele sa morafu se Welkom, moo re etswang *X-ray* re tsotse re le pono pono, moo re tshwanetseng ho phahamisa maoto le matsoho hore re hlahlojwa jwalo ka dikgomo tse yang thekisong? Na hoo ha ho nyenyefatse? Na sepheo ka ntho tsee tsohle ha se ho re nyenyefatsa, ho re amoha seriti sa botho, hore re tjeheke gauta ya monna e mosweu ka boinehelo ba bokgoba? O bua ka nyenyefatso, wena. Ha o eso bone letho. Hao eso utlwe bohloko ba ho hlajwa ka nalete eo ba o hlabang yona, e leng e neng e sebediswa ho hlaba bathaothuwa ba lekgolo. Ha o tsebe Ntlo ya Satane, moo batho ba tliwaetsweng teng. Moo o mathang le ho etsa mefuta e makatsang ya boikwetliso ka phaposeng e tjhesang haholo – ho fihlela o nya ha o le motho ya iphokollang.

(*Leralla*, pono ya 3 : 94)

Mona re hlalishetswa mathata ao basebeletsi ba merafo ba neng ba kopana le ona ka hara merafo. Mokotaba wa pele e ne e le ho ema kaofela phaphosing e le nngwe ba tsotse ho sa tsotellwe dilemo tsa bona – bana ba baholo ba metse ya bona le makejakene a bahlankana ba ne ka fola moleng o le mong. Hona ho ne ho tlisa ditlhong ho basebeletsi bao hobane ba baholo ba ne ba sa phutolohe ho basebeletsi ba banyane. Sena se ne se tlisa ho se hlomphe mahareng a basebeletsi.

Mokotaba wa bobedi ke hore basebeletsi ba yang mmaeneng ba tlatswa ka tereneng ha bohloko hoo ba hatangng hodimo. Sena se ne se bontsha ho se kgathallwe ha ditokelo tsa basebeletsi bayang merafong hobane feela ho hopolwa hore ba qekisa mosebetsi.

Mokotaba wa boraro ke hore basebeletsi ba ne ba robala hoseteleng e neng e le ditshila ya N.R.C. ha ba ntse ba emetse terene e ba isang merafong. Ho robala ditshileng ke ntho e neng e tlisa mahloko a mang a tshwaetsang.

Mokotaba wa bone ke hore basebeletsi ba merafo ba ne ba ikwetlisa ka phaphosing e tjhesang haholo. Motjheso oo ba ne ba tshwanetse ho o mamella hobane moo ba ilo sebetsang teng mpeng ya lefatshe ho tjhesa haholo.

Mokotaba o latelang e itshetlehile melaong e kang ya bokgoba e neng e sebediswa merafong nakong ya kgale. Basebeletsi ba rutwa melao eo, mme ba bolellwa hore ba tshwanetse ho e hlompha le ho e latela ka hohlehohle. E meng ya melao ke eo hore basebeletsi ba merafo ba se ke ba tletleba ka dijo:

Kwata: Le tshwanetse ho hlompha melao ya morafu. Le se ke la tletleba ka dijo. Dijo mona di ntle. Di molemo ho feta tseo le di jang malapeng a lona.

Mona: Empa, moruti ya kgabane, hangata dijo di ditshila, le ho phehwa di phehwa hampe.

(*Leralla*, pono ya 3 : 96-97)

Mokotaba o mong ke kgethollo ka maemo a mosebetsi wa motho, mme wona o hlaha ha Kwata e re basebeletsi ba merafo ba se ke ba tletleba ka hore bona e le baruti,

bomabalane, dinduna, bomasisa le bahlomphehi ba ja ha monate hobane ba sebetsa haholo:

Kwata: Ka hodimo tsohle, le lebohe, bana ba ka. Le be motlotlo hobane motho e mosweu o le fepa hantle. Nahanang ka batho ba bangata lefatsheng ba se nang letho leo ba le jang. Le se ke la tletleba hore rona, baruti ba lona ba hlomphehang, *bomabalane, dinduna, bomasisa* le bahlomphehi bohle ba batsho, re ja dijo tse ntle ho feta tsa lona. Re sebetsa haholo. Ba bang ba rona ho baballa meya ya lona, ba bang re hlokomela hore kgotso e be teng, molao le kgutso morafong. Ruri re tshwanetse ho fumana dijo tse ikgethileng tseo re di jang. Modimo o a le rata, bana ba ka!

(*Leralla*, pono ya 3 : 97)

Hona ho bontsha kgethollo hobane baruti, *bomabalane, dinduna* le *bomasisa* ba ne ba ja dijo tse ikgethileng ka maemo a hodimo.

Mokotaba o mong wa basebeletsi ba merafo ke hore ba se ke ba etsa seteraeke hobane ke ntho e mpe. Ha ba utlwa mehlodi ya diteraeke ka ba bang, ba tlalehe taba eo ho beng ba mosebetsi:

Kwata: Bophelo bo botle morafong. Bohle le thabile. Ha le a tshwanela ho kena seteraekeng. Ho teraeka ke ntho e mpe. Ke bana ba Satane feela ba kenang seteraekeng. Le bana ba Modimo hobane le tla kerekeng. Ba sa tleng ke bana ba Stane. Ke bona mehlodi ya diteraeke tsena tse mpe. Le se ke la teraeka, bana ba ka. Ha le utlwa ka morero wa seteraeke ka ba babe, tlalehang kapele ho beng ba mosebetsi.

(*Leralla*, pono ya 3 : 97)

Basebeletsi ba merafo ba ne ba tshwerwe ka thata hobane le ha ba ne ba sa kgotsofala ka ho hong ho itseng, ba ne ba sa tshwanela ho etsa seteraeke.

Mathata ao a boletsweng ka hodimo ke mathata ao basebeletsi ba merafo ba neng ba kopana le ona kgafetsa. Ha ke hlahloba tshwantshiso *Leralla* ho tloha moo e qadileng

teng, ho fihlela moo e fellang teng, ho hlaha mathata a basebeletsi ba merafo. Monna, Mohlankana le Kwata ba ile ba kopana le mathata. Sena se mpha qeto ya hore molaetsa wa tshwantshiso *Leralla* ke mathata a basebeletsi ba merafong.

6.3 KGOHLANO

Kgohlano ho *Leralla* e mefuta e mmedi, e leng kgohlano ya ka ntle, le kgohlano ya ka hare. Kgohlano ya ka hare e hlaha ha raro, ho Mohlankana, Kwata le Mosadi wa pele. Ke qala pele ka kgohlano ya ka ntle, ke ntano qetela ka kgohlano ya ka hare.

6.3.1 Kgohlano ya ka ntle

Kgohlano ya ka ntle tshwantshisong *Leralla* e hlaha mahareng a Monna, Mohlankana le Moitlami. Monna le Mohlankana ba kopa Moitlami hore a ba hlohonolofatshe hore ba tle ba thole mosebetsi merafong:

Monna: Mme! Ntlhwekise pele, mme. Ke ngwana hao. Ke ile ka kolobetswa ka lebitso la Ntate le la Mora le la Moya o Halalelang. Ntlhatswe dibe!
(*Moitlami o ntse a shebile. Ha a fihla moo a ileng a lahlela fatshe rosari ya hae le palesa, o a kgumama, o honotha thapelo e sa utlwahaleng. Monna le Mohlankana ba kgumama pela hae*).

Monna: Re fe mahlohonolo a rona, mme.

(*Leralla*, pono ya 3 : 89)

Kgohlano mona e mahareng a Monna, Mohlankana le Moitlami hobane ha Monna le Mohlankana ba repela Moitlami hore a ba hlohonolofatse, Moitlami o a iphanya, mme o a ba siya.

Kgohlano e nngwe e mahareng a Monna le Moitlami, moo Monna a rapelang Moitlami hore a hlatswe dibe tsa hae, le teng Moitlami ha a re letho ho yena, empa Moitlami o a ema, o leba lefikeng le leng, a iphanya le Monna jwalo ka ha re utlwisisa mona:

Monna: Mme, ntlhwekise! Hlatswa dibe tsa ka. (*Moitlami ha a mo tsotelle. Sena se tshwenya Monna hobane jwale o a retoloha, o shebela Moitlami haufi, mme o mo sheba nako e telele, jwalo ka hoja eka o batla ho etsa bonnete ba hore ke yena, ha a lore. Moitlami o a ema, o leba lefikeng le leng, o iphapanya le Monna. Monna o mo sala morao ka mokgwa wa motho ya kopang*). Ntlhwekise, mme. Hlatswa dibe tsa ka.

(*Leralla, pono ya 1 : 66-67*)

Moitlami o ne a sa tsotelle Monna hobane ke moo o ile a sutha ho Monna. Sena se bohloko ha o batla ho hong ho motho e mong a be a sa o buise, empa a o siya o le jwalo.

Ke fumana kgohlano hape mahareng a Monna le Mohlankana moo ba neng ba ngangisana ka makaka a bona. Ba ne ba lekanya ho ja ha bona le makaka a bona. Ka mantswe a mang ha o jele haholo makaka a hao a ne a eba maholo. Tsena ke di ho pono ya 1 : 67-68. Monna le Mohlankana ba ne ba e ba motlotlo ka makaka a bona. Ka baka la hobane ba ne ba hloka dijo, ba ne ba sheba makaka hore na e mong o jele ha kae letsatsing le fetileng? Monna o ne a ngangisana le Mohlankana ka hore o leshano ha a ja haholo. Kgohlano mona e mahareng a Monna le Mohlankana hobane Monna o bolella Mohlankana hore o leshano jwale ka ha re utlisisa puong ena:

Mohlankana: Ke a o bolella, ngwana mme, nke ke ka boela ke tsamaisana le wena ha o ntse o mpitsa raleshano.

Monna: Ke hopotse ho totobaletsa lefatshe mashano a hao. Raleshano! Raleshano! O leshano! O rata ho hlola ka leshano.

(*Leralla, pono ya 1 : 69*)

Kgohlano hape e fumanwa mahareng a Monna, Mohlankana le Kwata moo Monna le Mohlankana ba botsang hore Kwata e batlang ka tlung ya bona? Tsena di fumanwa puisanong ena:

Monna: O batlang ka tlung ya rona?

Kwata: Ke mosebeletsi wa dilemo wa morafu ya tswang ho fihla ho tswa fatsheng la gauta.

- Monna:** Ke hantle haholo. Empa o batlang ka tlung ya rona?
- Kwata:** Lena ke leralla la Modimo. Ha se ntlo ya hao.
- Monna:** Re dula mona leralleng la Modimo. Ka hoo, ke ntlo ya rona.

(*Leralla*, pono ya 3 : 84-85)

Puisano e ka hodimo e bontsha kgohlano mahareng a Kwata le banna bana hobane ba mmotsa hore o batlang ka tlung ya bona, mme yena o re leralla leo ke la Modimo.

Kgohlano e latelang ke e mahareng a Kwata le Mosadi wa pele, moo Kwata e batlang tjhelete ya yona le diaparo tsa yona, empa Mosadi wa pele o itatola tsona le ha e le yena ya di nkileng. Sena se bohloko hobane Kwata o ile a sitwa ho ya lapeng la hae a sa tshwara letho, mme a bolela hore e se e le dilemo tse nne a sa ye lapeng la hae:

- Mosadi I:** Bosiung bo fetileng ke ile ka tlatlapa Monna tsohle tse reng yena.
(*Rekgutletse hape leralleng. Bohle ba tlohela maemo a bona a ho itshwantsha jwalo ka moruti le phutheho*).

- Kwata:** Ka hoo, o entse. Ke tsebile hang feela ha ke o bona. E kae tjhelete ya ka le diaparo tsa ka?

- Mosadi I:** (*A maikutlo a phodileng*). Ha ke o tsebe.

- Kwata:** Ke nnete o a ntseba. Bosiung bo fetileng ke robetse le wena tulong eo o itseng ke ntlo ya hao. Ha ke tsoha, o ne o sa nyamela feela, empa tjhelete ya ka le diaparo di ne di nyametse. Basadi ba bang ba ka tlung ba re ha ba eso utlwe ka motho ya tshwanang le wena, yaba ba ntebella ka ntle ba ntshosa ka ho re ba tla mpolaya. Boponoponong ba ka ke ile ka mathela leralleng lena ho tla pata maswabi a ka.

(*Leralla*, pono ya 3 : 99-100)

Mosadi wa pele o tseba hantle hore o tlatlapile Kwata ka bomenemene, empa o a latola.

Kgohlano hape e hlahella mahareng a Kwata le basadi ba babedi, e leng Mosadi wa bobedi le Mosadi wa boraro bao Kwata a ba kopang hore ba mo fe thepa ya hae. Mosadi wa boraro o mo araba ka hore a hopole hore ba itse ba tla mo kgaola dibolo (botona) tsa hae:

Kwata: Ho lokile. Ke a amohela hore ba rata bonna ba hao. Ba laele hore ba mphe thepa ya ka.

Mosadi 2: O ntse o halefile ka hoo?

Mosadi 3: Hopola seo re tshepisiseng ho se etsa ho wena. Kgaola (botona) dibolo tsa hao.

Kwata: Ho lokile. Ho lokile. Ha o tshwanele ho sebedisa ntwa.

(*Leralla*, pono ya 3 : 107)

6.3.2 Kgohlano ya ka hare

Kgohlano ya ka hare tshwantshisong *Leralla* e hlahela moo Mohlankana a buang a le mong teng ha a nahana ka tseo a tla beng a na le tsona ha a se a hlaha merafong. O nahana hore o tla be a e na le koloi e bitswang Vailaint le Gumbagumba. Valiant ke lebidu le kgannang koloi, Gumbagumba ke leshala la beteri ya P.M. 10 (*Leralla*, pono ya 2 : 75 – 78). Mona ho utlwahala e ka Mohlankana ke ngwana hobane o etsa diketso tseo bana ba di etsang. Sena o ne a sa se etse feela, empa o ne a kgannwa ke ditabatabelo tsa hore ha a kgutla merafong o tla be a kganna koloi, ebile a ena le Gumbagumba. Ho a bonahala hore Mohlankana o na le ditabatabelo tseo a batlang ho di fihlela, empa bothata ke hore ha a fumane mosebetsi merafong.

Kgohlano ya ka hare hape e fumanwa moo Kwata e buang e le nngwe, mme e ikwahlaha ka seo e se etsang ka selemo le selemo, empa e sa kgone ho phema tsietsi eo e welang ho yona ka mehla, e leng ya ho tlatlapuwa ke basadi ba hohelang banna:

Kwata: (*O bua a le mong*). Na re tla ke re ithute? Ho etsahala selemo le selemo. Ha ke fumana matsatsi a phomolo a selemo, ke siya lefatshe la gauta ke tshwere diaparole tjehele ya bana ba ka. Ha ke fihla Maseru ke leka ho ithabisa hanyane pele ke fetela motseng wa heso dithabeng. Ka mehla ke qetella ke tlatlapuwe ke matekatse a Maseru. Diotswa tsena ha di na mohau. Maobane ke bone ba bararo ba otlatswatile le leng hobane feela le ne le sa natse dikgohelo tsa bona. Na re tla ke re ithute? Hobaneng re sa tshware feela dibese tse yang metseng ya habo rona ha re fihla Maseru, ho ena le ho leka ho ba le boithabiso ba masawana pele? Moleko

ke o mokaakang! Re lekeha habonolo ka mora dikgwedi tse ngata tseo re di phetseng re le banna feela. Lehlohonolo ke la bao ba tsebang ho itshwara. Bao ba tobang malapeng a bona ntle le ho pota matekatseng pele.

(*Leralla*, pono ya 3 : 101)

Ka hodimo mona ho a hlaka hore Kwata e a ikwahlaya ka ho se ithute hore ha e filha Maseru, e tshware dibese tse yang motseng wa habo yona, ho ena le ho leka ho ba le boithabiso ba masawana pele. Mona ho a hlaka hore Kwata jwale e bakile, mme ekare lekgetlong le latelang e ke ke ya etsa phoso e tshwanang le eo e e entseng.

Kgohlano e nngwe ya ka hare e fumanwa moo Mosadi wa pele a elellwang hore Mohlankana ke ngwana wa ausiae, jwale o tshaba hore ha Mohlankana a ka mo tseba, o tla bolella mmae mofuta wa bophelo ba hae Maseru. Mofuta wa bophelo ba hae ke ho ba seotswa le ho tlatlapa banna ba merafo dintho tsa bona. Jwale o tshaba hore ha ausiae a ka utlwa ditaba tsena o tla swaba haholo, etswe ausiae ke mosadi wa kereke, jwale basadi ba bang ba kereke ba tla bua ka diketso tseo tsempe tsa hae:

Mosadi I: Ausi o tla reng ha a utlwa hore ke ile ka fumana mora hae, empa ka se ke ka mo thusa? Ausi o ne a nthata haholo, mme o ne a ke ke a dumela hore mang a nketse letho.

Mosadi 2: Ha ke eso o bone o tebisitse maikutlo tjena.

Mosadi 3: Monna e motjha o bonahala eka ha a tsebe mmangwanae.

Mosadi I: O ne a sa le monyenyanane haholo ha ke tloha motseng. Ke ile ka tla mona Maseru ho tla ipatlela tsa bophelo hobane monna wa ka o ne a tlile fatsheng la gauta, mme a se ke a kgutlela hae. Ha morao ka utlwa hore o ne a shwelle tlasa mokoti. O ne a welwe ke tafole.

(*Leralla*, pono ya 3 : 104)

Mona ho a hlaka hore kgohlano e ne e le maikutlong a Mosadi wa pele hobane Mosadi wa bobedi o re ha a eso bone Mosadi wa pele a tebisitse maikutlo jwalo. Ho tebisa maikutlo ha Mosadi wa pele ho bontsha hore o ne a ngongorehile le ho tshoha. O ne a kene tsietsing hore na o tla etsa jwang?

Kgohlano tshwantshisong *Leralla* e mahareng a Monna le Mohlankana, moo ba ngangisanang ka makaka a bona. Kgohlano e fumanwa hape mahareng a Moitlami le Monna le Mohlankana, moo Monna le Mohlankana ba kopang Moitlami hore a ba hlohonolofatse hore ba tle ba fumane mosebetsi merafong.

Kgohlano e fumanwa hape mahareng a Monna le Moitlami moo Monna a rapeleng Moitlami hore a hlatswe dibe tsa hae, mme Moitlami a se ke a re letho ka yena. Ho na le kgohlano e nngwe e fumanwang mahareng a Monna, Mohlankana le Kwana, moo Monna le Mohlankana ba neng ba tsekisa Kwata ka hoba teng ha hae leralleng moo ba neng ba dula teng, mme Kwata a re leralla leo ke la Modimo. Ke fumana kgohlano hape e le mahareng a Kwata le Mosadi wa pele moo Kwata a neng a re Mosadi wa pele ke yena ya nkileng tjhelete le diaparo tsa hae, mme Mosadi wa pele a itatola tsona empa e le yena ya di nkileng. Kgohlano e fumanwa hape mahareng a basadi ba babedi le Kwata moo basadi ba babedi ba tshosang Kwata ka hore ba tla kgaola botona ba hae, ha a ka a boela a re ba mofe thepa ya hae.

Kgohlano ya ka hare yona e fumanwa ho Mohlankana moo a neng a bua a le mong, ka hore ha a se a kgutla merafong o tla be a rekile koloi le seletsapolata, mme o tla be a tsamaya motseng ka koloi a tjhakela kgaitse diae Nthati, mmae le moholwanae le moratuwa wa hae Palesa. Tsena tse ka hodimo o ne a di nahana feela, di tshwana le toro ho yena. Hape e fumanwa ho Kwata, moo Kwata a buang a le mong ka ho ikwahlaha hore o tla ithuta neng ha e le mona a ile a tlatlapuwa, mme seo se etsahala ho yena ka mehla, ka dilemo tse nne. Hape e fumanwa ho Mosadi wa pele moo a tebisitseng maikutlo ka hore mohlankana eo o a mo tseba hobane ke ngwana ausiae, mme o tshoha hore ha a ka mo tseba o tla ya bolella mmae mofuta wa bophelo boo a bophelang hobane ke seotswa le hore o phela ka ho tlatlapa banna ba merafo dintho tsa bona.

6.4 KAMANO YA MOKOTABA LE KGOHLANO

Zakes Mda o kgethile dibapadi tse latelang ho totobatsa mokotaba wa hae, tshwantshisong *Leralla*: Mohlankana, Monna, Kwata le Mosadi wa pele, Mosadi wa bobedi le Mosadi wa boraro, mmoho le Moitlami. Basadi bao ke seng ke ba boletse ka hodimo, sepheo sa bona e ne e le ho tiisa taba ya Zakes Mda hore basebeletsi ba merafong ba a

tlatlapuwa le ho nkelwa dintho tsa bona. Tsena ba di entse ka ho tlatlapa Kwata le ho monkela thepa ya hae. Kwata o bapetse karolo ya basebeletsi ba merafo ba tlatlapuweng.

Monna le Mohlankana bona ba bapetse karolo ya batho ba batlang mosebetsi merafong, ba hlokang tsebo ho bonahalang ha ba emela dikonteraka tsa bona pele ba qala ho sebetsa, ba phunyeletsang ha bona dirameng tsa dithaba tsa Lesotho, le ba iphumanang ba tobane le bobele ba ho ntsha tjojo. Dibapadi tsena tse ka hodimo ke ka tsona ke fumaneng hore mokotaba wa tshwantshiso ke mathata a basebeletsi ba merafong.

Mokotaba oo ke o boletseng ka hodimo o tiisitswe ke kgohlano e neng e le mahareng a dibapadi tsena, Monna, Mohlankana, Kwata, Moitlami le basadi ba bararo. Zakes Mda o ne a ke ke a fihlela sepheo sa hae hoja kgohlano e ne e le siyo ho dibapadi.

6.5 DIKGATO TSA POLOTO

6.5.1 Tlhekelo

Tlhekelo ho *Leralla* e qalong ya tshwantshiso. Mona Zakes Mda o hlalosa tulo e leng leralla le mafika moo diketsahalo tsa tshwantshiso *Leralla*, di etsahalang teng. O hlalosa hape le dibapadi e leng Moitlami le Monna.

Ho bonahala bokathoko bo kang seriti, ba Moitlami ya feletseng diaparong tsa hae tsa tlwaelo. O dutse hodima lefika, mme o bonahala a tebisitse maikutlo. Moya o teng ka kakaretso ke wa mabitleng, le lefika leo a dutseng hodima lona le fa motho kgopolo ya lejwe la lebitla. Ho na le mafika a mang a mo potapotileng, mme kaofela a fana ka maikutlo a setsha sa mabitla. Le ha motho a le holenyana, empa o kgona ho bona rosary e leketlang matsohong a tshwarahaneng, mme hape otshwere palesa e kogolohadi – ho bonahala hore e ka ba rosa ya polasetiki.

(*Leralla*, pono ya 1 : 66)

6.5.2 Qaleho

Qaleho tshwantshisong *Lerallo* e fumanwa moo Monna le Mohlankana ba tlohang ha bo bona teng ho ya batla mosebetsi merafong. Tsena di fumanwa moo Mohlankana a phethelang Monna ha ba ne ba etsisa ngaka le mosoporothente sepetleleng sa Queen Elizabeth (*Leralla*, pono ya 1 : 72).

6.5.3 Tharahano

Tharahano tshwantshisong *Leralla* e hlahela moo Monna le Mohlankana ba iphumanang ba hloka bodulo ka hobane ba ne ba tshwanetse ho emela dikonteraka tse hirang , mme ba kgetha ho dula leralleng ka thoko ho motse wa Maseru. Dijo le tjhelete di ile tsa ba fella, mme ba qoseha hore ba batle mesebetsi ya nakwana ho fumana tjhelete eo ba tla rekang dijo ka yona. B ane ba e sokola le yona, ka hoo he ba ne ba e ja meqomong ya matlakala. (*Leralla*, pono ya 1 : 72, pono ya 2 : 79 le pono ya 2 : 83). Qetellong Monna le Mohlankana ba ile ba rekisa madi a bona ho ba *Trans-Africa Biologicals* hore ba fumane dijo.

6.5.4 Sehlohololo

Sehlohololo tshwantshisong *Leralla* se fumanwa moo Kwata a tlatlapuwang ke basadi ba diotswa, ba mo nkelang dintho tsa bona, mme ba mo siya ka hempe le sutukeisi e senang letho, yaba sena se mo qosa hore a yo dula leralleng.

6.5.5 Tharollo

Tharollo tshwantshisong *Leralla* e fumanwa moo Mosadi wa pele a fang Mohlankana diranta tse mashome a mabedi hore a yo di fa ba *N.R.C.* hore ba mo fe mosebetsi (*Leralla*, pono ya 3 : 106). Mohlankana o ile a fela a fumana mosebetsi. Kwata le yena o ile a boela morafong, mme Monna a sala leralleng ho bokeletsa tjhelete ya tjo tjo hore a tle a thole mosebetsi merafong (*Leralla*, pono ya 4 : 110 le 114).

6.6 QETELO

Tshwantshiso *Leralla* e na le dipono tse nne. Diketsahalo tsa teng di etsahetse leralleng, mme dibapadi tsa sehlooho ke Monna, Mohlankana le Kwata. Tshwantshisong *Leralla* Zakes Mda o hlahisa basebeletsi ba merafo. Mathata ao basebeletsi ba merafo ba kopanang le ona ha ba batla mosebetsi, ha ba le mosebetsing merafong le ha ba kgutlela mahae. Mathata a bona ke a ho emela dikonteraka tsa bona nako e telele, ho hloka bodulo ha bantse ba emetse dikonteraka, ho fellwa ke dijo le tjhelete, le ho ja dijo tseo ba di fumanang meqomong ya matlakala.

Basebeletsi ba merafo ba thola bothata ha ba kgutlela mahae. Ha ba fihla Maseru ba kopana le basadi ba hohelang ba diotswa. Basadi bana ke bona ba ba tlatlapang le ho ba nkela dipahlo tsa bona le tjhelete. Ba bang ba bona ba kgutlela merafong hape ba e so ka ba fihla malapeng a bo bona. Sena ke se bone ka Kwata. Hoba Kwata ba mo tlatlape o ile a kgutlela merafong, mme a bolela hore e se e le dilemo tse nne ba mo tlatlapa jwalo le ho mo nkela dipahlo le tjhelete ya hae.

Tshwantshisong *Leralla* Zakes Mda o re eelliswa le ho re bontsha mathata ao basebeletsi ba merafo ba kopanang le ona. Mona o re fa thuto hore ba batlang ho ya sebetsa merafong le bona ba tsebe hore ho etsahalang merafong ya Aforoka Borwa nakong ya leano la kgethollo. Basebeletsi ba Lesotho ba yang merafo ba qetella ba dutse leralleng ha ba ntse ba emetse dikonteraka tsa bona. Ho ema nako e telele jwalo, ba ne ba sa tsebe se etsuwang, hore ho ntshwa tjo tjo. Sena ba se utlwile ka Kwata. Basebeletsi ba merafo ke fumane hape ba ena le matha ka hare ho merafo, moo ba hlahlojwang ba hlobotse le ho ikwetlisa ka matla ka hara phaposi e tjhesang haholo.

KGAOLO YA 7: TSELA

7.1 SELELEKELA

Tshwantshisong *Tsela* ke shebana le mokotaba le kgohlano, mme ke kenyeletsa le dikgato tsa poloto. Ke tla qala pele ka ho akaretsa ditaba tsa tshwantshiso ena. Tshwantshisong ena ho na le dibapadi tsa sehlooho tse pedi, e leng rapolasi le ya sebetsang, mme di nka leeto ho ya bakeng tse pedi tse fapaneng. Ha dibapadi tsena di le leetong, di hlalosa tseo di di ratang le tseo di sa di rateng, boiphihlelo ba tsona le ditlwaelo tsa tsona. Rapolasi hangata o dula a hopotsa mosebetsi hore a se ke a itebala hore maemo a hae ke afe setjhabeng le hoja setswalle se le teng pakeng tsa bona. Ke ka puisano ya bona re kgonang ho lemoha meetlo e fapaneng ya bona, botjhaba le ditumelo tse fapaneng tsa bona nakong eo ba neng ba phela mmusong wa kgethollo ka yona, le ka moo ba ke keng ba phomola tlasa moriti wa sefate se le seng kapa ho ja mmoho sejaneng se le seng, tafoleng e le nngwe ka teng. Mona ke bona mefutafuta: ho ba motho e motsho le e mosweu; ho ba motho ya hodimo le nyatsehang; ho ba monga mosebetsi le Mosebeletsi; le setswalle le bora.

Tshwantshiso *Tsela* ha e na dipono tse ngata jwalo ka tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a lla*. E na le pono e le nngwe feela. Dibapadi tsa sehlooho tsa tshwantshiso ke Mosebeletsi le Rapolasi. Ka dibapadi tsena tse pedi Zakes Mda o hlahisa ditsela tseo batho ba batsho le ba basweu ba neng ba phela ka tsona nakong ya mmuso wa kgethollo. Mosebeletsi o ne a hlaha Lesotho ho tlo batla mosebetsi ka Aforika Borwa, mme a siile lelapa la hae ka Lesotho. Sena se tswana le tshwantshisong *Leralla*, moo Mohlankana le Monna ba neng ba tloha Lesotho ho tla batla mosebetsi merafong ya Afrika Borwa.

7.2 MOKOTABA

Mokotaba wa tshwantshiso *Tsela* o fumanwa e le kgethollo mahareng a batho ba batsho le ba basweu nakong ya mmuso wa leano la kgethollo. Zakes Mda o hlahisa motho e motsho le e mosweu ba dusteng mmoho tlasa sefate se le seng. Motho e motsho o ile a fihla a dula pele ka tlasa moriti wa sefate, mme ha latela motho e mosweu. Mona mongodi o sebediswa matshwao e emelang maemo a bodulo ba Aforika Borwa. Sena se bontsha hore

batho ba batsho ke bona bao e bileng ba pele naheng ena ya Aforika Borwa e emetsweng ke sefate, mme batho ba basweu ba fihla ka morao.

Puisanong ya Mosebeletsi, e leng motho e motsho, le rapolasi, e leng motho e mosweu, ho ile ha hlaka hore batho bana ba babedi ha ba tshwane ka tsela eo ba bonand ditaba ka teng ka lebaka la bomorabe. Rapolasi hoba a eellwe hore Mosebeletsi ke motho e motsho, o ile a mo tebella ka thoko ho tsela, a re a dule letsatsing, a hlalosa hore ha a tshwanela ho dula mmoho le motho e mosweu. Sena se bontsha hore ho tlile jwang hore batho ba basweu ba nke naha ena ho batho ba batsho le ho e laola.

Ha ba ntse ba tswela pele ka ho buisana, rapolasi o ile utswa thepa ya Mosebeletsi, mme ha Mosebeletsi a re o a e nka, rapolasi o mo supa ka sethunya, a bolela hore o tshwanetse ho mo sebeletsa le hore a sebeletse thepa eo ya hae. Sena se bontsha ka moo batho ba batsho ba ileng ba amuhuwa dintho tsa bona ka teng, mme ba qetella e le makgoba a batho ba basweu.

Dintlha tse bontshang hore diketsahalo mahareng a batho ba batsho le ba basweu nakong ya kgethollo, tshwantshisong ena *Tsela*, ke tsena tse latelang:

Rapolasi le Mosebeletsi ha ba ntse ba bua ka tlasa moriti wa sefate, Mosebeletsi o ile a botsa rapolasi hore ha a eso bone Bhekile, e leng ntja ya hae. Rapolasi a re o ile a e bona, mme a e thunya ka hobane e le e nngwe ya ntja tse tsomang le ho bolaya dinku tsa hae. Mosebeletsi a hlalosa hore o ile a e fumana ho bana ba neng ba leka ho e bolaya hobane Leburu la polasi le ne le sa batle basebeletsi ha ba rua dintja. Lebaka ke hobane a re batho ba batsho ke batho ba sa fepeng dintja tsa bona, ka hoo he di ja dikonyana le dinku tsa hae (*Tsela*, pono ya 1 : 119).

Maburu a ne a etsa diketso tsena ka lebaka la hobane ba ne ba hatella batho ba batsho. Ho bolaya dintja tsa batho ba batsho ka ntle le ho buisana le bona ho bontsha hore ha a ba kgathalle.

Koekemoer o ile a boela a bolella Mosebeletsi lebaka le leng le entseng hore a bolaye ntja ya hae. O re o ne a ena le Mosebeletsi eo lebitso la hae le neng le tshwana le la ntja ya

hae, mme Mosebeletsi eo o ne a ena le tshwaetso e mpe hara basebeletsi ba polasi eo. Ka lebaka leo a tshwanela ho mo tebela (*Tsela*, pono ya 1 : 120). Ketso ya ho tebela batho ba batsho e bontsha hore borapolasi ba ne ba sa kgathalle batho ba batsho.

Koekemoer a tswela pele ho bolella Mosebeletsi hore letsatsi la pele Bhekile a fihlile, ke ha a tletleba ka dihora tse telele tsa ho sebetsa ka letsatsi, a lla le ka hore a ke ke a romella dipikinini tsa hae sekolong sa polasi hobane titjhere e rutang teng e pasitse feela sehlopha sa pele. Tsatsi la ho qetela ke ha *baas-boy* ya hae e mmona a etla, a etswa toropong, a jere dihwete le dikhabeshe, empa a ena le meroho polasing ya hae (*Tsela*, pono ya 1 : 121). Tsena di ne di bontsha hore Koekemoer o ne a hatella ditokelo tsa basebeletsi, mme Bhekile o ne a le kgahlanong le tsona.

Koekemoer o ile a tlelwa ke pelaelo ka lebaka la hobane Mosebeletsi o ne a sirelletsa Bhekile, mme Koekemoer a makatswa ke hore batho ba morabe o le mong ba a dumellana dinthong tse ngata. Jwale Mosebeletsi ke mona ha a dumellana le yena:

Rapolasi: (*O lahlehelwa ke mamello*). *Ag nee ma-an*, ke dula ke o bolella hore e ne e le lekomonisi, wena o dula o mpotsa hore hobaneng ke entse Bhekile jwalo. Wena hantlentle o mang hobaneng o ena le thahasello e kaale ho Bhekile?

Rapolasi: Ke na le pelaelo hore o Mojode wa lekomonisi. O tshwanetse hore ebe o e mong wa ma-*Progs*.

(*Tsela*, pono ya 1 : 122)

Ho a hlaka mona hore Koekemoer o ne a sa kopane le batho ba batsho. Sena fumanwa moo Koekemoer a reng a ke ke a etsa ditinare tsa meraberabe:

Rapolatsi: (*O kgenne*). Mamela, monna, ha ke tsotelle hore na o reng, wena, *Kafferboetie*, nna ha ke eso etse ditinare tsa meraberabe.

Mosebeletsi: (*Le yena o kgenne*). Oh, kwala molomo. Molomo wa hao o momme tjhefu ya lehloyo.

(*Tsela*, pono ya 1 : 125).

Koekemoer o bitsa Mosebeletsi *Kafferboetie*, e leng lebitso le neng le sebediswa ke batho ba basweu nakong ya kgethollo ha ba ne ba bitsa batho ba batsho. Mosebeletsi le yena o bua hore molomo wa Koekemoer o momme tjhefu ya lehloyo, ka mantswe a mang Mosebeletsi jwale o ne a bua a sa kgathalle letho ka mora hoba a utlwe lebitso leo a bitswang ka lona.

Mokotaba o mong o hlaha ha Koekemoer a bolella Mosebeletsi hore o na le kgarebe ya motho e motsho. Mosebeletsi a makala ke hoo, empa Koekemoer a mmoella hore ha se meiti ya hae, ha a arolelane dikobo le mosadi wa hae (*Tsela*, pono ya 1 : 127-128).

Se entseng hore Koekemoer a se ke a arolelana dikobo le mosadi wa hae ke hobane foromane ya hae, e leng Boetie van Rensburg, ka tsatsi le leng o ile a mo fumana a arolelana dikobo le mosadi wa hae hodima mmate.

Ho ya ka Koekemoer, sena ke sona se entseng hore a be a ye ho mosadi wa motho e motsho Lesotho. Sena ha se nnete hobane banna ba batho ba basweu ba robala le basadi ba batho ba batsho. Taba e nngwe ke hore dipolasing tse ding ho fumanwa ho ena le bana bao e leng hore ba tshwana le batho ba basweu hantle. Ha ho botsisiswa, ho fumanehe hore bontata bona ke makgowa, mme bomma bona ke dimeiti kapa ba ile ba kopana ka mosebetsi. Monna wa motho e motsho o ne a ke ke a bua hobane motho e mosweu e ne e le modingwana nakong tseo, a tshajwa haholo.

Mokotaba o mong ke ho setshepane ha makgowa le batho ba batsho. Pelaelo eo Koekemoer a ileng a ba le yona pejana ka motho eo a dutseng le yena sefateng e hlahella puisanong ena:

Rapolasi: E motsho jwalo ka wena? O bolela hore o motsho wena?

Mosebeletsi: E motsho jwalo ka ha botsho bo le jwalo. (*Rapolasi o a mo shebisisa le ho lemoha ka ho tshoha ho hoholo hore ke nnete Mosebeletsi o fela a le motsho*).

Rapolasi: O motsho!

(*Tsela*, pono ya 1: 130)

Koekemoer ke hona a eellwang hore Mosebeletsi ke motho e motsho. Jwale o ntsha mokgwa wa hae ka ho bolella Mosebeletsi hore o tla laolwa ke yena, yaba o ntsha sethunya, mme a supa Mosebeletsi ka sona. Sena se bontsha hore batho ba basweu ba ne ba kgantsha dithunya, mme ka nako e nngwe ba ne ba thunya batho ba batsho ka tsona, mme ho sa etsahale letho ka bona.

Koekemoer o ile a laela Mosebeletsi hore a yo dula kahlakoreng le leng la tsela (pono ya 1: 132). Ketso eo e ne e bontsha ho se kopane ha batho ba basweu le batho ba batsho. Mosebeletsi o eelliswa Koekemoer hore ka letsatsi le leng o tla tshwara marapo:

Mosebeletsi: (*Ka kopo*). Oh, ntumelle ke dule mane. (*Kgefutso*). Ke a kopa. (*Rapolasi ha a mo tsotelle. O ntse a hlwekisa sethunya sa hae ka mohatla wa hempe*). Ha ke se ke nkile marapo sefateng seno, ha ke kgolwe hore o tla rata ha ke o tshwara ka tsela e tshwanang le eo o ntshwereng ka yona.

Rapolasi: O bolela hore ka tsatsi le leng o tla tshwara marapo sefateng sa ka?
(*Tsela, pono ya 1: 134*)

Mokotaba o mong o hlaha moo Koekemoer a reng Mosebeletsi a mo sebeletse ka ho nka lekala la sefate, mme a fiele tikoloho eo ya hae, mme sena se fumanwa puisanong ena:

Mosebeletsi: O batla hore ke etse eng?

Rapolasi: (*O a nahana*). Eh ... e re ke bone ... Tabeng ya pele ke batla hore o hlwekise tikoloho ya ka.

(*Tsela, pono ya 1 : 139*)

Mona Koekemoer o bontsha hore batho ba basweu ba ne ba bapala le ho sotla batho ba batsho. Puong ya hae, ha a laela Mosebeletsi, o re Mosebeletsi a mmitse 'baa's, mme yena o tla mmitse 'Jim'. Ho tloha moo, o bolela hore 'baas'e se e tlwaelehile haholo, mme ho ka ba molemo hore a mmitse 'monga ka'. Le ha a qadile ka ho hana, Mosebeletsi o ile a qetela ka ho fiela. Tswantshing ena di ngata diketso tsa ho nyatsa le ho etsa motho e motsho lekgoba jwalo ka ha re bona tsena tse latelang:

Ya pele ke hore Koekemoer o laela Mosebeletsi hore a mo tekele tafole ka dijo tsa Mosebeletsi (pono ya 1: 140). Mosebeletsi o ile a etsa jwalo ka ha Koekemoer a ne a molaela.

Ketso e nngwe ke moo Koekemoer a neng a re Mosebeletsi, a mmalle buka eo a neng a e thotse, ha Mosebeletsi a ntse a mo latela (pono ya 1: 142-146). Mosebeletsi o ile a boela a kgutlela morao moo Koekemoer a neng a bolella Mosebeletsi hore o na le nyatsi ya motho e motsho. Kgetlong lena, o hlalosa hore mosadi eo ke mosadi wa Lesotho, hona moo Mosebeletsi a hlahang teng. Koekemoer ha a ntse a hlalosa nyatsi ya hae, a bua ka lebitso la Lucy, eo e leng mohatsa Mosebeletsi. Mosebeletsi o ile a tshoha le ho makala hobane ke moo mosadi wa hae o se a nkuwa ke banna ba batho ba basweu (pono ya 1: 154-155).

Mosebeletsi a boela a hlahisa ketso e nngwe hape ya monga polasi ya ileng a mmona a bolaya mosebeletsi wa hae, a mo kopanetse le bara ba hae. Koekemoer o ile a emela monga polasi eo ka hore mosebeletsi eo e ne e le motshwaruwa, mme o ne a leka ho baleha (pono ya 1: 156-157).

Taba ena ya Koekemoer ya hore o ne a nkile mosadi wa hae Lucy, e ne e dutse Mosebeletsi ha bohloko hobane o ile a qetella a itse o ilo bolaya Koekemoer. Ho a hlaka hore Mosebeletsi o ne a shebile monyetla wa ho hlasela Koekemoer ha e le mona a re o yela mosadi wa hae Lesotho, empa tlohela wa hae Mosadi hobane a mo nyonya ka lebaka la hore o ile a robala le monna wa motho e motsho. Monyetla oo o ile a o fumana:

Mosebeletsi: (*Ka bonolo*). Ke itse ke ilo o bolaya.

Rapolasi: (*O tsheha ka thabo e kgolo*). Hei, ono ha se motlae o ka etswang ho motswalle wa hao wa sebele wa kgale!

Ka ho panya ha leihlo Mosebeletsi ke ha a qhomela ho yena, mme sethunya sa wela thoko kwana. Ba nkana lekgarakgara motsotswana, e mong le e mong a leka ho nka sethunya. Mosebeletsi o atleha ho se nka. Ba sa nkana lekgarakgara. Modumo wa sethunya ka nako e le nngwe le lefifi le reng fi!

(*Tsela*, pono ya 1 : 157)

Zakes Mda o qetella tshwantshiso ena ka ho re fanyeha hobane ha ho hlake hantle hore sethunya ha se kgabola se ile sa napa mang? Empa jwalo ka ha se ne se le matsohong a Mosebeletsi, re nahana hore se ile sa napa Koekemoer.

7.3 KGOHLANO

Ke fumana mefuta e mmedi ya kgohlano tshwantshisong *Tsela*, e leng kgohlano ya ka ntle, le kgohlano ya ka hare. Kgohlano ya ka ntle, e mahareng a Mosebeletsi le Koekemoer, mme kgohlano ya ka hare e mahareng a Mosebeletsi le yena, le mahareng a Koekemoer le yena. Ke qala pele ka kgohlano ya ka ntle.

7.3.1 Kgohlano ya ka ntle

Kgohlano ya ka ntle tshwantshisong *Tsela* e hlaha mahareng a Mosebeletsi le Koekemoer. Mosebeletsi le Koekemoer ba entse kang ka Bhekile. Mosebeletsi ntja ya hae o ne a e reile lebitso la Bhekile, mme e ne e lahlehile. Ke ha a botsa Koekemoer hore ha a eso e bone na? Koekemoer ha a araba Mosebeletsi o re, o kile a mmona, jwalo ka ha e ka Bhekile ke motho. Athe Bhekile ke monna ya neng a sebeletsa Koekemoer. Koekemoer o ile a mo tebela hobane o ne a ena le tshwaetso e mpe ho basebeletsi ba bang.

Ka mora hoba Koekemoer a utlwisise hore Bhekile ke ntja, ya ba o bolella Mosebeletsi hore, o e bolaile hobane e ne e bolaya dinku tsa rapolasi (pono ya 1: 119). Mosebeletsi o ne a sa kgotsofala ke ditaba tsena tsa Koekemoer. O ile a leka ho hlalosa hore Bhekile e ne e le ntja e lokileng, empa Koekemoer o ne a sa utlwisise. Koekemoer a ba a belaela hore Mosebeletsi ke lekomonisi, e mong wa ma-*Progs* (*Tsela*, pono ya 1 : 122).

Kgohlano e fumanwa mahareng a Koekemoer le batho ba batsho, moo Koekemoer a bolellang Mosebeletsi hore a ke ke a palama koloi e kgannwang ke motho e motsho (*Tsela*, pono ya 1: 123). Mona ho a hlaka hore Koekemoer o ne a hloile batho ba batsho hobane ha o sa palame koloi ya motho e motsho, le ha o le mathateng, lebaka e be e le lona la ho mo hloya.

Koekemoer o a kgena, ha a utlwa Mosebeletsi a bua ka ntwana e tlamehileng ho tswela pele, mme o mmitisa Mojode, mme sena se kgentsha Mosebeletsi haholo:

Mosebeletsi: Mamela, ntho towe: Ha ke Mojode nna, monna.

(*Tsela*, pono ya 1 : 126)

Kgohlano e ile ya eba mahareng a Koekemoer le mosadi wa hae, ka hobane mosadi wa hae o ile a arolelana dikobo le foromane ya Koekemoer, e leng Boetie van Rensburg, mme ha morao, mosadi wa hae a kopa tshwarelo, mme a mo tshwarela.

Koekemoer a bolella Mosebeletsi hore o hloile Boetie van Rensburg ka ho robala le mosadi wa hae Maria (pono ya 1: 129). Ho makatsang mona ke hore Koekemoer ha a ka a thunya Boetie van Rensburg. Ke nahana hore lebaka ke hobane Boetie van Rensburg ke motho e mosweu jwalo ka yena.

Kgohlano e bile mahareng a Mosebeletsi le Koekemoer. Koekemoer ha a hlokomela hore Mosebeletsi ke motho e motsho, a mo tebella ka hlakoreng le leng la tsela, a mo supile ka sethunya (pono ya 1: 132). Koekemoer o ile a boela a nka thoto ya Mosebeletsi, ha Mosebeletsi a ntse a fahla mokgodutswane. Mosebeletsi o ile a leka ho e lata, empa Koekemoer a mo supa ka sethunya a mo laela hore a kgutlele tulong ya hae (pono ya 1: 136).

Kgohlano e ile ya eba mahareng a Koekemoer le mosadi wa hae, Maria, ka lebaka la hobane Koekemoer o ne a sitwa ho etsa ketso tsa motabo le Maria, ka hoo o ne a atisa ho dula a le mong a shebile dintja ha dihwelana. Dintja di ne di mo thusa ho tlisa ditakatso tsa motabo.

Kgohlano e nngwe ya e mahareng a Koekemoer le Mosebeletsi. Koekemoer o ile a kopana le Lucy Lesotho ka tsa lerato hobane Lucy o ne a hloka tjehelete, mme a rekisa mmele wa hae. Lucy e ne e le mosadi wa Mosebeletsi. Mosebeletsi a tseba ditaba tsena o ile a kgena haholo hoo ba ileng ba qetella ba lwanne le Koekemoer. Mosebeletsi o ile a hlola Koekemoer ka ho nka sethunya se ileng sa wela fatshe, mme a mo thunya ka sona (pono ya 1: 157).

7.3.2 Kgohlano ya ka hare

Kgohlano ya ka hare tshwantshisong *Tsela* e fumanwa ho Mosebeletsi ha a ne a ngongorehile haholo ka Bhokile. Mosebeletsi o ile a boela a ngongoreha ka mosadi wa hae, Lucy hobane o ne a mo siile lapeng, yena a tlo batlela bana ba hae papa ka Aforika Borwa. Mona Mosebeletsi ha a tsebe hore a kopanye eng le eng hore a tle a fumane tharollo. Tharollo e ne e le ho fumana ntja ya hae, jwale ke moo o eme le monna-wa-mateneng. Ka hlakoreng le leng, ke mosadi wa hae ya setseng lapeng, eo ho sa kgoneheng hore a ka tsamaya le yena.

Kgohlano e latelang ke ha Koekemoer a hlokomela hore Mosebeletsi ke motho e motsho. Koekemoer o ne a se a boleletse Mosebeletsi makunutu a hae, a sa tsebe hore ke motho e motsho. Koekemoer jwale o tshoha ha e le moo a ntshitse ditaba tseo a sa tshwanelang ho di bolella motho e motsho (*Tsela*, pono ya 1: 130).

Kgohlano e nngwe ya ka hare, ke e femana moo Koekemoer a tsielehileng ka hore na a phutholle thoto ya Mosebeletsi kapa tjhe. Sena ke se fumana puong ena:

(Rapolasi o ya lehlakoreng la Mosebeletsi, ka nqane ho tsela, o nka thoto, o mathela hape sefateng. O se beha fatshe le ho dula ka ho belaela holenyana le yona. O nka nakwana a e shebile, mme re a bona hore o tshwere kgang a le mong: na a phutholle kapa a se phutholle thoto?)

(Tsela, pono ya 1 : 135)

Kgohlano e latelang ke ha Koekemoer a tshwenyehile ka hore Mosebeletsi o kae. O ne a nahana ka hore e se ke yaba Mosebeletsi o rerile ho mo phethola. Ke ha Koekemoer a tsielehile hore o tla etsa eng. Tsena di fumanwa puong ena:

Rapolasi: *(O bua a le mong). (Kgefutso). Robong ... Jim, ena ke tlhokomediso ya hao ya ho qetela! Leshome! (Ha ho letho le etsahalang. O tsielehile, o a tshaba). O se ke wa re ha ke a ka ka o hlokomedisa, Jim! (O bua a le mong). O rerile ho mphethola. Ke na le bonnete ba hore o leka ho mphethola. (O tsielehile hore jwale a ka etsa eng. O mathela sefateng*

sa hae, o fihla a se haka, a ntse a tshwere sethunya sa hae). Ke ilo o tshireletsa. Ha ho mang ya tla o nka ho nna. Ke tla shwa ke ntse ke o lwanela, sefate sa ka se ratehang.

(*Tsela*, pono ya 1: 142)

Koekemoer o ne a le tsietsing ka ho se bone Mosebeletsi.

7.4 KAMANO YA MOKOTABA LE KGOHLANO

Tshwantshisong *Tsela* Zakes Mda o kgethile dibapadi tseena tse latelang ho totobatsa mokotaba le kgohlano: Koekemoer le Mosebeletsi. Koekemoer a bapala karolo ya batho ba basweu ha e ne e sale mmuso wa kgethollo. Karolo ena o e bapetse ka bokgabane bo boholo hobane diketso tsa hae di ne di tshwana hantle le tsa batho ba basweu nakong ya kgethollo.

Mosebeletsi, ka hlakoreng le leng, o ne a bapala karolo ya batho ba batsho, mme le yena o e bapetse ka bokgabane bo boholo hobane diketso tsa hae di ne di tshwana hantle le tsa batho ba batsho nakong ya kgethollo.

Mokotaba tshwantshisong *Tsela* o fumanwa e le kgethollano mahareng a batho ba batsho le batho ba basweu nakong ya kgethollo. Mokotaba, jwalo ka ha Pretorius le Swart (1982:4) a bolela, ke molaetsa. Abbott (2002:88) yena o re mokotaba ke ka moo mosebetsi o leng ka teng.

Diketsahalo tshwantshisong *Tsela* di etsahetse tseleng, ke ka hoo tshwantshiso ena e bitswang *Tsela*. Kgohlano ke ntho ya bohlokwa kutlwisisong ya mokotaba. Ka mantswa a mang tshwantshiso ke tshwantshiso ka kgohlano, mme o ke ke wa fumana mokotaba habonolo ha ho se na kgohlano. Kgohlano le mokotaba ke di-ya-thoteng di bapile.

7.5 DIKGATO TSA POLOTO

7.5.1 Tlhekelo

Tlhekelo tshwantshisong *Tsela* e fumanwa qalong, jwalo ka ha ho hlekelwa diketsahalo. Mona ho hlaha tulo moo diketsahalo di etsahalang teng, e leng tseleng, tlasa sefate. Tsena di fumanwa mona:

Mmila o tsamayang hara masimo a koro, mme o leba ka ntle. Ha ho letho ha e se sefate feela pela tsela. Ho kena Mosebeletsi wa polasi, ya kgathetseng haholo, ya itjaretseng thepanyana ya hae ya tsa lefatshe.

(*Tsela*, pono ya 1 : 118)

Ka hodimo ho hlaha mabitsa a dibapadi, le tulo moo diketsahalo di etsahalang teng.

7.5.2 Qaleho

Qaleho tshwantshisong *Tsela* e fumanwa moo Koekemoer a kopanang le Mosebeletsi ka tlasa sefate teng, mme Mosebeletsi a mmotsa hore ntja ya hae Bhekile a kae (*Tsela*, pono ya 1 : 119).

7.5.3 Tharahano

Tharahano e fumanwa moo Mosebeletsi a neng a utlwa hore Koekemoer, o ratana le Lucy mosadi wa hae, nakong eo Koekemoer, a neng a sa tswa tebela Mosebeletsi sefateng, hore a yo dula ka lehlakoreng le leng la tsela (*Tsela* : 149-155).

7.5.4 Sehlohlolo

Sehlohlolo tshwantshisong *Tsela* se fumanwa moo Koekemoer le Mosebeletsi ba neng ba lwana teng, ka mora hoba Mosebeletsi a utlwe hore Koekemoer o ratana le mosadi wa hae Lucy (*Tsela*, pono ya 1 : 157).

7.5.5 Tharollo

Tharollo tshwantshisong *Tsela* e fumanwa moo Koekemoer le Mosebeletsi ba nkanang lekgarakgara, yaba sethunya se a lla. Hoo ho bolela hore Koekemoer o ile a thungwa ke Mosebeletsi. Sena se bontsha hore kgohlano e fedile hobane Mosebeletsi ha ho na motho eo a tla bang le kgohlano le yena (*Tsela*, pono ya 1 : 157).

7.6 QETELO

Tshwantshiso *Tsela* ke fumane hore diketsahalo tsa yona di etsahetse tseleng. Dibapadi ke Koekemoer le Mosebeletsi. Zakes Mda tshwantshisong *Tsela* o hlahisa diketsahalo tseo di neng di etsahala nakong ya kgethollo Aforika Borwa. Zakes Mda hore a fihlele sepheo sa hae, o sebedisitse dibapadi tse pedi, e leng Koekemoer, ya emetseng batho ba basweu le Mosebeletsi, yena y a emetseng batho ba batsho.

Zakes Mda o qala pele ka ntja ya mosebeletsi e thungwang ke Rapolasi. Mona o hlahisa sehloho se etswang ke borapolasi ho batho ba batsho. Ho tloha moo, o hlahisa ho se tshwane ha mefutafuta: botsho le bosweu, monga mosebetsi le ho ba sebetsang.

Dibapadi tsena ke ka puisano ya tsona re kgonang ho bona le ho lemoha meetlo e fapaneng ya bona: botjhaba le ditumelo tse fapaneng tsa bona nakong eo ba phelang mmusong wa kgethollo ka yona, moo ba ke keng ba phomola tlasa moriti wa sefate se le seng kapa ho ja mmoho sejaneng se le seng, tafoleng e le nngwe.

KGALO YA 8: QETO

Thuto ena e ne e reretswe ho hlahloba mokotaba le kgohlano *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda*. Lebaka le ntshusumeditseng ho hlahloba buka ya Zakes Mda ke hobane ke buka e neng e sa nkelwe hloohong Sesothong nakong e fetileng ka lebaka la hobane e ne e ngotswe ka Senyesemane. Nakong ya hona jwale, e se e fetoletswe Sesothong. Sena se fa Basotho monyetla wa ho bala mosebetsi ona wa Zakes Mda.

Sepheo ka ho hlahloba buka ya Zakes Mda ke ho sheba mokotaba le kgohlano ditshwantshisong tse pokellong kgohlano *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda* hobane ha se kgale ditshwantshiso tsa Zakes Mda di fumaneha ka Sesotho. Ditshwantshiso tseo ke di hlahlobileng, ke fumane mokotaba wa tsona o le ka mokgwa ona o latelang:

Ho tshwantshiso *Se kgitlile lejwe*, mokotaba wa yona ke lerato le hlohang botsitso le kgethollo. Charley maikutlo a hae a ne a sa tsitsa ho Tseli hobane o ne a ena le dipelaelo, hape o ile a kgothaletsa Tseli hore a ntshe mpa. Lerato la bona le ne le tletse diqabang. Kgethollo e fumanwe ho Frikkie du Toit, moo a ileng a etseletsa Charley hore ke yena ya otlileng Tseli, empa e le yena.

Ho tshwantshiso *Re tla binela fatshe la bontate*, mokotaba o fumanwe e le ho shwela dikano hobane Sajenemajoro le Janabari ba ile ba shwella phakeng moo ba neng ba dula teng. Molao ha o ba tlosa, ba ile ba hana, ba re phaka eo ke lehae la bona, mme ba ile ba qetella ba bolailwe ke serame.

Ho tshwantshiso *Mantswe a tebileng a a lla*, mokotaba o fumanwe e le mathata a tlisitsweng ke kgethollo hobane Monnamoholo o ne a tshwere basebeletsi ba polasi le batshwaruwa hampe ka lebaka la matla ao a neng a a filwe ke monga hae. Sena se ile sa etsa hore Nontobeko, moradi wa hae, a tjhelle ka tlung nakong eo basebetsi ba polasi le batshwaruwa ba neng ba tjhesa mokgoro wa hae, mme Monnamoholo a otlwa hore a be a holofale. K a mora moo ha tjheswa heisi ya Jan van Wyk. Diketso tsena di bakilwe ke kgethollo.

Ho tshwantshiso *Leralla*, ho fumanwe mokotaba e le mathata a basebeletsi ba merafong, moo Monna le Mohlankana ba ileng ba tloha mahae a bona, ba siya malapa a bona. Mathata a mang ke ho emela dikonteraka, ho iphumana ba tobane le bobbe ba ho Irfa ditjotjo le ho sebetsa ka thata, empa motho a lahlehelwa ke moputso oo ka baka la basadi ba ba hohelang banna. Kwata, tsietsi ya ho qhekanyetswa ke basadi o e tseba hantle hobane e ile ya etsahala ho yena.

Ho tshwantshiso *Tsela*, ho fumanwe mokotaba e le kgethollo mahareng a batho ba batsho le ba basweu nakong ya kgethollo, moo Koekemoer a neng a qabana le Mosebeletsi ka ho mmolella hore ha ba amane le batho ba batsho. Ke ka puisano ya bona le diketso tsa bona moo ke ileng ka kgona ho lemoha meetlo e fapaneng ya bona, botjhaba le ditumelo tse fapaneng tsa bona nakong eo ba phelang mmusong wa kgethollo.

Ditshwantshiso tsena tsa Zakes Mda, ho fumanwe hore diketsahalo tsa tsona di etsahetse dinakong ya mmuso wa kgethollo. Ka mantswa a mang, Zakes Mda o re eelliswa ka moo bophelo bo neng bo le ka teng nakong ya leano la kgethollo le ka mathata ao batho ba batsho ba neng ba phela hara ona. Mohlala ke hore tshwantshisong ya pele, Frikkie du Toit o ba kgahlanong le Charley, mme o a mo etselletsa. Tshwantshisong ya bobedi, Sajenemajoro le Janabari ba ntshuwa ke lepolesa le lebelang phakeng, le fuweng matla ke ba basweu. Tshwantshisong ya boraro, Monnamoholo o sebedisa basebeletsi ba polasi le batshwaruwa ha bohloko ka ho ba shapa, mme le yena o ne a fuwe matla ke Jan van Wyk. Tshwantshisong ya bone, Monna le Mohlankana ha ba bona hore ha ba thole mosebetsi, ba ntsha tjotjo. Ba iphumana ba phela leralleng pela Maseru, hole le motse hobane dikgorane tse ntsho tsa Maseru di sa ba batle ka motseng. Ba re ha ba na ditshwanelo tsa ho dula motseng. Tshwantshisong ya bohloko Koekemoer o ba kgahlanong le Mosebeletsi ka baka la hobane Koekemoer a le mosweu, mme Mosebeletsi a le motsho.

Roberts (1992:52) o re kgohlano ke yona e etsang karolo ya poloto, mme yona a fumanaha bathong ba babedi ba fapanang ka maikutlo. Keuris (1996:50) o re diketsahalo tse fapaneng tsa dibapadi di tlisa tsitsipano tshwantshisong, mme o bua ka mefuta e mmedi ya kgohlano e leng kgohlano ya ka hare le kgohlano ya ka ntle. Pretorius le Swart (1982:9) le bona ba hlahisa mefuta e mmedi ya kgohla e leng kgohlano ya ka ntle le

kgohlano ya ka hare. Abbott (2002:51) o re tshwantshisong ho na le dikgohlano tse fetang bonngwe, mme kgohlano e nkuwa e le moelelo, maikutlo le tsela tse fapaneng tseo lefatshe le bonwang ka tsona. Heese le Lawton (1988:113) ba re kgohlano e ka ba ho sebakadi ka bo sona, moo se lwantsanang le maikutlo a sona.

Kgohlano tshwantshisong *Se kgitlile lejwe*, e fumanwe e le mahareng a Charley le Tseli, moo ba neng ba ngangisana ka ho ntsha mpa. Hape e le mahareng a Charley le Frikkie du Toit, moo Frikkie a neng a batla Tseli empa Charley a hana ka yena.

Tshwantshisong *Re tla binela fatshe la bontate*, kgohlano e mahareng a Sajenemajoro, Janabari le Ofisiri.

Tshwantshisong *Leralla*, ho fumanwe kgohlano e le mahareng a mohlankana, monna le bahiri ba merafong moo ba tshwanetseng ho ntsha tjojo hore ba tle ba hirwe, le ho ema nako e telele ba emetse dikonteraka tsa bona.

Tshwantshisong *Mantswe a tebileng a a lla*, kgohlano e mahareng a Monnamoholo le basebeletsi ba polasi le batshwaruwa, moo basebeletsi ba neng ba sa kgotsofala ke ka moo Monnamoholo a neng a ba tshwere ka teng. Hona ho ile ha baka hore basebetsi ba polasi le batshwaruwa ba be ba tjhese mokgoro wa Monnamoholo.

Tshwantshisong *Tsela* teng kgohlano e mahareng a Mosebeletsi le Koekemoer, moo ba neng ba tseka moriti wa sefate hore ba ke ke ba dula mmoho hobane e le merabe e mmedi e fapaneng.

Styan (1965:71) o boela a re poloto ke diketsahalo ka moo di hlophisitsweng ka teng ho bopa tshwantshiso. Forster (1927:120-130) o re ka ntle ho poloto ha re na pale. Roberts (1992:51) o re poloto ke ka moo diketsahalo di hlahellang ka teng tshwantshisong. Chatman (1978:20) o re poloto ke tlhahlamano ya diketsahalo tshwantshisong. Altenbernd le Lewis (1966:16) ba re tatellano ya diketsahalo le nyalano ya tsona di bopa poloto. Pretorius le Swart (1982:5) ba re poloto ke tlhahlamano ya diketsahalo ka moo di latellanang ka teng tshwantshisong.

Styan (2000:68-69) o hlalisa dikgato tsa poloto ka fomula tse tharo. Fomula tsena di fapane. Ho tsona ho hlhella tlhekelo, qaleho, tharahano, sehlohlolo le qetelo. Ho fumana tlhaloso ya dikgato tsena tsa poloto ke thusitswe ke bangodi bana ba latelang: Roberts (1992:57) o re tlhekelo ke selelekela moo ho hlhiswang dibapadi le tulo, moo diketsahalo di ilo etsahala teng. Boulton (1980:40) o re qaleho ke ketsahalo ya pele tshwantshisong, mme o boela a re tharahano ke ha mathata a sebakadi a phahellana. Roberts (1992:57) o re sehlohlolo ke hore boemo ba ditaba bo nkile boemo bo hodimo. Brooks le Heilman (1964:70) ba re ke kgato e hlokolosi haholo moo diketsahalo di nkang mothinya o mong. Roberts (1992:59) o re qetelo ke moo kgohlano e fedileng teng, ha Jafta (1978:82) a re bophelo bo botjha bo tswile ho sehlohlolo.

Thutong ena maikutlo a ne a tsepamisitswe ho mokotaba le kgohlano. *Ditshwantshiso tsa Zakes Mda* di re ruta hore re tshwanetse ho phela ka kgotso hobane lehloyo le tletse dillo le ditsikitlano tsa meno.

MEHLODI

Abbott, Porter H. 2002. *Narrative*. Cambridge: University Press.

Altenbernd, L. and Lewis, L. 1966. *A handbook for the study of drama*. New York: Macmillan Ltd.

Boulton, M. 1980. *The anatomy of drama*. London: Routledge and Kegan Paul, Ltd.

Brooks, C. and Heilman, R.B. 1964. *Understanding drama*. New York: Rinehart and Winston.

Chatman, S. 1978. *Story and discourse: narrative structure in fiction and film*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Forster, E.M. 1927. *Aspects of the novel*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Hawthorn, J. 1985. *Studying the novel*. Norway: University of Trondheim.

Heese, M. and Lawton, R. 1988. *The new owl critic: an introduction to literary criticism*. Bloemfontein: Nasou Limited.

Horn, Andrew. 1990. Introduction. In: Mda, Zakes. 1990. *The plays of Zakes Mda*. Johannesburg: Ravan Press.

Jafta, D. N. 1978. *A survey of Xhosa drama*. Unpublished MA study. Ongoye: University of Zululand.

Keuris, Marisa. 1996. *The play*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Mda, Zakes. 1990. *The plays of Zakes Mda*. Johannesburg: Ravan Press.

- Pretorius, W.J. and Swart, J.H.A. 1982. *Teaching African Literature*. Pretoria: University of South Africa.
- Pfister, M. 1988. *The theory and analysis of drama*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prince, G. 1982. *Narratology: the form and functioning of narrative*. Berlin: Mouton.
- Roberts, E.V. 1992. *Writing themes about literature*. New Jersey: Eaglewood Cliffs.
- Shroyer, F.B. and Gardemal, L.G. 1970. *Types of dramas*. California: Scott, Foreman.
- Styan, J.L. 1960. *The elements of drama*. London: Cambridge University Press.
- Styan, J.L. 1965. *The dramatic experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Styan, J.L. 2000. *Drama: a guide to the study of plays*. New York: Peterlang.
- Swanepoel, C.F. 1971. Opmerking oor gepubliseerde Suidesothodrama, in *Bantu Education Journal*. August.
- Tsiu, M. W. 2002. *Ditshwantsho tsa Zakes Mda*. Pretoria: Unisa Press.